

**T.C.
Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı**

EBUSSUÛD TEFSİRİNDE CİHAD KAVRAMI

Hazırlayan

Mustafa ÖZİPEK

Yüksek Lisans Tezi

Çorum-2013

EBUSSUÛD TEFSİRİNDE CİHAD KAVRAMI

Hazırlayan

Mustafa ÖZİPEK

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

Çorum 2013

KABUL VE ONAY

Mustafa ÖZİPEK tarafından hazırlanan “EBUSSUÛD TEFSİRİNDE CİHAD KAVRAMI” başlıklı bu çalışma, 20 Haziran 2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ (Başkan-Danışman)

İmza

Prof. Dr. Ferit USLU

İmza

Doç. Dr. Selim TÜRCAN

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Prof. Dr. Gülen ELMAS ARSLAN

Enstitü Müdürü

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(15/05/2013)

Mustafa ÖZİPEK

ÖZET

ÖZİPEK, Mustafa. Ebussuûd Tefsirinde Cihad Kavramı (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2013

Ebussuud Efendi, 30 Aralık 1491 tarihinde Çorum'un İskilip ilçesinde doğdu. İskilipli Şeyh Muhyiddin Mehmed Efendi'nin oğludur (anne tarafından da Ali Kuşçu'nun torunudur.). 1530'larda İstanbul, Bursa ve Rumeli'de kadılıklarda bulundu. Rumeli Kazaskerliği'nden sonra Sultan I. Süleyman devrinde 1545 tarihinde Şeyhülislamlığa getirdi. Başarılı olduğu için ölümünden sonra II. Selim devrinde de görevini sürdürdü. Kıbrıs'ın fethi gibi olayların kabulünde önemli rol oynadı.

Sadece Osmanlı topraklarında değil bütün İslam coğrafyasında itibar sahibi ve eserleri günümüzde de kıymetini koruyan büyük bir İslam âlimidir. Önemli fetvalar hazırlayan Mehmed Ebussuûd, aynı zamanda bir şairdi. Birçok âlim yetiştirdiği için İlmiye sınıfı daha uzun bir müddet zayıflamadı. *İrşadü'l-Aklu's-Selim ila Mezaye'l-Kitabi'l-Kerim* adlı tefsiri yüzyıllardır alanında en önemli eserlerden biridir.

Cihad sözcüğü *c-h-d* kökünden türemiş, "bütün gücünü kullanma" manasına gelen ve tek kelime olarak "mücadele" anlamında kullanılan Arapça bir kelimedir. Cihad, İslam inancına göre, Allah rızası için yapılan bütün ibadet, amel ve çalışmaları içine aldığı gibi, bu çalışmaların sürekli olarak yapılabilmesini garanti altına alan geniş bir alanı kapsar. Bu alanlar insanlığın huzur ve barışı bulması için yapılan çalışmaların tümünü kapsamaktadır.

İşte bu çalışmamızda, anılan tefsirde cihada bakış ve Ebussuûd'un fetvaları ile tefsiri arasındaki münasebet araştırıldı. Çalışmada, zamanın toplumsal mücadelelerinde, bu fetvalar ve yorumlar ne derece etkili oldu, ortaya kural ve kaideler konuldu mu gibi bu ve benzeri sorulara cevap bulunmaya çalışıldı. Bunu yaparken başta *İrşad* olmak üzere müfessirin fetvaları ve dini-tarihi diğer kaynaklar da gözden geçirildi ve faydalı olacağına inandığımız bir çalışma ortaya kondu.

Anahtar Sözcükler: Ebussuud, fetva, cihad, tefsir, İrşad

ABSTRACT

ÖZİPEK, Mustafa. The Concept of Jihad in Exegesis Ebussuud (Master Thesis), Çorum, 2013

Ebussuud Efendi was born on 30 December 1491 in İskilip, a town in Çorum. He was the son of İskilipli Sheiyk Muhyiddin Mehmet Efendi (he is the grandson of Ali Kuşçu maternally.) In 1530s, he served as judge in Bursa, İstanbul and Rumelia. Sultan Suleiman the Magnificent promoted him to Grand Mufti in 1545. For he was successful, he continued his service during the period of 2. Selim. He played an important role in the events like the approval of the conquest of Cyprus.

He is a respected İslam scholar not only in Ottoman Empire, but also in the whole İslam world and his works of art are still worthy. Mehmet Ebussuud who gave important fatwas was also a poet. For he educated a lot of scholars, Intellectual Class didn't weaken for a long time during the Ottoman period. His exegesis, *İrşadü'l-Aklu's-Selim and Mezaye'l-Kitabü'l-Kerim*, are the most important works in the field.

The word Jihad is derived from the root of *chd*, "to use all the power" and it is the only Arabic word which means "struggle".

According to Islamic belief, Jihad not only includes all done for the sake of Allah, such as prayers, acts and work, but also it covers a large area which guarantees these works to be done permanently. This area includes all of the work done to find comfort and peace for humanity.

In this study, view of Jihad in the above mentioned exegesis and relationship between Ebussuud's fatwa and exegesis have been discussed. It has been tried to find that how those fatwas and comments affected social struggles of the time, which rules and regulations established. For this purpose, his fatwas, especially *İrşad* and the other historical-religious books have been reviewed and this study which we believe useful has been prepared.

Key Words: Ebussuud, fatwa, jihad, exegesis, *İrşad*

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	
1.ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
2.YÖNTEM VE KAYNAKLAR	1
3.EBUSSUUD EFENDİNİN YAŞADIĞI DÖNEMDE SİYASİ VE SOSYAL DURUM	
3.1.Yavuz Sultan Selim Dönemi	2
3.2.Kanuni Sultan Süleyman Dönemi	5
3.3.II. Selim Dönemi	8
BİRİNCİ BÖLÜM	
EBUSSUUD EFENDİ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	
1.HAYATI	
1.1.Doğumu ve Ailesi	10
1.2.Eğitimi	11
1.3.Şeyhülislamlık Dönemi ve Vefatı	12
2.ESERLERİ	
2.1.Tüm Eserleri	14
2.2. İrşadü'l-Akli's-Selim ila Mezaye'l-Kitabi'l-Kerim	14
İKİNCİ BÖLÜM	
CİHADIN ANLAM ve MAHİYETİ	
1.KAVRAM OLARAK CİHAD	16
2.CİHADIN AMACI	17
2.1.Güvenlik	18
2.2.Zulüm	19
2.3.Allah Rızası	19
3.CİHADIN ÇEŞİTLERİ	20
3.1.İlmi Cihad	21
3.2.Mali Cihad	21
3.3.Fiili/Silahlı Cihad	22
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
EBUSSUUD'UN CİHAD ANLAYIŞI	
İRŞAD'DA CİHAD	
1.CİHADIN FARZİYETİ	24
2.CİHAD	27
3.CİHADIN AMACI	47
4.CİHADDA TEŞVİK	48
5.CİHADDA HAZIRLIK	63
6.CİHADIN SINIRLARI VE KURALLARI	66
7.CİHADIN MÜKAFATI	79
8.SABREDİP, AFFETMEK	89
9.CİHAD'DAN KAÇMAK	91
10.CİHADIN SONUÇLARI	112

11. BARIŞ	113
12. CİHADDA DÜŞMANLA İLİŞKİLER	116
13. CİHAD VE İBADET	118
SONUÇ	127
KAYNAKÇA	129

KISALTMALAR

A. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
a. g. md.	: Adı geçen madde
a. g. t.	: Adı geçen tez
a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin, İbn.
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c	: Celle celâluhû
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
say.	: Sayı
tah.	:Tahkik
vb.	: Ve benzeri
yay.	: Yayıncılık

ÖNSÖZ

Osmanlı tarihinin, özellikle de Kanuni döneminin şeyhülislamı, ya da diğer bir ifadeyle Yavuz'un devraldığı İslam Halifeliği rütbesinin fetvalar ayağının en önemli temsilcisi olan Ebussuûd Efendi'nin tefsiri, muhtemel tez konuları içerisinde; hem hakkında pek az araştırma yapılmış olması hem de gündemde olan konuları kapsamaması açısından öne çıkmıştır.

Arap dünyasında, özellikle de Orta Doğuda çok muteber bir tefsir olmasına karşılık, ülkemizde pek tanınmayan ve hakkında neredeyse bir elin parmaklarını geçmeyecek araştırmaya sahip olan bu eser, çalışmayı yaparken baştan sona gözden geçirildi. İçinde cihad, savaş ve kıtal kelimeleri geçen bütün ayetler incelendi ve tezimizin özüne uyan yapıdakiler yazı içerisinde yer aldılar.

Tezin giriş bölümünde araştırmanın konusu ve önemi hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, tarihi arka plana göz atmanın faydalı olacağı düşüncesiyle Ebussuûd'un birlikte çalıştığı Osmanlı Padişahlarının icraatlarına yer verildi. Birinci bölümde müfessirin hayatı ve ilmi kariyeri, ikinci bölümde ise tezin asli unsuru olan "cihad" kavramı hakkında bilgi verildi.

Üçüncü bölüm, konu ile ilgili olarak *İrşad*'da yer alan yorumlara ve yer yer bizim yaptığımız ilavelere ayrıldı. Elden geldiğince ana başlıklara ayırarak hazırlanan bu bölümde, tarihi arka planı da göz ardı etmemek adına nüzul sırasını takip etmeye çalıştık. Ayrıca tefsiri yapılan ayetlere yine diğer önemli müfessirlerin nasıl yorum getirdiklerine, bütününde olmasa bile farklılık tespit edilen bölümlerde müracaat edildi.

Sonuç bölümünde elde edilen veriler neticesinde, tezimizin yazılış sebebine ilişkin hedeflerimiz ne ölçüde gerçekleşti, Ebussuud Efendi'nin yaklaşımları devletin dış ilişkilerinde etkisini nasıl gösterdi gibi konulara açıklık getirildi.

Bu vesileyle tezin seçimi ve fişleme çalışmaları sırasında kaynak bulmada, yazım aşamasında tecrübelerini kullanarak yöntem tespitinde gösterdiği yardımlardan dolayı Tez Danışmanım Sayın Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ'a, uzun tez çalışmam sırasında hoşgörüsü, iyi niyeti ve beni destekleyen tutumunu esirgemeyen değerli eşime ve çocuklarıma teşekkürü bir borç bilirim. Umarım bu ve bunun gibi çalışmaların

artmasıyla tarihimizde önemli yere sahip şahsiyetleri yeni nesle objektif bir şekilde tanıtmaya imkânı buluruz. Gayret bizden Tefvik Allah'tan.

Mustafa ÖZİPEK

Çorum-2013

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Osmanlı Devletinin en uzun süre görev yapan şeyhülislamlarından biri olan Ebussuud Efendi, yaşadığı ve devlet yönetimi mekanizması içinde bulunduğu dönem itibariyle hakkında araştırma yapılmaya layık bir şahsiyettir. 30 yılı meşihat makamında olmak üzere 42 yıl ilmiye mesleğine hizmet etmiş¹ böyle bir kişiyle ilgili olarak ne yazık ki ülkemizde yeterli çalışmaların yapılmadığı bir gerçektir.

Özellikle döneminde cereyan eden ve mezhepler arası bir mücadeleye dönüşen savaşlarla ilgili olarak, dini dayanak göstermek açısından tefsirinde konuya yer verip vermediği tarafımızca araştırmaya değer görülmüştür. Bu yüzden bu çalışmanın konusu genel itibariyle Ebussuud Efendinin tefsirinde cihada bakışı ve bu bakış açısının gündelik fetvalarına ne ölçüde yansıdığıdır.

Ebussuud Efendi'nin, Osmanlı yasalarını Şeriatla uzlaştırmaya çalıştığı ve Kanunî zamanında yapılan hukukî yenilemelerin onun fetvalarına dayanılarak gerçekleştirildiği² ileri sürülmüş olup, Ebussuud Efendi'nin tefsiriyle fetvaları arasındaki -eğer varsa- ilişkinin ne derecede tutarlı olduğu ve birbirini nasıl etkilediği gerçekten önemli bir konudur.

Tezimize konu olan tefsiriyle İslam dünyasında haklı bir şöhrete sahip olan Ebussuud Efendi, verdiği fetvalarla da Sultan I. Süleyman'ın Kanunî olarak anılmasında büyük pay sahibi olmuştur. Bu çalışmamız bir müfessirin, dönemine etkilerini araştırmak ve XVI. asırdaki Cihad faaliyetlerini bu şahsın yazmış olduğu tefsir penceresinden irdelemek, tefsir araştırmaları açısından büyük önem arz etmektedir.

2. YÖNTEM VE KAYNAKLAR

Araştırmamız sırasında öncelikle *İrşad*'ı baştan sona tarayarak cihad, kıtal ve savaş kelimelerinin tespitini yaptık. Sonrasında bu kelimelerin geçtiği ayetlerin konumuzla alakalı olanlarını ayırarak nüzul sıralarına ve içeriklerine göre sınıflandırdık. Nüzul sırasını tercih etmemizin en büyük sebebi, vahyin cihad ve cihad ahlakını inşa

---

¹ Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s.13

² *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih, Medeniyet, Kültür*, (Ed. Bekir ŞAHİN), İz Yay., İstanbul 1996, c.II, s.261

sürecini takip edebilmektir. Kanaatimce Ebussuud'un bakış açısını yakalayabilmek için bu süreci anlayabilmek büyük önem taşımaktadır.

Bütün bunlardan sonra bir de mümkün olduğunca incelediğimiz kavramı konulara ayırmaya çalıştık. Bundan maksadımız; merak edilen konulara daha çabuk ulaşılması ve yine nüzul sürecinde ortaya çıkabilecek olan yeniliklerin kolay takip edilebilmesidir.

Ülkemizde sınırlı sayıda olan Ebussuud hakkındaki çalışmalar, Yavuz ve Kanunî döneminin mezhep kaynaklı çatışma ve savaşlarını konu edinen eserler ve tefsirler, araştırmamız sırasında faydalandığımız kaynakların başında gelmektedir. Ayrıca konu hakkında fikir edinebilmek adına dönemle ilgili yazılmış olan deneme, makale ve ansiklopedi maddeleri de incelenmiş ve tezin oluşturulmasında bunlardan da istifade edilmiştir.

3. EBUSSUUD EFENDİNİN YAŞADIĞI DÖNEMDE SİYASÎ VE SOSYAL DURUM

Ebussuud Efendi'nin yaşadığı dönemi siyasî açıdan üç evreye ayırabiliriz. Araştırmamızı yaparken siyasî ve özellikle de askerî olaylar üzerinde durmamızın başlıca ve en büyük sebebi, tezimizin konusudur. Çünkü Yavuz'un bütün enerjisini ve Kanunî'nin de mücadelesinin önemli kısmını verdiği doğu seferleri, Ebussuud'un cihada bakış açısını görmemizle paralellik oluşturmaktadır.

3-1. Yavuz Sultan Selim Dönemi

Sultan Selim tahta çıktığında³ Osmanlı İmparatorluğu sıkıntılı bir dönem yaşıyordu. Bu bunalımlı dönemin en büyük nedeni doğudaki Şîf-Safevî Devleti olarak kabul edilmekteydi. Bu devletin ortadan kalkmasıyla Anadolu'daki Osmanlı egemenliği sağlanacak ve doğudan gelebilecek tehditlere karşı dağlık Doğu Anadolu, Osmanlı savunmasını güçlendirecekti. Yavuz Sultan Selim'in bir başka amacı da doğudaki bütün İslam devletlerini tek bir devlet çatısı altında birleştirmektir.

---

³ II. Bayezid, oğlu Şehzade Selim tarafından padişahlığı devre zorlanmış, sonuçta Osmanlı tahtına Sultan Selim geçmişti. Tahtın devrinden sonra II. Bayezid bir süre İstanbul'da kalmış daha sonra da Dimetoka'ya gitmek üzere yola çıkmışken Çorlu yakınlarında vefat etmiştir. Bkz. *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, 174.

İçerideki engelleri bertaraf eden Yavuz, İslam birliğinin önündeki en büyük engel olarak gördüğü Safevî Devleti'ni ve onun sultanı Şah İsmail'i ortadan kaldırmak üzere maddî ve manevî hazırlıklara başladı. İbn-i Kemal (ö:1534) gibi âlimlerden bu fitnenin bertaraf edilmesi için fetva alan Yavuz, 920/1514'de Çaldıran zaferini kazandı ve doğunun kapılarını Osmanlı Devleti'ne açtı. Kemah, Bayburt, Erzincan ve Kiğı Osmanlı Devleti'ne 921/1515'de ilhak edildi. Bunu, aynı yıl Çaldıran zaferinden dönerken üzerine gidilen Dulkadiroğullarının Osmanlı Devleti'ne ilhakı takip etti. Bütün bu gayretlere rağmen, doğu ve güneydoğu bölgeleri Şia tehlikesinden kurtulamamıştı. İşte bu işi, büyük âlim İdris-i Bitlisî (ö:1520) ve Bıyıklı Mehmet Paşa (ö:1524) üstlendi. Bunların samimi gayretleri sonucu, 1516 ve takip eden yıllarda, başta 26 aşiret olmak üzere, önemli Kürt ve Türkmen beylikleri kendi arzu ve istekleri ile Osmanlı Devleti'ne katıldılar. Böylece Doğu Anadolu topyekûn Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kaldı.⁴

Herhangi bir harp olmadan Doğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne iltihakı ve Şah İsmail'in mağlûbiyeti Memlûkluları ve Sultanları Kansu Gavri'yi rahatsız etmişti. Bu durumu hisseden ve Memlûklulara İslâm birliğini bozdurmak istemeyen Yavuz, Memlûkluların üzerine yürüdü ve 922/1516 yılında Mercidabık'da Kansu Gavri karşısında büyük bir zafer kazandı. Bu zafer, Malatya, Divriği, Darende, Besni, Gerger, Kâhta, Birecik ve Antep'in de yeniden ve sağlam bir şekilde fethine yol açtı. Aynı yıl (922), Haleb ileri gelenleri, devlet erkânı ve âlimleri Yavuz'a itaat ve teslimiyet mektubu gönderdiler. Böylece Haleb, Antakya, Hama ve Humus kaleleri de Osmanlı Devleti'ne ilhak olundu⁵ ve eyalet haline getirildikten sonra Haleb Beylerbeyliğine Karaca Ahmet Paşa getirildi. Daha sonra ise, Dâr-üs-Selâm Şam'a girildi ve birçok Arap Şeyhi kendi arzuları ile Osmanlı Devleti'ne iltihak eyledi.

922/1516'da Kansu'nun yerine geçen Tomanbay'a bir name gönderen ve Mısır'a yürüyeceğini belirten Yavuz Sultan Selim, Safed, Nablus, Kudüs, Aclûn, Gazze ve kısaca Suriye ve Filistin'i de yol üzerinde fetheyletti. 923'de Kahire ve Mısır'ı, Ridâniye harbini zaferle kazanarak Osmanlı topraklarına ilhak eden Yavuz, böylece şarkta tam bir İttihâd-ı İslâm kahramanı oldu. Böylece Anadolu, Karaman, Rum ve Rumeli

---

⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1982, c. II, s. 23-24.

⁵ Nazım Tektaş, *Çaldıran Saraya Saraydan Sürgüne Osmanlı*, Yeni Şafak Yay., İstanbul ts., s.177.

eyaletlerine ilâveten Osmanlı Devleti'ne Diyarbakır, Haleb, Mısır, Şam ve Zülkadriye Eyaletini de ilâve etmiş oldu.

Son Abbasî halifesi III. Mütevekkil Alellâh'dan Ayasofya'da yapılan bir dinî merasimle halifelik unvanını da alan Yavuz,⁶ Mekke Şerifi Ebul-Berekât'ın oğlu Şerif Ebu Nümev vasıtasıyla Mekke'nin anahtarlarını kendisine göndermesiyle de Hâdim'ül-Haremeyn vasfını elde etmişti. Doğuda İttihâd-ı İslâmı büyük ölçüde gerçekleştiren Sultan Selim, Batıdaki İslâm düşmanlarına da dersini vermek üzere 2 Şa'ban 926/1520'de sefere çıktı; ancak 8 Şevval 926'da yakalandığı bir hastalığa yenilerek vefat etti.

Netice olarak tahta çıktığında eyalet sayısı dört olan Osmanlı Devleti'ni, 8 sene gibi kısa bir zamanda iki katına çıkardı. Son zamanlarına doğru tesis edilen Cezayir Eyaleti de hesaba katılırsa, Osmanlı Devleti'ne, bu dönemde beş eyalet daha ilave edilmiş oldu. Safevilerden de Erbil, Kerkük ve Musul alınmış ve Bağdat Eyaleti'nin temelleri atılmıştır.

Merkez teşkilâtındaki en önemli değişiklik, Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu ile Maraş, Malatya ve havalisini fethetmesi üzerine, 922/1516'da Arap ve Acem Kazaskerliği ünvanıyla Divan'a dâhil olmayan bir kazaskerliğin ihdas edilip Diyarbakır'ın bu kazaskerliğe merkez olması ve bu hizmete de meşhur tarihçi İdris-i Bitlisî'nin getirilmesidir. Daha sonra Pîrî Paşa (ö: 1532) zamanında bu makam kaldırılmış ve muâmelâtı Anadolu Kazaskerliği'ne devredilmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in takip ettiği Doğu ve Güney siyaseti vasıtasıyla büyük bir gelişme ve ilerleme gösteren Osmanlı Devleti, her bakımdan rakipsiz bir duruma geldiğinden son derece zengin gelir kaynaklarına da sahip olmuştu. Güçlü Osmanlı deniz armadasının temelleri de yine bu devirde atılmıştı.

Bütün bu müsait şartlar, Yavuz'un vefatından sonra, onun yerine geçen oğlu Sultan Süleyman devrinin, son derece parlak geçeceğini müjdeler nitelikteydi.

---

⁶ *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, 204. Aynı eserde halifelik alametinin Haleb'de verilmiş ya da Yavuz tarafından alınmış olabileceği de zikredilir. Bkz. s. 204.

3-2. Kanunî Sultan Süleyman Dönemi

Osmanlı tarihinde Kanunî; sadece Osmanlı Padişahlarının değil, dünyada görülen hükümdarların en muhteşemlerinden biri olması hasebiyle Batı âleminde Le Magnifique ya da The Magnificent (Muhteşem), Grand Turc (Büyük Türk), Le Legislateur (Kanunî) ve Der Prachtige (Padişah) adlarıyla anılır. Şairlik mahlası olarak Muhibbî, Muhip, Meftunî ve Âcizî; 13 tane büyük gazâyâ fiilen iştirâk etmiş olması hasebiyle Gâzî ve diğer Osmanlı Padişahlarına dendiği gibi bazen de Süleyman Şah denen Kânunî Sultân Süleyman⁷, 900/1494 (ya da 1495) yılında Hafsa Sultân'dan Trabzon'da dünyaya gelmiştir. 926/1520 yılında ve 26 yaşında Osmanlı tahtına geçen Kanunî, 974/1566 tarihine kadar, yani 46 sene Padişahlık yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Kanunî dönemi, idare, kaza, askerlik, kültür ve sanat muhitini teşkil eden, son derece değerli aktif unsurların iş ve el birliği yapıp bir araya geldikleri bir devirdir. Bununla beraber bu dönemin daha başlangıcında bazı problemler çıkmış ve saltanatının ilk yıllarında Avrupa'ya yönelmek isteyen genç hükümdar, tahta cülûsundan hemen sonra, doğuda beliren gailelerle uğraşmak zorunda kalmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman, evvela başına gaile çıkarmak isteyen, babası zamanında Şam Beylerbeyi olan ve iktidar değişikliğinden istifade ederek Melik Eşref unvanıyla hükümdarlığını ilan eden Canberdi Gazâlî'yi 1521'de idam ettirdi. Bu gaileyi bertaraf eden Kanunî, daha sonra meşhur seferlerinden I. Sefer-i Hümayun'unu Belgrâd üzerine yaptı. I. Macar seferi veya Engürüs seferi de denen bu sefer neticesinde, sırasıyla Böğürdelen (Şabaç), Zemun ve Salankamin kaleleri fethedilmiş ve nihayet daha sonraları Dâr'ül-Cihâd adını alan Belgrâd, 927/1521'de fetholunmuştur.⁸

II. Sefer-i hümayununu asırlarca haçlı ordularına karakolluk yapan Rodos ve adalar üzerine düzenlemiş ve 929/1522 yılının sonlarına doğru Bodrum, Tahtalı ve Aydos kaleleriyle birlikte İstanköy, Sömbeki ve Rodos adaları Osmanlı ülkesine katılmıştır.⁹

III. Sefer-i hümayun, 2. Engürüs (Macaristan) veya Mohaç seferi olarak da bilinir. Belgrat'ın alınmasından sonra Müslüman Türk akınlarına ma'rûz kalan

⁷ *Büyük Larousse*, "I. Süleyman", Milliyet Yayınları, İstanbul 1986, c. XXI, s.10907-10909

⁸ *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, 223-224

⁹ *A.g.e.*, II, 226

Macaristan, Hırvatistan, Transilvanya ve Dalmaçya, bu seferle önemli ölçüde Osmanlı topraklarına katılmıştır.¹⁰

Ferdinand'ın tekrar Almanlardan destek alarak Budin'e yürümesi üzerine, IV. Sefer-i Hümayun'unu da Macaristan'a düzenleyen Kanuni, 936/1529 tarihinde Budin'i yeniden Osmanlı hâkimiyetine aldı¹¹ ve yol üzerindeki Estergon'u ele geçirdikten sonra Ferdinand'ın gizlendiği Viyana'ya doğru yürüdü. Netice alınamayan I. Viyana Kuşatması, Alman ve Macarları tekrar ümitlendirdi.

V. Sefer-i hümayununu (Alman Seferi) yeniden ümitlenen Alman Şarlken ve Macar Ferdinand üzerine yapmayı planlayan Kanunî, 938/1532 tarihinde başladığı bu seferinde, evvela Siklos (Şikloş), Kanije ve nihayet Viyana yolunu Osmanlı ordularına açan Güns kaleleri başta olmak üzere on beşten fazla kaleyi fethetmeyi başarmıştır.¹²

VI. Sefer-i hümayun, İrakeyn seferi veya İran seferi diye de meşhurdur. Şarlken'den sonra Kanunî'nin ikinci büyük rakibi olan Şah Tahmasb, Bitlis hâkimini kendisine tâbi olması için zorluyor ve Osmanlı Devleti'nin başına doğuda gâileler açıyordu. Osmanlı Devleti'ni Ulama Han (Ulama Tekeli) ve Safevi devletini ise, Bitlis Hâkimi Şeref Han tutuyordu.¹³ 940/1533 yılında sefer, Vezir-i A'zam İbrahim Paşa komutasında başladı ve yol esnasında Adilcevaz, Erciş, Van ve Ahlat alındıktan sonra 941/1534 yılında Tebriz'e girildi. Daha sonra aynı yılın Eylül'ünde Padişah da sefere katıldı ve Karahan Derbendi geçildikten sonra Hemedan ve Kasr-ı Şirin yoluyla Bağdat'a ulaşıldı. 941/1534 Aralık ayında Bağdad direnmeden teslim oldu. Kerkük ve Hille gibi Irak beldeleri Osmanlı ülkesine katıldığı gibi, Güney Irak, Kuveyt, Lahsâ, Katîf, Necid, Katar ve Bahreyn bölgeleri de Osmanlı Devleti'ne itaat edince bütün bunlar, Basra Eyaleti adı altında Osmanlı'ya bağlandı (1538). Bu arada Barbaros Hayreddin Paşa, aynı yıl Tunus'u fethederek Osmanlı Devleti'ne bağlamıştı.

VII. Sefer-i hümayunda Venediklilerin üzerine gidilmiş, VIII. Sefer-i hümayun Kara Boğdan yani Moldavya üzerine yapılmıştır. IX. Sefer-i hümayun, 1541'de yapılan Budin Seferi'dir. Macaristan'da Osmanlıların himayesindeki Kral Yanoş Zapolya'nın

---

¹⁰ A.g.e., II, 234-238

¹¹ A.g.e., II, 241

¹² A.g.e., II, 248-250

¹³ A.g.e., II, 260

ölümüyle (1540), Avusturyalı Ferdinand'ın buraları işgal etmek istemesi ve hatta Budin ve Peşte'yi kuşatması, Kanunî'yi tekrar bu bölgelere getirdi. 1541 tarihli bu seferle artık Macaristan'ı Budin Eyaleti'nin bir parçası haline getirdi.

Kısa bir süre sonra Ferdinand, Almanların desteği ile yine Budin ve Peşte'yi kuşattıysa da, Kanunî Sultan Süleyman X. Sefer-i hümayunu ile hem Ferdinand'ı ve hem de kendisini destekleyen Almanları, 1543 tarihinde geri çekilmeye ve Osmanlı Devleti'nden sulh antlaşması istemeye mecbur etti. Bu sefer neticesinde Macaristan'ın dinî merkezi olan Estergon, İstolni-Belgrad ile beraber iki mühim sancak merkezi olarak Budin'e bağlandı.

Muhteşem Süleyman, XI. sefer-i hümayununu, Osmanlı Devleti'ni arkadan vurmaya âdet haline getiren İran'a yaptı. Buna II. İran Seferi de denir. Aslında araştırmamıza sebep teşkil eden konu olan "cihad" kavramının Ebussuud Efendi döneminde nasıl anlaşılıp kullanıldığı açısından İran seferleri önemlidir. 1548–1549 yıllarında gerçekleştirilen bu sefer ile Tebriz geri alındı.

Saray entrikalarının yoğunlaştığı bir sırada, 1553–1555 yılları arasında da III. İran seferini ve genelde ise, XII. Sefer-i hümayununu yaptı. Buna Nahcivan Seferi de denmektedir. Bu sefer sırasında Şehzade Mustafa, bir rivayete göre babasının otağında, bir başkasına göre ise başka bir çadırda boğularak öldürüldü. Kardeşi Cihangir, bu olaya dayanamadı ve hastalanarak 1,5 ay sonra vefat etti. İki oğlunu ardı ardına kaybetmenin üzüntüsünü yaşayan Kanunî 1554 Temmuz'unda Revan'a geldi ve oradan Nahcivan'a giderek burayı fethettiler.¹⁴

Yavuz döneminde 6,5 milyon km² olan Osmanlı Devleti'nin toprakları, Kanunî devrinin sonunda en yüksek seviyesine olmasa da, 15 milyon km²'ye yükseldi. Osmanlı Devleti'nin sınırları içine, Avrupa'da -bugünkü siyasi sınırlarla- Macaristan, Erdel (Romanya'da), Banat (Romanya ve Yugoslavya'da), Belgrad ve Voyvodana, Hırvatistan ve Slovenya ve daha nice yerler; Asya'da Rodos ve On İki Ada, Arabistan, Batı Gürcistan, Doğu Anadolu'nun geriye kalan kısmı, himaye bölgeleri olarak, Yemen, Kuveyt, Bahreyn, Hadramut, Katar ve daha nice yerler; Afrika'dan Eritre, Cibuti,

---

¹⁴ A.g.e., III, 10-15

Somali, Habeşistan'ın önemli bölgeleri, Libya, Tunus, Çad ve Büyük Sahra'nın bazı kısımları dâhil olmuştur.

Her ne kadar kadınlar saltanatının başlamasıyla rüşvet kapısının açılması bu döneme rastlansa da¹⁵ netice olarak Kanunî Sultan Süleyman devri, hem devletin sınırlarının genişlemesi, yani siyasî ve coğrafi açıdan ve hem de ilim, kültür, hukuk ve maliye gibi konular açısından, Osmanlı Devleti'nin zirvelere yükseldiği bir dönemin kısa adıdır.

3-3. II. Selim Dönemi

Sarı Selim diye de bilinen II. Selim 1566'da babasının vefatından 23 gün sonra İstanbul'a gelerek Osmanlı tahtına oturmuştur. II. Selim, diğer Osmanlı Sultanlarına benzemeyen ve hem dirayette ve hem ilim irfanda onların seviyesine çıkamayan bir şahsiyete sahiptir. Ordunun başında hiç bir sefere çıkmamıştır. Daha evvel Karaman Eyaletinin Paşa Sancağı olan Konya'da, Manisa'da ve Kütahya'da sancakbeyliği yapmış ve 42 yaşındayken Padişah olmuştur.

II. Selim devrinde patlak veren hadiselerden birincisi Yemen Meselesi idi. Kanunî devrinde iki beylerbeyilik haline getirilen Yemen'de zayıflayan Osmanlı idaresine karşı, Zeyd bin Ali neslinden gelen Topal Mutahhar isyan etti ve San'a ile Te'az taraflarına hâkim olan Murâd Paşa'yı mağlûb ederek katl eyledi. Bunun üzerine Yemen Eyaleti tek eyalet haline getirilerek 975 Zilhicce/1568 Haziran tarihinde Haleb Beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa Beylerbeyiliğe getirildi ve buradaki isyanı bastırdı. Sokullu tarafından Yemen Serdarı olarak gönderilen Sinan Paşa'nın gayretleri de eklenince, Yemen, uzun süre Osmanlı hâkimiyeti altına girdi. Bu arada 978/1570 tarihinde Ebussud Efendi'nin fetvasıyla¹⁶ Kıbrıs Adası Venediklilerin elinden alındı ve bir Hıristiyan Krallığa da son verilmiş oldu. Kıbrıs Müslüman Türklerin eline geçti.

II. Selim, sekiz senelik saltanatından sonra 50 küsur yaşında Saray'da 18 Şaban 982/1574 tarihinde vefat etmiştir. Şunu önemli ifade edelim ki, Osmanlı Devleti'nin duraklama devresi, Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa'yı bir kısım müzevirlerin iftirasıyla idama mahkûm ettirmesiyle başlar ve II. Selim devrini aslında bir duraklama

¹⁵ *Büyük Larousse*, a.g.md., XXI, 10909

¹⁶ M.Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Yayınları., İstanbul, 1983, s. 108-109

devri saymak mümkündür. Zira bizzat ordusunun başında mücahit fî sebîlillah bir Padişah yerine, Sarayından dışarıya çıkmayan ve sadece tenezzüh için Edirne ve benzeri yerlere giden bir Padişah anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Nitekim çok sevdiği Edirne’de Selimiye Camiini inşa ettirmiştir.

Onun zamanında hizmet ifa eden Sadrazamlar arasında, devleti asıl yürüten insan diye bilinen Sokullu Mehmed Paşa, Lala Mustafa Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa’yı; diğer devlet adamları meyânında Piyale Paşa, Koca Nişancı Celalzade Mustafa Çelebi ve Feridun Ahmed Bey’i ve ilim adamları arasında ise Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, Dede Cöngî Efendi, Kınalızade Ali Efendi ve İmam Muhammed Birgivî’yi zikredebiliriz.¹⁷

Ebussuud Efendinin hayatının son zamanlarında tahta geçen III. Murat’ın padişahlık dönemi, konumuzla ilişkisi bulunmadığından ve Ebussuud Efendinin de o döneme ait hayat kesitine rastlanmadığından burada zikredilmemiştir.

---

¹⁷ <http://www.osmanli.org.tr/osmanlisultanlari-5-220.html>

BİRİNCİ BÖLÜM

EBUSSUÛD EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. HAYATI

1.1. Doğumu ve Ailesi

Ebussuûd Efendi, Yavuz Sultan Selim (1512–1520) Kanunî Sultan Süleyman (1520–1566) ve II. Selim devirlerinde yaşamıştır. Ebussuûd Efendi’nin doğduğu yer hususunda farklı tespitler bulunmaktadır. Kaynaklar genel olarak onun doğum yerini İstanbul civarında Müderris Köyü veya Sultan Selim civarında babası namına yapılan tekke (sonradan Sivâsî ismini almıştır) olarak göstermişlerdir. Vakfiyesinde yer alan “İskilip’te dünyaya geldi” kaydı daha güvenilir bulunmaktadır.

Doğduğu tarih de muhtelif kaynaklara göre 17 Safer 896 veya 19 Safer 897 yılı olarak değişmektedir¹⁸.

Adı Muhammed / Ahmed b. Şeyh Muhyiddin b. Muhammed b. Mustafa’dır. Ebussuûd Efendi’nin adı kimi kaynaklarda Muhammed olarak kaydedilmiş ise de, doğru olanın “Ahmed” olduğu ifade edilmiştir¹⁹.

Nisbesi el-İskilîbî el-İmâdî, lakapları İmâdüddîn “Sultânü’l-müfessirin, mukaddimetü ceyşi’l-müteahhirîn, hatimetü’l-müfessirin, muallim-i sani, allame-i kül, Ebu Hanife-i sani, sâhibü’l-fetâvâ, Hoca Çelebi, hüve’d-dinü ve’d-dünya, hüve’l-lafzu ve’l-ma’nâ, hüve’l-gâyetü’l-kusvâ, hüve’z-zirvetü’l-ulyâ, müftî’l-enam, müfni’l-bide’i ve’l-âsâm, sâhibü ezyâlî’l-ifdâli ve’l-is’âd, sâhibü’l-irşâd b. sâhibü’l-irşâddır²⁰.

Künyesi Ebussuûd’dur. Tefsirinin mukaddimesinde ve fetvalarında da geçen bu kelime kendisinin künyesi ya da lakabı olabilir. Ancak bu künyeyi niçin aldığı hususunda yeterli bilgi yoktur²¹. Esasen Arapça bir kelime olan Ebussuûd kelimesi Araplarda olduğu gibi Türklerde de bir isim olarak kullanılmış, künye olarak kullanıldığı da olmuştur.

¹⁸ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, s. 21

¹⁹ Düzenli, *a.g.t.*, 21

²⁰ Ahmed Akgündüz, “Ebussuûd”, *DİA*, X, s. 365.

²¹ Akgündüz, *a.g.md.*, s. 365.

Aydemir, “Ebussuûd Efendi’nin İskilip’te bulunan hayratı onun bu kasabaya merbut olduğunu göstermektedir. İstanbul’da doğduğu ve yaşadığı için, bu şehrin muhtelif yerlerinde bazı hayır müesseseleri inşa ettirmiştir. İstanbul istisna edilirse, İskilip’ten başka Anadolu’nun ve o günkü Osmanlı coğrafyasının hiçbir yerinde hayratına rastlamıyoruz. Niçin İskilip’i tercih etmiştir? Hiç şüphe yok ki, Ebussuûd Efendi kendi doğum yeri olmamakla beraber dedelerinin yurdu olarak İskilib’i tanıyor ve elinden geldiği kadar oraya yardım yapmaktan, cami ve benzeri kuruluşlarla kasabanın hayratına canlılık vermekten geri durmuyordu. Onun bu türlü davranışları dedelerinin aslen İskilipli olduğunu isbata kâfi hüccettir. Ayrıca Şekâik-i Nu’mâniyye müellifinin ‘Ebussuûd’un babası 920/1514 senesinde asıl vatani olan İskilip’te vefat eyledi’ ifadesiyle, *el-Fevâidü’l-Behiyye* müellifinin, Ebussuûd Efendi’nin babası için ‘Anadolu’nun tanınmış kasabalarından biri olan İskilib’lidir’ demiş olması, kanaatimizi te’yid eden delillerdir”²². Demek suretiyle Ebussuud Efendi’nin doğum yeri hakkındaki fikrini savunmuştur.

Babası, II. Bayezid ile olan özel ilişkisinden dolayı “hünkâr şeyhi” diye tanınan Şeyh Yavsi Muhyiddin Muhammed el-İskilîbî’dir. Dedesi Mustafa İmadüddin, annesi Sultan Hatun’dur. Sultan Hatun, Ayderûsî ve Mecdî Efendi’nin kaydettiğine göre Ali Kuşçu’nun kardeşi, Atâî ve Âlî’nin kaydettiğine göre ise kızıdır. Dedesi Mustafa el-İmâd da Ali Kuşçu’nun kardeşidir. Mustafa el-İmad bazı kaynaklarda Ebussuûd Efendi’nin babası olarak gösterilmekteyse de bu doğru değildir²³.

1.2. Eğitimi

Ebussuûd Efendi ilk tahsilini (mukaddimât-i ulûmu) babasından tamamlamıştır. *Haşiye-i Tecrîd-i Şerîfiyye*, *Şerh-i Miftah* (iki defa), *Şerh-i Mevâkıf*²⁴ da babasından okumuş; *Miftâhu’l-Ulûm*’un metnini de ezberlemiştir.²⁴ Ayrıca bu dönemde Sultan Bayezid Han’ın öğrenim bursuna (Çelebî Ulûfesi) nail olduğu söylenmektedir.²⁵ Ebussuûd Efendi İbn-i Kemâl’den de ders almıştır.²⁶

²² Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları., Ankara, ts., s. 3-4.

²³ Akgündüz, *a.g.md.*, X, 365.

²⁴ Mehmet Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınevi, İstanbul 1972, c. I, s. 306.

²⁵ Abdülkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972, s.28.

²⁶ Akgündüz, *a.g.md.*, X, 365.

1.3. Şeyhülislamlık Dönemi ve Vefatı

Ebussuud Efendi, teamüllere uygun olarak icazetini takiben müderris olarak görev hayatına başlamıştır. İbn-i Kemal tarafından Çankırı Medresesi teklif edilmesine rağmen kabul etmeyerek İnegöl İshak Paşa Medresesine tayin olmuştur (922/1516). Daha sonra çeşitli medreselerdeki görevlerinin ardından 939/1532 senesinde Aşçızâde Hasan Çelebi yerine Bursa kadılığına, 940/1533 senesinde Sa'dî Efendi yerine İstanbul kadılığına tayin edildi. 944/1537 senesinde Çivizâde Muhyiddin Efendi yerine Rumeli Kazaskeri olan Ebussuûd Efendi Rumeli Kazaskerliği'ne, Kanuni'nin Korfu seferinde tayin edilmiş ve bu görevde sekiz sene kalmıştır.²⁷

Sekiz sene bu görevi yürüttükten sonra 952/1545 yılında Çivizâde Muhyiddin Efendi'nin yerine şeyhülislam oldu. Görev süresiyle ilgili otuz sene ya da yirmi sekiz sene on bir ay olduğu yönünde bilgiler olmakla beraber tam olarak ne kadar süre ile bu makamda kaldığı bilinmemektedir.²⁸ Her halükarda yaklaşık otuz senelik bu sürenin yirmi bir senesi Kanuni ve yedi sene on bir ayı da II. Selim devrinde geçmiştir.²⁹

Ebussuûd Efendinin Şeyhülislamlık dönemi, bu kurumun İbn-i Kemal ile başlayan yükselişini zirveye ulaştırdı. Kurum birimler, sistem, uygulama ve özlük hakları olarak önceki dönemlerden daha ileri bir düzeye ulaştı. Fetvâ eminliğinin bu dönemde kurulmuş olması, Şeyhülislâm maaşının beşyüz akçenin üzerine çıkarılması vs. olaylar da bunu göstermektedir. Bu dönemde Şeyhülislâmlik kurumu, siyasi-idarî saygınlık, dini-kültürel etkinlik bakımından her zamankinden daha ileri seviyede oldu. Padişah-Şeyhülislâm arasındaki ilişkiler, dinî meselelerde verilen fetvâların ilgili kesimlerde dikkatle takip edilerek tartışılması, Ma'rûzat ve Kânunnâmeler gibi Osmanlı hukuk sisteminde sonraki dönemlere örnek teşkil edecek çeşitli uygulamalar vs. bu yükselişin önemli göstergeleridir.³⁰

Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin vefat tarihi için, 982/1574, 984/1576 ve 987/1579 gibi farklı tarihler verilmektedir. Cenazesi Fatih Sultan Mehmed Camii'nden kaldırılmış, cenazesine ilim ve devlet erkânı bütün halinde katılmış, namazını Muhaşşî

²⁷ Düzenli, *a.g.t.*, 28

²⁸ Düzenli, *a.g.t.*, 28

²⁹ Düzenli, *a.g.t.*, 30

³⁰ Düzenli, *a.g.t.*, 31

Sinan Efendi (ö. 986/1578) kıldırmiş ve Hazreti Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbesi civarında yaptırdığı medrese haziresine defnedilmiştir. Vefâtında Haremeyn âlimleri Mekke ve Medine'de gıyabi cenaze namazı kılmış ve dua etmişlerdir.³¹

---

³¹ Düzenli, *a.g.t.*, 34

2. ESERLERİ

2.1. Tüm Eserleri

Ebussuûd Efendi'yi kendi dönemi başta olmak üzere sonraki dönemlerde de meşhur eden en önemli eserleri tefsiri ile fetvâları olmuştur. Bunlardan tefsiri basılarak ilim dünyasının hizmetine sunulmuş, dolayısıyla daha büyük kitleler tarafından tanınmasına vesile olmuştur. Tefsiri ile aynı seviyede hatta ondan daha etkin olmasına rağmen fetvâları bugüne kadar bir bütün halinde derlenmemiş, kütüphanelerde dağınık halde kalmaya devam etmiştir.³²

Ebussuûd Efendi'nin tefsir alanındaki önemli eseri "*İrşadü'l-akli's-selim ilâ mezâyâ'l-Kur'ânî'l-azîm*" Abdullah Aydemir tarafından doktora tezi olarak incelenmiştir. Tefsiri hakkındaki bilgileri kısaca bir sonraki başlık altında zikredeceğiz.

Ebussuûd Efendi'nin, Kur'ân-ı Kerîm'i bir bütün halinde tefsir etmesinin yanında muhtelif konularda risaleleri de bulunmaktadır.

Carl Brockelmann, *Tefsîr-ü Sureti'l-Mülk*, *Tefsîr-ü Sureti'l-Bakara* ve *Tefsîr-ü'l-Kehf* adlarıyla Ebussuûd Efendi'ye eserler nisbet etmekte ise de bunlarla ilgili bir bilgiye henüz rastlanmamıştır.³³

Bunların dışında çeşitli kaynaklarda Ebussuûd Efendi'ye tefsir ile ilgili bir çok risâle atfedilmekle beraber, bunların genelde İrşâd'dan alıntı oldukları anlaşılmaktadır. *Tefsîru sureti'l-Fâtiha*, *Tefsîru sureti'l-Bakara* bunlardan bazılarıdır. Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Furkan, Şuara, Mü'minûn ve Nûr surelerine ait tefsirler, bazı kaynaklarda Ebussuûd Efendi'ye nisbet edilmişse de yapılan incelemede, bu risâlelerin Ebussuûd Efendi'ye aidiyetini gösteren bir kayda rastlanmadığı gibi, İrşâd ile yapılan karşılaştırmada da herhangi bir benzerlik tespit edilememiştir.³⁴

2.2. İrşadü'l-Akli's-Selim ila Mezaye'l-Kitabi'l-Kerim

Zemaşerî (ö. 538/1144) ve Beydâvî'nin (ö. 691/1292) eserlerinden çoğunlukla, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1209) eserinden de kısmen istifade ile hazırladığı bu tefsirinde, her biri kendi alanında otorite kabul edilen bu müelliflere isim vermeden de olsa eleştiriler yönelterek onların tezlerini çürütmesi ve sayıları yüzleri aşan tercihleri,

³² Düzenli, *a.g.t.*, 47

³³ Düzenli, *a.g.t.*, 48

³⁴ Düzenli, *a.g.t.*, 48

tefsirinin dünyanın çeşitli ülkelerinde üniversitelerde ders kitabı olması ya da tavsiye edilen temel eserler arasında yer alması ve üzerine yapılan çalışmalar, Ebussuûd Efendi'nin tefsir ilmindeki konumunu ifade etmede yeterli belgelerdir.

Bundan sonra İrşad olarak bahsedeceğimiz Ebussuud Tefsiri, bir hukuk adamının kaleminden çıkması itibariyle “fikhi tefsir” kategorisinde olması gerekirken; kanaatimizce nitelik olarak bolca rivayetlere yer verildiğinden dirayet kadar “rivayet tefsiri” özelliklerini de hak eder görünmektedir.

Okumalarımız sırasında gördük ki Ebussuud Efendi, yüzlerce rivayeti tefsirinde rahatlıkla başvuru ve örnek olarak vermekte ve bunu yaparken de çoğu zaman kaynak göstermeden doğrudan “rivayet olunur ki” ibaresini kullanmaktadır. Ebussuud Efendi'nin kaynakları başlı başına bir araştırma konusu olabileceğinden, bu konuyu ilerideki çalışmalara veya başka arkadaşlara bırakmanın uygun olacağı kanaatindeyim.

İKİNCİ BÖLÜM

CİHADIN ANLAM VE MAHİYETİ

1. KAVRAM OLARAK CİHAD

Cihad, düşmana karşı savunma yaparken bütün takatini, gücünü, kuvvetini veya mecalini sarf etmek³⁵, Allah'ın rızasını kazanmak için din düşmanlarıyla yapılan harb, mukaddes savaş, İslam uğruna çalışma, Allah yolunda mücadele, iyiliği hakim kılmak kötülüğü yok etmek için faaliyet gösterme³⁶ olarak tarif edilmiştir.

Bunlardan başka, darü'l-harbi yani müslümanların hâkimiyeti dışındaki toprakları darü'l-islama çevirmek için yapılan savaş ve insanın kendi nefsiyle mücadele etmesi³⁷ şeklinde de tanımlanmıştır.

Nefisle mücadele, İslam'ı tebliğ ve düşmanla savaşma anlamında kullanılan "cihad" terimi; Arapça'da "güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak" manasındaki "cehd" kökünden türemiştir.³⁸ İstilahî manada "dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak, başkalarına da öğretmek iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, bunun neticesinde tebliğ ve içinde nefsin de bulunduğu dış düşmanlara karşı mücadele vermek"³⁹ şeklinde genel ve kapsamlı bir şekilde açıklansa da bir fıkıh terimi olarak, daha çok müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufî manada ise nefs-i emmareyi yenme çabası olarak⁴⁰ kullanılmıştır.

Kur'an'da isim olarak dört yerde geçen cihad, türemiş fiil olarak yirmi dört yerde geçmektedir. Cihad eden manasına gelen "mücahid" kelimesine ise iki ayette yer verilmiştir.⁴¹ Söz konusu ayetlere yazımızın içerisinde ifade ettikleri anlam doğrultusunda müracaat edilecektir.

Netice olarak özetlemek gerekirse cihad; hayatın amacı olarak Allah'a ibadet etmek, Allah ve Resulü'nün koyduğu ölçülerin fert ve toplum hayatında uygulanmasına çalışmak, İslam'ı diğer insanlara tebliğ, İslam ülkesini ve müslümanları her türlü tehlike

³⁵ Rağıp el-İsfahani, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Pınar Yayınları., İstanbul 2010, s. 349

³⁶ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Yeni Şafak Yayınları., 15. Bsk., İstanbul ts., s. 220

³⁷ Doğan, *A.g.e.*, 220

³⁸ Ahmet Özel, "Cihad", *DİA*, VII, 527

³⁹ Özel, *a.g.md.*, 527

⁴⁰ Özel, *a.g.md.*, 527

⁴¹ M.Fuad Abdulbaki, *Mu'cemü'l-Müfehres li'l-Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim*, "chd" maddesi., Dar'ül-Hadis, Kahire 1988, s. 232-233

ve saldırıya karşı savunma ve bu konuda gerekirse savaşmaya kadar kapsamlı bir anlam taşımakta ve insan olmanın gerektirdiği her türlü vasıtanın araç olarak kullanıldığı bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu vasıtalar kalp, dil, el ve silah gibi beşeri aksiyonun ortaya konulduğu tüm imkanları kapsamaktadır.

2. CİHADIN AMACI

Cihad, toplumdaki fitneyi ortadan kaldırmak, zulümleri önlemek, Allah'ın adını yüceltmek ve bu noktadaki bütün engelleri ortadan kaldırmak eylemlerinin genel ifadesidir. İnsanlar bu vesileyle baskı ve zulümlerden kurtulup İslam'ı selim bir akılla tanıyabilirler. Aksi takdirde yeryüzü fesada uğrar, toplumda zulüm, baskı ve sıkıntılar ortaya çıkar, bu şekilde de insanlık yozlaşır ve dünya yaşanmaz bir hal alır. Bunun sonucunda bu dünya ile beraber insanlar ebedi yaşamın olduğu ahiret yurdunda da hüsrana uğrarlar. Ancak kullarını seven, onlara merhamet eden Allah bu yozlaşmaya, inanan kullarının seyirci kalmasından hoşnut olmadığı için cihadı emretmiş ve bu sorumluluğu inanan kullarına yüklemiştir. İşte bu sayede (cihad sorumluluğu yerine getirildiği takdirde) toplum, haklarına kavuşarak felaha erişir ve insanların Allah ile arasındaki engeller kaldırılmış olur.⁴²

Eğer konuya bu açıdan yaklaşırsak cihad kavramı bir ibadet olarak karşımıza çıkar. Çünkü cihad, İslam'ı yani Allah'ın insanlar için seçmiş olduğu iki dünya saadetini içeren hayat anlayışını insanlara ulaştırma çabasıdır. Cihadın amacı kâfirleri ortadan kaldırmak için açılmış bir savaş değil, Allah'ın ortaya koymuş olduğu hayat biçimini hâkim kılmak için mücadele ederek insanlığı, zulmün ve tuğyanın karanlıklarından İslam'ın aydınlığına kavuşturmak, bu sayede insanların hem bu dünyalarında hem de ahiret yaşamlarında felaha kavuşmalarını sağlamak ve insanlara İslam'ın nurunu ulaştırmaktır. Yani karanlıkta kalmış ya da karanlığa maruz bırakılmış insanların gönüllerini İslam'a ve onun güzelliklerine açma çabasıdır.⁴³

Ancak bütün bu çalışma ve gayretler Kur'anî ilkeler çerçevesinde olmalıdır. Bu şekilde yeryüzü yaşanılır hale getirilir, fitne ve fesat ortadan kaldırılır. Mazlumun ve

---

⁴² Mehmet Fatih İldeş, *Kur'an-ı Kerim'in Cihad ve Teröre Bakışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 9

⁴³ Ebu'l A'la Mevdudi, *Tefhim'ül-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, Tercüme:Kurul, İnsan Yayınları İstanbul, 1996, I, 150

zalimin kimliklerine bakılmaksızın zulümler önlenirse toplum felaha kavuşur, insanlar barış ve mutluluk içerisinde yaşamlarını sürdürürler.

Bu sayılanları ana başlıklar altında açarsak cihadın amacı hakkında karşımıza aşağıda kısaca değineceğimiz konular çıkar.

2.1. Güvenlik

Kur'an ve Sünnetin bize tarif ettiği mümin, neye inandığının bilincinde olan ve imanından aldığı şuurla çevresine güven veren, elinden ve dilinden kimsenin zarar görmediği kimsedir. Nitekim dinimizin hedefi, insanları İslam şuuruyla bilinçlendirip, kendini kontrol edebilen, iyilik yaparken yüce bir amaca uygun şekilde hareket edebilen, kendisi için istediğini başkaları için de isteyen kişilikler yetiştirmektir.

*“Ve eğer onlar barıştan yana olurlarsa sen de barıştan yana ol ve Allah'a tevekkül et. Çünkü Allah, her şeyi kemaliyle işiten, her şeyi hakkıyla bilendir.”*⁴⁴

Eğer bir toplumda huzur, barış ve güven olursa, insanlar arasında isyan, kavga ve anlaşmazlık bulunmaz. Allah'ın rızasına uygun şekillenen bir toplumda bütün insanlar güven ve karşılıklı saygı çerçevesinde yaşamlarını sürdürürler. Toplumun bu şekilde olgunlaşması, meydana gelebilecek fesat eylemlerine fırsat vermez.⁴⁵

*“Gerçekten onlar (Mekkeliler) iman ve hicret ettiler, malları ve canları ile Allah yolunda savaştılar ve onlar (Medineliler) da onları barındırdılar ve yardımda bulundular. İşte onlar birbirlerinin velileridir. İman etmekle beraber hicret etmeyenlere gelince; onlar hicret edinceye kadar sizin onlara karşı velayetten dolayı bir hakkınız yoktur. Eğer onlar, dinde sizden yardım isterlerse artık onlara yardım etmeniz gerekir. Meğerki (bu yardım) sizinle aralarında antlaşma bulunan bir topluluk aleyhinde olmasın. Allah, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.”*⁴⁶

İşte cihad bu uğurda çaba sarf etmek ve böyle bir toplumu meydana getirmek için yapılan mücadelelerin bütünüdür. Bu mücadele sonucunda İslam bütün yönleriyle hayata hâkim olduğu, insanlar İslam'ın getirdiği ölçülere samimiyetle uydukları zaman hiç kimse başka biri için kötülük düşünmez, başkasının hakkına tecavüz etmeye

⁴⁴ Enfal 8/61

⁴⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yayınları., Ankara, 1995, c. II., s. 67

⁴⁶ Enfal 8/72

kalkışmaz. Yaptığı her davranışının mutlaka hesabını vereceğinin bilincinde olarak, kötülüklerden uzak iyilik ve güzelliklere yakın olur. Kendisi için istemiş olduğu güzelliği başkaları için de ister. Cihad da işte bu ahlakı yaygınlaştırma ve bu ahlakı bozmaya kalkışan kimselere karşı koyma çabasıdır. Bu durumun gerçekleşmesi için cihad faaliyetini yapacak mücahid kimselere ihtiyaç vardır ki, böyle kimseler İslam'ın güzelliklerini, emir ve nehiyelerini öncelikle kendi nefsinde gerçekleştirsin, sonra diğer insanlara ulaştırsın ve bu sayede insanlar arasındaki ilişkileri güçlendirip toplumda huzur ve güveni hâkim kılsın.⁴⁷

*“Sonradan iman ve hicret eden ve sizinle cihada katılanlar var ya, onlar da sizdendir. Akrabalar, Allah’ın kitabına göre birbirlerine daha evladır. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”*⁴⁸

2.2. Zulüm

Cihad, zalime engel olmak, zulmü ortadan kaldırmak ve adaleti hâkim kılmak için ortaya konulan çaba idi. Mücâhid de, zalimin zulmüne ve haksızlıklarına boyun eğmeyen, İslam'ın güzellikleriyle, yapılan bu yanlışlıkların karşısında duran kimse idi. İnsanları bu zulümler karşısında bilinçlendirir ve İslam'ın insanlara sunmuş olduğu güzellikleri anlatır. Amacın Allah'ın rızası ve insanların mutluluğu olduğu davada gerekirse hayatını ortaya koyar. Ancak bu şekilde bir mücadelenin sonucunda insanlar ve toplumlar huzura ve güvene kavuşabilir.

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in, zalim bir yöneticinin yanında doğruyu söylemeyi “büyük cihad” olarak nitelemesi de konumuzla ilgili önemli bir örnektir. Cihad zalime dur diyebilmek, yaptığı zulmün ve davranışlarının yanlışlığını ifade ederek ona doğruyu tebliğ edebilmektir.⁴⁹

2.3. Allah Rızası

Müslümanları koruyacağını vadeden Allah (cc), yardımının gerçekleşmesini, Müslümanların yardımına, yani onların çalışmasına bağlamıştır.⁵⁰ Burada kastedilen yardım da Müslümanların cihad faaliyetinden başka bir şey değildir.

---

⁴⁷ İldeş, a.g.t., 11

⁴⁸ Enfâl 8/75

⁴⁹ Furkan, 25/52

⁵⁰ Al-i İmran 3/104, Muhammed 47/7

Yine Kur'an'da başka ayetlerde ganimet mallarının hicret eden fakirlere ait olduğu ve onların Allah'ın lütfunu ve rızasını talep etmek, Allah'ın dinine ve Rasulüne destek vermek için yurtlarından ve mallarından edildiği ifade olunur. İşte imanlarında sadık ve samimi olanlar ancak onlardır.⁵¹

Ayrıca önceki nesiler arasında yeryüzünde fesadı engelleyecek fazilet sahiplerinin gerekliliği vurgulanıp, zalimlerin ancak kendilerine verilen refahın ardına düştükleri ve onların zaten günahkâr oldukları, Allah'ın o ülkeleri durup dururken helak etmediği de bizlere bildirilir.⁵²

Ayetlerde Allah'a yardımdan kastedilen, Allah'ın dinine ve Rasulüne yardımdır. Yani İslam uğrunda mücadele eden kimseye Allah yardım eder, bu yardım savaş alanında düşmana karşı olabilir, bir fetih veya kalpteki imanın sağlamlaştırılması şeklinde de olabilir.

Allah Teâlâ kendi yolunda cihad edenleri rahmetiyle kuşatır. Onlara sayısız nimetler verir ve hiçbir çabalarını boşa çıkarmaz. Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla mücadele edenler ahirette elde edecekleri mükâfatın yanında, henüz bu dünyada zafere kavuşurlar.

Yukarıda yer verdiğimiz ve daha nice ayetler o kadar açık bir şekilde ifade etmiştir ki; Allah yolunda cihad eden kimse, eğer cihadına devam ederek Allah'ı ve İslam'ın güzelliklerini insanlarla buluşturma gayretini sürdürürse, hem insanları dünya ve ahiret mutluluğuna erdirmeye vesilesine nail olur hem de kendi kurtuluşuna sebep olur. Kulun ifa ettiği bu amel, günahlarından bağışlanmasına vesile olduğu gibi, Allah'ın yardımını da her zaman yanında hissetmesini sağlar. O ne güzel dost O ne güzel yardımcıdır.⁵³ Cihad eden kazanır, nefesine ve düşmana boyun eğen kaybeder.

3. CİHADIN ÇEŞİTLERİ

Cihad kelimesini içeren ayetler incelendiğinde görülecektir ki Müslümanlar, Mekke döneminde de cihad etmeye çağırılmışlardır.⁵⁴ Ayet-i kerimelerde zikredilen cihad ise tabî ki sadece fiili olarak savaşa manasına gelmemektedir. Din uğruna yapılan her savaşın cihad olduğunu, ancak ortaya konulan her cihad faaliyetinin

---

⁵¹ Haşr 59/8

⁵² Hud 11/116-117

⁵³ Hacc 22/78

⁵⁴ Hacc 22/78, Furkan 25/52

savaşmak olmadığını belirtmekte fayda vardır. Başka bir deyişle mücahid, yalnız savaşan değil, dinini muhafaza etmek için dili, ilmi, malı ve kalbi ile her türlü çaba ve gayreti gösteren kişidir.

Her mümin, İslâm'a aykırı olmayan bütün araçları kullanarak; özelde Müslümanları, genelde ise bütün insanları, toplumu ve insanlığı tehdit eden, onların mutluluğuna engel olan bütün kötülük odaklarına ve onların kötülüklerine karşı uyarmalı ve bunlarla elinden geldiği kadar mücadele etme çabası içerisinde olmalıdır. İşte bu mücadeleyi üç başlık altında çeşitlendirebiliriz.

3.1. İlmî Cihad

İslam öncesi döneme cahiliye dönemi denmesi, bilgisizliğin iman önündeki en büyük engel olduğunun delilidir. Hakka ulaşmak ve O'nun yolunda rızasını kazanacak işler yapmak isteyen birisi öncelikle cehaletten kurtulmalıdır. Cahillik, kötülüklerin ve küfrün önemli bir nedeni ise, cihad da küfrün karanlıklarını yok etmek amacını güdüyorsa iman eden kimsenin öncelikle yapacağı iş ilim tahsil etmek ve sonrasında da insanları bilgilendirmek ve onlara Allah'ı, Kitabını ve Peygamberini tanıtmaktır.

Nitekim Ankebut suresinin 46. ayetinin⁵⁵ tefsirinde Ebussuud Efendi; Ehl-i Kitap olan Yahudi ve Hristiyanlarla en güzel şekilde mücadeleyi kabalığa yumuşak şekilde, öfkeye sakinlikle, eleştiriye öğütle ve aceleciliğe karşı da düşünerek mukabele etmek olarak değerlendirmiş, ancak böyle yaparken de zillete düşülmemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁶ Zillete düşmeden bunları gerçekleştirmek de ilimle ve bilgiyle mümkün olabilecektir.

3.2. Malî Cihad

Cihad ibadeti için insana ne kadar ihtiyaç varsa mala da o kadar ihtiyaç vardır. Çünkü cihad hem nefis yönünden hem de mal yönünden fedakarlık isteyen bir ibadettir.

---

⁵⁵ “Onlardan zulmedenleri hariç, ehl-i kitap olanlarla ancak en güzel şekilde mücadele edin ve onlara deyin ki, Biz, bize indirilmiş olana iman ettik, size indirilmiş olana da iman ettik. Bizim ilahımız ile sizin ilahınız da bir tektir ve biz O'na teslim olmuşuzdur.” Ankebut 29/46

⁵⁶ Ebussuud Efendi, *İrşadü'l-Akl-ı Selim ila Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*, Darü İhya'üt-Turas'il-Arabî, Beyrut, 1994, 4. Bsk., c. VII, s. 42

Bu sebeple inanan kimse kendisini her türlü maddi ve manevi donanımıyla cihad halinde bulundurmalıdır.

Bu donanım sağlanmalıdır ki, cihad için gerekli malzeme temini, cihada gidenlerin geride bıraktıkları eş ve çocuklarının geçimi ve insanları cehaletten kurtaracak eğitim imkanları seferber edilebilsin.

Bu maddi desteğin sağlanması konusunda Müslümanları teşvik eden Bakara suresinin 245. ayetinin⁵⁷ tefsirinde Ebussuud; ödünç vermekten kastedilenin canın yanısıra mal da olduğunu ve yapılan her mali harcamanın miktarını ancak Allah'ın bilebildiği şekilde kat kat fazlasıyla geri döndürüleceğinin kastedildiğini belirtmektedir.⁵⁸

3.3. Fiilî / Silahlı Cihad

Savaş istenilmese de bazen kaçınılmaz olabilir, ancak müslümanların savaşı mal toplamak, toprak elde etmek, insanları hüküm altına almak veya onlara büyüklük taslamak, insanları öldürmek, zenginliklerini ele geçirmek ya da intikam almak için değildir. Böyle bir savaşı İslam hiçbir şekilde kabul etmez. İslam'ın savaşı yüce bir hedef içindir, insanları zulümden kurtarıp adalete, barışa ve huzura taşımak içindir.

İfade edildiği gibi İslam'ın cihadı, Allah için yapılan bir ibadettir. Kula kul olmayı reddedip insanları Allah ile buluşturma çabasıdır. İnsanların hem dünyalarını hem ahiretlerini saadetli kılmak için gayret sarf etmektir. Amaç dünyevi menfaat elde etmek ya da kimi insanların kuklalığını yapmak değildir. Allah'a kul olmak ve buna yaraşır şekilde yaşayabilmek için uygun ortamı hazırlamaktır.

İslam, kendisine düşman eli uzanmadıkça, insanlara çile çektirecek, sıkıntı çektirecek ve fitne yaratacak engellerle karşı karşıya kalmadıkça doğal durumu muhafaza eder. Ancak bu durumlarda İslam, barışı korumak, adaleti tekrar ikame etmek için İslam'a ve Müslümanlara karşı yapılan saldırıya misliyle cevap verilmesine izin

---

⁵⁷ “Kim Allah (c.c.)’a güzel bir borç verirse Allah (c.c.), onun verdiğini kat kat artırır. Allah (c.c.), darlık ta verir genişlik te. Ve siz, O’na döndürüleceksiniz.” Bakara, 2/45

⁵⁸ Ebussuud, *İrşad*, I, 238

verir. Bu durumlarda bile yakıp yıkmayı, ekonomik kaynakları yok etmeyi, düşmanlık etmeyi haram kılmıştır.⁵⁹

Fiili cihad konusu Kur'an'da birçok yerde geçtiği için örnek olacak ayetleri burada zikretmek yerine, Ebussuud'un bakış açısıyla tezimizin ileriki bölümlerine bıraktık.

---

⁵⁹ Şura 42/40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBUSSUUD'UN CİHAD ANLAYIŞI

İRŞAD'DA CİHAD

1.CİHADIN FARZİYETİ

“Savaş (katal), sizin için hoş olmasa da üzerinize farz kılındı. Olur ki bir şey hoşunuza gitmediği halde sizin için o, bir hayırdır; sevdiğiniz bir şey de sizin için şer olur. Allah (c.c.) bilir, siz bilmezsiniz.” Bakara 2/216

Ebussuud Efendi'ye göre bu ayetin açık anlamı şudur: Size saldıran ve İslam'ın tebliğini engelleyen kâfirlerle savaşmak size farz kılındı. Bu ayet bir kıraate göre mealen: *“Allah (c.c.), size saldıran ve İslam'ın tebliğini engelleyen kâfirlerle savaşmayı size farz kıldı”*, bir diğer kıraate göre de: *“Size saldıran ve İslam'ın tebliğini engelleyen kâfirleri öldürmek size farz kılındı”* şeklinde okunmuştur.

Savaş, birçok korku ve sıkıntıya katlanmayı gerektirdiği için insan tabiatının hoşlanmadığı bir olaydır. İnsanlar savaşa adeta zorlanırlar. Ayette geçen “ke-ri-he” kökünden gelen “kürh” kelimesi, nefret etmek, sevmemek, hoşlanmamak, iğrenmek, tiksilmek demektir. Aynı kökten gelen “ikrah” ise zorlamak, icbar etmek anlamında kullanılır. Şu halde savaş hoşla gitmeyen fakat mecburen katlanılan bir haldir. *“Olur ki bir şey hoşunuza gitmediği halde sizin için o, bir hayırdır”* Bu cümle kendinden önce gelenden bağımsız olup İslam'ın emrettiği savaşlarda hayır bulunduğunu ifade eder.

“Sevdiğiniz bir şey de sizin için şer olur.” Sevdiğimiz şeyler, yasaklanmış olan şehvetler ve lezzetlerdir.

“Allah (c.c.) bilir, siz bilmezsiniz.” Allah (c.c.) sizin için hayırlı olanı da, şer olanı da bilir. Siz işlerin iç yüzünü bilemediğinizden sizin için hayırlı olacak şeyden hoşlanmazsınız. Bu itibarla kendi istek ve arzularınıza değil Allah (c.c.)'ın emirlerine uyun.⁶⁰

---

⁶⁰ Ebussuud, *İrşad*, I, 216

“(Resulüm) senden haram ayda savaşın (kıtal) hükmünü sorarlar. De ki: Haram aylarda savaş büyük vebaldir. Ancak Allah (c.c.) yolundan alıkoymak, O’nu inkâr etmek (küfür), insanları Mescid-i Haram’dan engellemek ve halkını oradan çıkarmak Allah (c.c.) katında ondan daha büyük bir günahdır. Fitne de kıtalden daha büyüktür. Eğer onların gücü yetmiş olsa sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaktan vazgeçmezler. İçinizden kim diniden döner ve kâfir olarak ölürse artık onların bütün amelleri dünyada da ahirette de boşa gitmiştir. İşte onlar cehennem ashabıdır. Onlar orada sürekli olarak kalacaklardır.” Bakara 2/217

Rivayete göre Resulullah (s.a.v.) , Bedir savaşından iki ay kadar önce Cemaziyelahir ayında, Abdullah b. Cahş’ı sekiz kişilik bir müfrezeyle kumandan tayin ederek seriyye ile görevlendirdi. Bu müfreze Kureyşin hareketlerini gözetleyecekti. Bu gözetleme sırasında Amr b. Abdullah el-Hadremi ile üç kişinin daha bulunduğu bir Kureyş kervanıyla karşılaştı. Amr ve iki arkadaşı okla yaralanarak esir alındı, üçüncü kişi ise kaçtı. Müfreze kervanı ve esirleri Medine’ye getirdi. Cemaziyelahirin sonu ve Recep ayının biriydi. Abdullah ve arkadaşları ise o günü Cemaziyelahir’den sanıyorlardı. İşte bunu istismar eden Kureyşliler:

“-Muhammed, halkın geçim için çalıştığı ve korku içindekilerin güven duyduğu haram ayları helal saydı; Recep ayında kan döktü” diyerek ortalığı velveleye verdiler. Resulullah (s.a.v.) ise onların düşündüklerinin aksine kervanı durdurdu, ganimeti kabul etmedi ve müfreze mensuplarına: “-Ben haram ayda size savaş emretmedim.” diyerek tepki gösterdi; kervanı ve esirleri geri gönderdi. Müfrezedeki sahabiler de: “-Tövbemizin kabulüne dair bir ayet inmedikçe biz de bulunduğumuz yerden kalkmayacağız!” dediler.

İbn-i Abbas’tan rivayet olduğuna göre:

“-Bu ayet nazil olunca, Resulullah (s.a.v.), ganimetleri yoldan geri çevirdi ve aldı.” Elbette ayet geneli itibariyle bu hadise ile sınırlı değildir. Burada amaçlanan mutlak olarak savaştır.

“De ki: Haram aylarda savaş büyük vebaldir.” Çoğunluk görüşüne göre bu ayetin hükmü, “=Haram aylar çıkınca o müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün”⁶¹ mealindeki ayet ile neshedilmiştir.

“Ancak Allah (c.c.) yolundan alıkoymak, O’nu inkâr etmek (küfür), insanları Mescid-i Haram’dan engellemek ve halkını oradan çıkarmak Allah (c.c.) katında ondan daha büyük bir günahtır.” Bu ayetin ifade ettiğine göre, kulu Allah (c.c.)’a ulaştırın İslam’dan alıkoymak, Allah (c.c.)’ı inkâr etmek, Mescid-i Haram’ın ziyaretini engellemek ve halkını, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile mü’minleri oradan çıkarmak Allah (c.c.) katında daha büyük günahtır. Yani müşriklerin işledikleri günahlar, onların sordukları şeyden yani o İslam müfrezesinin o günün haram aylardan olmadığı zannı ile işlediği hatadan, Allah (c.c.) katında çok daha büyüktür.

“Fitne de kıtalden daha büyüktür.” Müşriklerin, Resulullah (s.a.v.)’ı ve Müslümanları kendi yurtları olan Mekke’den çıkarmaları ve başından beri insanları İslam’dan alıkoymaları, kervancıların başı Hadremi’yi öldürmekten çok daha çirkindir.

“Eğer onların gücü yetmiş olsa sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaktan vazgeçmezler.” Sizinle savaşmaktan vazgeçmezler ifadesi, onların düşmanlığının çok güçlü ve sürekli olduğunu; dinde fitne çıkarmak için de ısrarlı olduklarını belirtir.

“Sizi dininizden döndürünceye kadar” ibaresinde, din kelimesinin Müslümanları belirten “siz” zamirine izafesi, Müslümanlar arasında ayrılığı ve ayrılıkçılığı hoş görmeyen din bağı gibi pek kuvvetli bir ilişki bulunduğu işaret eder.

Onlar sizi hak dinden batıl dinlerine döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam edeceklerdir.

“Güçleri yetse” ibaresi de, müşriklerin batıl dinlerinde çok bağnaz ve sabit fikirli olduklarına işaret eder. Ayetin bu ifadesinden, “onların güçleri buna nereden yetecek?!” anlamı da çıkar.

“İçinizden kim diniden döner ve kâfir olarak ölürse artık onların bütün amelleri dünyada da ahirette de boşa gitmiştir.” Bu ilahi kelam, hak dinden dönmeye, irtidada

---

⁶¹ Tevbe, 9/5

ilişkin büyük bir uyarıdır. Yani sizden herkim o müşriklerin kandırmaları ve ayartmaları ile hak dinden döner de, bir daha İslam'a girmeden kâfir olarak ölürse işte onların, daha önce Müslüman iken yapmış oldukları güzel ameller, telafisi mümkün olmayacak şekilde ve kesin olarak dünyada da ahirette de boşa gider; daha önce Müslümanlığı döneminde işlediği hayır ve hasenatın dünyevi ve uhrevi hiçbir hükmü kalmaz.

“Kâfir olarak ölürse” ifadesi, irtidattan sonra İslam'a dönmek için büyük bir teşvik anlamı taşır.

“İşte onlar cehennem ashabıdır. Onlar orada sürekli olarak kalacaklardır.” Yani yukarıda zikredilen o çirkin vasıfları taşıyanlar, cehennemın devamlı sakinleridir ve diğer kâfirler gibi onlar da hep orada kalacaklardır. “İşte onlar” kelimesinin ifade ettiği uzaklık, onların şer ve fesattaki derecelerini gösterir.⁶²

2.CİHAD, MUKATELE

“(Ey Resulüm)! Artık kafirlere boyun eğme ve Kur'an'la onlara karşı olanca gücünle büyük bir mücadele ver!” Furkan 25/52

Ebussuud Efendi'ye göre bu ayetin anlamı, artık Hakka davet ve Hakkı izharda sebat ve gayret göster ve kafirlere karşı çetin dur demektir. Sanki bu emir, Resulullah'ın kafirlere minnet etmemesi ve davette hatır, gönül gözetmemesi emridir. Zira Peygamberimiz (sav), onların İslam dinine girmelerini çok arzu ettiğinden, onların gönlünü almak için aşırı derecede gayret gösteriyordu.

“Ve Kur'an'la onlara karşı olanca gücünle büyük bir mücadele ver!” Yani Kur'an'ın içindeki uyarı, tehdit, öğüt ve hakkı yalanlayan ümmetlerin akıbetlerini hatırlatmayı içeren ayetleri okumak suretiyle onlara karşı olanca gücünle büyük bir mücadele ver. Zira davet, kemmiyet ve keyfiyet bakımından anlatılamayacak kadar büyük bir mücadeledir. Nitekim ileride tefsirine yer vereceğimiz başka bir ayette “Kafirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran.”⁶³ buyurulmaktadır.⁶⁴

---

⁶² Ebussuud, *İrşad*, I, 217–218

⁶³ Tevbe 9/73

⁶⁴ Ebussuud, *İrşad*, IV, 84

Henüz Mekke'den ayrılmamış ve tebliğ vazifesini bu şehirde sürdüren Peygamberimize metod ve üslup bakımından yol gösteren bu ayetin tefsirine baktığımızda, Ebussuud'un tamamen bir fikir mücadelesinden bahsettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Kur'an'la yapılacak güçlü bir cihad, ancak konuşma ve ikna etme yoluyla gerçekleştirilebilecek bir cihaddır.

“Onlar, bir saldırıya uğradıkları zaman da, intikam alırlar.” Şura 42/39

Yani o Müslümanlar, kendilerine saldıranlar karşısında zillete düşmeyi kabul etmeyip Allah (c.c.)'ın meşru kıldığı şekilde onlardan intikam alırlar.

Müslümanlar, önemli faziletlerle vasıflandırıldıktan sonra burada da cesaretle vasıflandırılmaktadır. Bu, onların bağışlayıcılığıyla çelişmez; zira her iki özellik te, yerine göre fazilettir ve yerine göre de zillettir, kötüdür. Nitekim acizlere karşı, faziletli insanların kusurlarına karşı halimlik göstermek, övgüye şayandır; zorbaya karşı ve şerefsizlerin kabahatlerine karşı halimlik göstermek ise, yergiye şayandır. Zira bu hilm (yumuşaklık), onları haksızlık yapmaya teşvik etmektedir.

Ebussuud, bu görüşünü desteklemek için şu şiiri örnek verir:

“Şerefli insana ikramda bulunduğun zaman, onu kazanmış olursun;

Ama alçak insana ikram edersen, azgınlık gösterir.

İşte bundan dolayı âlicenaplık gösterip iyiliği kılıcın yerine koymak,

Zararlı olur; tıpkı kılıcı, iyiliğin yerine koymak gibi.”⁶⁵

“Kim de Cihad ederse, ancak kendisi için Cihad etmiş olur. Çünkü hiç şüphesiz Allah (c.c.), bütün âlemlerden müstağnidir.” Ankebût 29/6

Yani kim de, Allah (c.c.)'a itaat yolunda Cihad ederse, ancak kendisi için Cihad etmiş olur; çünkü onun faydası kendisinedir ve hiç şüphesiz Allah (c.c.), bütün âlemlerden müstağnidir. Bu itibarla O'nun âlemlerin itaatine ihtiyacı yoktur. Onlara itaati emretmesi, ancak rahmeti gereği onlara mükâfat vermeyi zımnen bildirmek içindir.⁶⁶

⁶⁵ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 34

⁶⁶ Ebussuud, *İrşad*, VII, 30-31

“Onlardan zulmedenleri hariç, ehl-i kitap olanlarla ancak en güzel şekilde mücadele edin ve onlara deyin ki: Biz, bize indirilmiş olana iman ettik, size indirilmiş olana da iman ettik. Bizim ilahımız ile sizin ilahınız da bir tektir ve biz O’na teslim olmuşuzdur.” Ankebût 29/46

Yani ehl-i kitap olan Yahudi ve Hristiyanlarla en güzel hasletle mücadele edin; kabalığa yumuşaklıkla karşılık vermek, öfkeye karşı sakin davranmak, eleştiriye öğütlerle karşılık vermek ve tevehhüre karşı teenni ile davranmak gibi. Ancak Müslümanların, ehl-i kitaba karşı takınacakları tavırlar, zafiyet ve zillate delalet edecek şekilde olmamalıdır. Bir görüşe göre bu ayet, kıtal ayeti ile nesh edilmiştir.

Ancak düşmanlık ve inatta yahut Allah (c.c.)’a çocuk isnat etmek ve Allah (c.c.)’ın eli sıkıdır demek gibi sözleriyle aşırıya giderek zulmedenleri hariç; böyle olanlara karşı ise, hallerine uygun bir müdafaa yapılmalıdır.

“Ve onlara deyin ki: Biz, bize indirilmiş olana iman ettik, size indirilmiş olana da iman ettik.”

Hz. Peygamber (s.a.v.)’den rivayet olduğuna göre şöyle buyurmuştur:

“Ehl-i kitabı tasdik de etmeyin; tekzip de etmeyin ve deyin ki: “Biz Allah (c.c.)’a, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettik.” Eğer onlar batıl bir şey söylerlerse, onları tasdik etmezsiniz; hak bir şey söylerlerse, onları tekzip etmezsiniz.”

“Bizim ilahımız ile sizin ilahınız da bir tektir ve biz O’na teslim olmuşuzdur.” Yani bizim ilahımız da, sizin ilahınız da bir tektir; İlahlıkta ortağı yoktur ve biz, özellikle O’na itaat etmekteyiz. Ebussud’a göre bu ayet Yahudi ve Hristiyanların haline bir göndermedir. Zira onlar hahamlarını ve rahiplerini Allah (c.c.)’tan başka ilahlar edindiler.⁶⁷

“Size karşı savaşanlarla Allah (c.c.) yolunda siz de savaşın; ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah (c.c.) aşırı gidenleri sevmez.” Bakara 2/190

Ebussuud bu ayeti “Allah (c.c.)’ın dinini aziz kılmak ve o’nun kelimasını yüceltmek için, size karşı savaşanlarla siz de savaşın” şeklinde tefsir etmiştir.

---

⁶⁷ Ebussuud, *İrşad*, VII, 42

Bu ayet, Müslümanlara karşı savaş açmış veya açmamış olsun bütün müşriklere karşı topyekûn savaş izni ve emri verilmeden önce nazil olmuştur. Ayetin anlamı, “size düşmanlık besleyen ve sizinle savaşmaları beklenen müşriklere karşı siz de savaşın; yaşlıları, çocukları, kendini ibadete vermiş rahipleri ve kadınları öldürmeyin” demektir. Bu ayet, “ bütün kâfirlere karşı savaşın; çünkü onlar, Müslümanlarla savaşmak istiyorlar” demektir.

Ancak şu rivayet birinci görüşü teyit eder niteliktedir:

Hicretin 6. yılı (M. 628) Zilka'de ayında Resulullah (s.a.v.) umre ziyareti amacıyla Ashabı ile Medine'den çıktı. Fakat müşrikler geçit yerlerini tutarak ve Müslümanlar üzerine taş ve ok yağdırarak ilerlemelerine ve Mekke'ye girmelerine engel oldular. Resulullah (s.a.v.), Mekke'ye bir günlük mesafede Hudeybiye köyüne çekilmek zorunda kaldı. Müşriklerle yapılan çetin müzakereler sonunda Hudeybiye Antlaşması imzalandı. Böylece umre gelecek yıla kaldı.⁶⁸

Müslümanlar, Hicretin 7. yılı, bir önceki yıl yapamadıkları umreyi kaza için Mekke'ye geldiklerinde müşriklerin, anlaşmaya bağlı kalmayıp Harem toprağında ve haram ayda kendileri ile savaşmalarından endişe ettiler ve bu durumdan hoşlanmadılar. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu. Bu ayetin, haccın hükümlerinin beyan edildiği ayetlerle beraber zikredilmesi de bu görüşü destekler.

“Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah (c.c.) aşırı gidenleri sevmez.” Sebepsiz veya bir saldırı olmadan ansızın savaş başlatmak; arada anlaşma bulunanlara karşı savaş açmak, işkence etmek, bedenin uzuvlarını yani burun, kulak kesmek; kadın ve çocukları öldürmek gibi davranışlarla aşırı gitmeyin. Çünkü Allah (c.c.) aşırı gidenleri asla sevmez; onlar için hayır ve iyilik dilemez.⁶⁹

“Onları nerede bulursanız öldürün. Onların sizi çıkardıkları gibi siz de onları oradan çıkarın. Fitne katilden daha kötüdür. Mescid-i Haram yanında onlar size karşı savaşmadıkça siz de onlarla orada savaşmayın. Fakat sizi öldürürlerse siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası budur.” Bakara 2/191

---

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi, el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, çev:M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul,1985, c.II, s.185-192

⁶⁹ Ebussuud, *İrşad*, I, 203–204

Yani artık o saldırgan müşrikleri harem dışında veya haremde, nerede bulursanız öldürün ve onlar vaktiyle sizi Mekke'den çıkardıkları gibi siz de onları oradan çıkarın. Nitekim Mekke'nin fethinde Müslüman olmayanlar Mekke'den çıkarıldılar.

“Fitne katilden daha kötüdür.” İnsanları yurtlarından çıkarmak gibi bazı mihnetler ve cefalar, onları öldürmekten beterdir. Çünkü o tür mihnet ve cefaların acısı devamlıdır yahut o Mekke müşriklerinin, Harem toprağında şirki yaşatmaları ve sizin Mekke'ye girmenize engel olmaları, sizin, o müşrikleri Harem toprağında öldürmenizden daha kötüdür.

“Mescid-i Haram yanında onlar size karşı savaşmadıkça siz de onlarla orada savaşmayın. Fakat sizi öldürürlerse siz de onları öldürün.” Mescid-i Haram yanında onlar size karşı savaşmadıkça, önce savaşı başlatan siz olmayın ve Mescid-i Haram'ın hürmetini çiğnemeyin; ama onlar orada sizinle savaşılırsa, siz de onları orada öldürün ve Mescid-i Haram'ın yanında savaştığınıza bakmayın. Çünkü o takdirde Mescid-i Haram'ın hürmetini çiğneyen onlardır. Bu yüzden de onlar, en şiddetli azaba müstahaktır.

Fakat bir kıraate göre müfaale babından olan “Vela tukatilûhum... hatta yukatilûkum= Onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın” fiileri “vela taktulûhüm hatta yaktulûküm=Onlar sizi katletmedikçe siz de onları katletmeyin” şeklinde de okunmuştur.

“İşte kâfirlerin cezası budur.” Onların, başkalarına yaptıklarının benzeri böylece kendilerine yapılır.⁷⁰

“Artık vazgeçerlerse şüphesiz ki Allah (c.c.), çok bağışlayan, çok esirgeyendir.” Bakara 2/192 O Mekke müşrikleri, savaşa ve küfürlerine son verirlerse, Allah (c.c.) yine onların geçmiş günahlarını bağışlar.⁷¹

“Fitne ortadan kalkıncaya ve din, Allah (c.c.)'ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse artık düşmanlık olmaz. Zalimler müstesna.” Bakara 2/193

---

⁷⁰ Ebussuud, *İrşad*, I, 204

⁷¹ Ebussuud, *İrşad*, I, 204

Ebussuud bu ayeti tefsir ederken ülke kavramını kullanmış ve ayeti şirk, ülkeden tamamen temizleninceye ve din yalnız Allah (c.c.)’a ait oluncaya, şeytanın dinde hiç nasibi kalmayınca kadar müşriklerle savaşın şeklinde tefsir etmiştir. O’na göre eğer bu savaştan sonra düşmanlıklarına son verilerse, onlara düşmanlık yapılmaz. Çünkü zulüm, ancak zalime yapılır; zalimin zulmüne karşılık verilir.

“Felâ udvâne illa alez-zalimîn=zalimlerden başkasına düşmanlık olmaz” buyrulmak suretiyle cezaya düşmanlık denmesi, ifadede benzeyiş olması içindir. Nitekim *“Kim size saldırırsa saldırısının misliyle siz de ona saldırın.”*⁷² buyrulmuştur. Eğer düşmanlık ve küfürlerine son verenlere dokunursanız, o zaman siz, zalimlerden olursunuz ve durum aksine sizin aleyhinize döner.⁷³

“Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler karşılıklıdır. Kim size saldırırsa saldırısının misliyle siz de ona saldırın. Allah (c.c.)’tan sakının ve şunu iyi bilin ki Allah (c.c.), şüphesiz muttakilerle beraberdir.” Bakara 2/194

Hudeybiye Anlaşmasının yapıldığı hicretin 6. yılında müşrikler, Müslümanları Mekke’ye sokmamış ve umre ziyareti bu sebeple yapılamamıştı. Ertesi yıl, Müslümanlar haram aylardan sayılan Zilka’de’de yine umre niyetiyle yola çıktıklarında, bir savaşla karşı karşıya kalmaktan endişe ediyorlardı. İşte o zaman bu ayet nazil oldu.

Hürmetler karşılıklıdır. Korunması gereken her hürmette kısas vardır. Şu halde onlar, bir sene önce bu ayın hürmetini çiğneyerek ve size karşı savaş durumuna geçerek Mekke’ye girmenize engel oldukları gibi, siz de bu sene onların üzerine gidin ve eğer sizinle savaşlırsa, siz de onları öldürün. Kim size saldırırsa saldırısının misliyle siz de ona saldırın. *“Allah (c.c.)’tan sakının ve şunu iyi bilin ki Allah (c.c.), şüphesiz muttakilerle beraberdir.”* Zafer kazanınca, dinen izin verilmeyen hareketlerden sakının ve bilin ki Allah (c.c.), takva sahipleri ile beraberdir, onları korumaktadır, zafer ve geniş imkânlar bahşederek onların durumlarını ıslah etmektedir.⁷⁴

“Allah (c.c.) yolunda savaşın. Ve şunu bilin ki Allah (c.c.), şüphesiz her şeyi kemaliyle işitendir, her şeyi hakkıyla bilendir.” Bakara 2/244

---

⁷² Bakara 2/194

⁷³ Ebussuud, *İrşad*, I, 204

⁷⁴ Ebussuud, *İrşad*, I, 204–205

Bu ayet, Ebussuud'un yorumuna göre önceki ayette⁷⁵ anlatılan bir kıssaya atıf yapmak suretiyle Allah (c.c.)'ın lütuf ve keremine şükrederek O'nun yolunda savaşmayı emreder. Çünkü kıssada anlatıldığı gibi kaçmak, ölümden kurtulmanın çaresi değildir ve mukadderata hiçbir şey engel olamaz. O halde eğer ecel gelmiş ise, Allah (c.c.) yolunda bir ölüm olur; yok eğer ecel gelmemiş ise, aziz bir nusret ve sevap kazanılmış olur. *“Ve şunu bilin ki Allah (c.c.), şüphesiz her şeyi kemaliyle işitendir, her şeyi hakkıyla bilendir.”* Allah (c.c.), geçmiş ve gelecekte yaşayan insanların bütün sözlerini işitir; içlerinde gizlediklerini de bilir. Hayır veya şer, her işin karşılığını mutlaka verir. Bundan dolayı siz, O'nun emirlerine uymakta acele edin ve onlara muhalefetten ve ihmalkâr davranmaktan şiddetle sakının.⁷⁶

“Artık Allah yolunda savaş! Sen başkasından değil, ancak kendinden sorumlusun. Müminleri de savaşa teşvik et. Umulur ki Allah, kâfirlerin saldırılarını defeder. Allah, kuvvet ve kudretçe daha şiddetli, korku verecek ve ibret olacak şekilde cezalandırmakta da daha şiddetlidir.” Nisa 4/84

Burada hitab, öncekinden farklı olarak Resulullah (s.a.v.)'a yöneltilmiştir. Ebussuud'a göre bu cümle, kelamın siyakından anlaşılan bir şartın cevabıdır. Demek istenen şudur: Ey Resulüm! Münafıkların itaatsizliği ve şer planları; diğerlerinin de İslam'ın hükümlerini yerine getirmedeki taksiratları böyle olunca, artık sen onların yaptıklarına üzülme ve tek başına da kalsan savaş!

“Sen başkasından değil, ancak kendinden sorumlusun.” Bu cümle makabli için bir izahtır. Zira Ebussuud'a göre Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mükellefiyetinin veya sorumluluğunun kendi nefesine hasr ve tahsis edilmesi, kendi başına bizzat savaşması anlamına gelir. Bu da; bazı Müslümanların savaştan geri kalmaları, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e zarar vermez ve O bundan dolayı sorumlu tutulmaz, muaheze olunmaz, demektir.

“Müminleri de savaşa teşvik et.” Ebussuud bu cümleyi, savaşı emreden cümleye atıf olarak almış ve onun hükmüne dâhil etmiştir. Zira O'na göre münafıklar ile zayıf Müslümanların hali, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in tek başına da kalsa savaşmasına ve halis müminleri de savaşa teşvik etmesine sebeptir. Daha açık bir ifadeyle bunun anlamı

⁷⁵ Bakara 2/243

⁷⁶ Ebussuud, *İrşad*, I, 238

şudur: Ey Resulüm! Müminleri de savaşa iyilikle teşvik et, zor kullanma ve sert davranma!

“*Umulur ki Allah, kâfirlerin saldırılarını defeder.*” Bu cümle Ebussuud’a göre Allah (c.c.)’ın, kâfirlerin güçlerini kıracağını ve muhtemel zararlarını önleyeceğini gösteren kesin bir söz, bir va’d-i ilahidir. Zira Allah (c.c.) hakkında kullanılan “umulur ki, belki” ifadeleri, kesin olarak gerçekleşmeyi bildirir. Ve zaten öyle olmuştur.

Nitekim rivayet edilir ki: Resulullah (s.a.v.), Uhud savaşı sona erince, gelecek sene Zilkade ayında Küçük Bedir panayırı mevsiminde orada karşılaşmak üzere Ebu Süfyan ile sözleşti. Nihayet zamanı gelince, Hz. Peygamber (s.a.v.) insanları bu sefere çıkmaya çağırdı. Fakat bazıları, bu çağrıya icabet etmek istemediler. İşte bu ayet, bu sebeple nazil oldu. Sonra Resulullah (s.a.v.), yetmiş süvari mücahitle yola çıktı ve zamanında, kararlaştırılan yerde bulundu. Ve Allah (c.c.), kâfirlerin kalbine öyle bir korku saldı ki Merru’z-Zahran denilen yerden geri döndüler. Resulullah (s.a.v.) askerleriyle birlikte zamanında Küçük Bedir’e vardı ve orada sekiz gece kaldı. Müslümanlar yanlarında getirdikleri ticaret mallarını o panayırda satarak önemli kazanç sağladılar.⁷⁷

“Allah, kuvvet ve kudretçe daha şiddetli, korku verecek ve ibret olacak şekilde cezalandırmakta da daha şiddetlidir.” Allah (c.c.)’ın gücü, Kureyş’in gücünden daha çetindir ve O’nun cezası da daha şiddetlidir.

Bu cümle, makabli için açıklayıcı bir zeyil mahiyetindedir. Bu cümlede, zamir makamında İsm-i Celil’in zahir olarak zikredilmesi, mehabeti artırmak, hükmün illetini bildirmek ve bir de cümlenin istiklalini takviye etmek içindir.

Bu cümlede “daha şiddetli” kelimesinin tekrar edilmesi, manayı tekid içindir.⁷⁸

"Diğer bir takım insanları da hem sizden, hem de kendi toplumlarından emin olmak ister bulacaksınız. Onlar ne zaman fitneye döndürülseler (çağrılısalar) ona baş aşağı atılırlar. Eğer onlar, sizden uzak durmaz, barış da teklif etmez ve ellerini çekmezlerse o zaman siz de onları yakalayın ve bulduğumuz yerde öldürün. İşte onlar hakkında size apaçık bir hüccet verdik." Nisa 4/91

⁷⁷ İbn’ül-Esir, *İslam Tarihi, Kamil Tercümesi*, II, 151

⁷⁸ Ebussuud, *İrşad*, II. cilt, sayfa 209–210

Ebussuud bunların, Esed ve Gatafan kabilelerinden bir grup olduğunu, Medine'ye geldiklerinde Müslümanlardan emin olmak için Müslüman olduklarını ve Müslümanlarla antlaşma yaptıklarını söyler. Kendi kavimleri yanına döndüklerinde ise, kendi kavimlerinden emin olmak için, Müslümanlarla olan antlaşmalarını bozmuşlardı. Yine Ebussuud'un naklettiği bir başka görüşe göre ise, bunlar Abdudhar Oğulları olup durumları anlatıldığı gibi idi.

"Onlar ne zaman fitneye döndürülseler (çağrılısalar) ona baş aşağı atılırlar." Onlar ne zaman küfre ve Müslümanlara karşı savaşmaya çağırılsalar, ona en kötü ve çirkin şekilde atılırlar. Onlar savaşta Müslümanlara karşı savaşanların en kötüsü idiler.

"Eğer onlar, sizden uzak durmaz, barış da teklif etmez ve ellerini çekmezlerse, o zaman siz de onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün."

Sözü edilen kâfirler; sizden uzak durmaz, barış ve antlaşma teklif etmez, aksine sizinle olan antlaşmalarını bozar, sizinle savaşmaktan ellerini çekmezler ise, o zaman onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün.

"İşte onlar hakkında size apaçık bir hüccet verdik." O çirkin sıfatları taşıyanları öldürmek ve esir almak için size apaçık bir hüccet verdik. Zira onların size karşı düşmanlığı, küfrü, zulmü ve verdikleri zarar gayet açıktır. Yahut onlar hakkında sizin için apaçık yetki verdik; nitekim onları yakalamanız ve öldürmeniz için size izin verdik.⁷⁹

"İşte durum böyle! Her kim, kendisine verilen cezanın (eziyetin) misliyle karşılık verir de sonra kendisine saldırılırsa, hiç şüphesiz Allah ona yardım edecektir. Hiç kuşkusuz Allah, çok bağışlayıcıdır, çok mağfiret edicidir." Hacc 22/60

Yani durum bundan ibarettir. Bu cümle, makablini izah mahiyetindedir ve kendisinden sonraki kelamın, makablinden bağımsız olduğuna dikkat çekmektedir. Kendisine yapılan eziyetin misli ile karşılık vermek, kısasa fazla bir şey ilave etmemek demektir. Ebussuud'a göre ilk yapılan eziyete de ceza denilmesi, ikisinin benzeşmesi içindir, ya da cezanın sebebi olduğu için ona da ceza denilmiştir.

---

⁷⁹ Ebussuud, *İrşad*, II, 214–215

“Hiç kuşkusuz Allah, çok bağışlayıcıdır, çok mağfiret edicidir.” Yani Allah (c.c.)’ın bağışlaması ve mağfireti bol olduğundan, O’nun, *“Kim sabreder ve affederse, bu hareketi şüphesiz hayırlı işlerdendir.”*⁸⁰ ayetinde teşvik ettiği affetmeye ve sabra intikamı tercih etmesinden dolayı ortaya çıkan hareketi af ve mağfiret eder.

Ebussuud bu ayette bağışlamaya büyük teşvik olduğunu söyler. Zira Allah (c.c.)’ın kudreti sonsuz olduğu halde affettiğine göre, insanlar daha çok affetmelidir. Bir de bu ayet, Allah (c.c.)’ın cezalandırmaya Kaadir olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü ancak affin zıddına muktedir olan kimse af ile vasıflandırılır.⁸¹

“Allah yolunda hakkıyla Cihad edin! O Allah, sizi seçmiştir. Atanız İbrahim’in dini gibi, din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklememiştir. Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için, Allah bundan önceki kitaplarda da bu Kitapta da size Müslümanlar adını vermiştir. Öyleyse namazı gereğince kılın, zekatı da verin ve Allah’a sımsıkı sarılın. Sizin Mevla’nız O’dur. İşte O, ne güzel Mevla, ne güzel yardımcı!” Hacc 22/78

“Allah yolunda hakkıyla Cihad edin!” Yani Allah (c.c.) için, batıl Ehl-i gibi dininin zahir düşmanlarıyla ve nefis ile kötü arzular gibi batın düşmanlarıyla hakkıyla Cihad edin. Yine Peygamberimizden rivayet olduğuna göre, Tebuk savaşından döndüğünde şöyle buyurmuştur: *“Küçük cihaddan döndük, şimdi büyük cihada!..”*

Hakkıyla Cihad, Ebussuud’a göre halis olarak Allah (c.c.) rızası için olan bir hak uğruna yapılan Cihad demektir. *“O Allah, sizi seçmiştir.”* Yani kendi dini için ve dinine yardım için sizi seçen O’dur, başkası değildir. Bu cümle, cihadı gerektiren ve ona davet eden hususa dikkat çekmektedir.

“Atanız İbrahim’in dini gibi, din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklememiştir.” Yani Allah (c.c.), yapılması sizin için zorluk teşkil edecek şeylerle sizi mükellef kılarak din hususunda sizi sıkıntıya sokmamış ve İbrahim’in dini gibi sizin dininizi de geniş kılmıştır.

Ebussuud’a göre bu ayet, bu dini yaşamak için hiçbir engel, mükellefiyetlerin terki için de hiçbir özrün olmadığına işaret etmektedir. Diğer taraftan bu kelam, zorluk

⁸⁰ Şura 42/43

⁸¹ Ebussuud, *İrşad*, VI, 117

teşkil eden bazı emirlerin terkinin ruhsatına da işaret etmektedir. Nitekim Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Size bir şeyi emrettiğim zaman, ondan yapabildiğinizi yapın!”

Yine Ebussuud’un naklettiği diğer bir görüşe göre ise, Allah (c.c.), dinde zorluk yüklememiştir. Çünkü her günah için bir çıkış yolu vermiştir. Nitekim Allah (c.c.), zorluklarda ruhsat tanımış, günah işleyenler için tövbe kapısı açmış ve Kendi hakları için kefaretlar, kul hakları için de diyet ve yaralama tazminatını meşru kılmıştır.

Allah (c.c.), Hz. İbrahim’i bu ümmetin babası olarak ifade buyurmuş. Çünkü Hz. İbrahim, Resulullah (s.a.v.)’in atasıdır ve O da ümmetinin babası gibidir. Zira bu ümmetin ebedi hayatının ve ahirette geçerli olacak yönden varlıklarının sebebi kendisidir. Yahut Arapların çoğu, Hz. İbrahim’in zürriyetinden idiler. İşte bundan dolayı ekseriyet itibariyle babaları sayılmaktadır.

“Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için, Allah bundan önceki kitaplarda da bu Kitapta da size Müslümanlar adını vermiştir.” Yani kıyamet günü Resulullah (s.a.v.)’in size tebliğ ettiğine dair –bu şuna delalet eder ki, ismetine binaen Peygamberin kendi nefsi için de şahitliği geçerlidir- size şahit olması, yahut itaat edenin itaatine ve isyan edenin de isyanına şahit olması ve peygamberlerin tebliğine dair sizin de insanlara şahit olmanız için, Allah (c.c.) bundan önceki eski Mukaddes Kitaplarda da, Kur’an’da da size “Müslüman” adını vermiştir. Yahut İbrahim (A.S.) size Müslüman adını vermiştir. Kur’an’da onlara Müslüman adının verilmesi, her ne kadar Hz. İbrahim tarafından değilse de onun, daha önce *“Neslimizden de Müslüman bir ümmet kıl!”*⁸² duasında bu ismi vermesi sebebiyledir. Diğer bir görüşe göre ise, yani Kur’an’da da onun size Müslüman adını vermesinin beyanı vardır demektir.

“Öyleyse namazı gereğince kılın, zekâtı da verin ve Allah’a sınımsız sarılın.” Yani çeşitli ibadetlerle Allah (c.c.)’a yakınlık kazanmaya çalışın. Ayette, ibadetler içinden namaz ile zekatın zikre tahsis edilmesi, önem ve faziletlerinden dolayıdır. Ve bütün işlerinizde Allah (c.c.)’a güvenin ve yardım ile başarıyı yalnız O’ndan dileyin.

“Sizin Mevla’nız O’dur. İşte O, ne güzel Mevla, ne güzel yardımcı!” Yani Allah (c.c.), yegane yardımcınız ve işlerinizin mütevellisidir. İşte O, ne güzel Mevla, ne güzel

---

⁸² Bakara 2/128

yardımcıdır! Zira velayet ve yardımda O'nun benzeri yoktur. Hatta hakikatte O'ndan başka veli ve yardımcı yoktur.⁸³

"Ey Peygamber! O kafirlere ve şu münafıklara karşı cihat et; onlara karşı sert davran. Zaten onların son durakları da cehennemdir. Ne de kötü bir son varış yeri orası!" Tahrim 66/9

Yani ey Peygamber! O kafirlere karşı kılıçla ve şu münafıklara karşı da hüccetle cihat et ve iki firkaya karşı savaşta ve hüccette sert ve metin davran.⁸⁴

"Haram aylar çıktıktan sonra nerede bulursanız o müşrikleri öldürün, yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerine oturup bekleyin. Ancak eğer tevbe eder, namazı dos-doğru kılar ve zekâtı verirlerse artık onların yollarını serbest bırakın. Şüphesiz Allah, Gafûr'dur, Rahîm'dir." Tevbe 9/5

Ebussuud'a göre öldürme işinin haram aylar çıktıktan sonraya bırakılması, antlaşmayı bozan müşrikler için ziyadesiyle lütuf olan bir hükümdür. Çünkü haram aylar, antlaşmayı bozmuş olan müşriklere Müslümanlardan bir fenalık gelmesine engel bir süredir. Onlarla yapılacak savaş, haram aylarının bitmesi şartına bağlanmıştır.

1- Haram aylardan murat, ya yukarıda belirtilen yalnız o dört aydır, ya da o aylarla beraber, *"Onların ahidlerini müddetlerinin sonuna kadar tamamlayın."* kelâmından anlaşıldığı gibi, antlaşmalarını bozmamış olanların müddetlerinden arta kalandır.

Birinci görüşe göre, *"Haram aylar çıktıktan sonra nerede bulursanız o müşrikleri öldürün!"* kelâmındaki müşriklerden murad, Ebussuud'un tespitiyle özellikle antlaşmalarını bozmuş olanlardır. Buna göre, antlaşmalarını bozmamış olan müşriklerle savaşmak, nassın ibaresinin delâletinden anlaşılmaz.

İkinci görüşe göre ise, onlarla savaşmak, nassın ibaresinden anlaşılır. Ancak eğer haram ayların çıkması ve ona bağlanmış olan savaş, bir defa değil peyderpey olacaksa, o takdirde anılan mânânın, âyetin nassmdan da anlaşılması mümkündür. Sanki şöyle denilmiş olur:

Her topluluğun süresi sona erdiğinde, siz onları bulduğunuz yerde öldürün.

⁸³ Ebussuud, *İrşad*, VI, 122

⁸⁴ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 269

Haram ayları, her sene zamanları değişen malûm aylara hamletmeye ise, âyet-i kerimenin nazmi müsait değildir.

"Bu âyet, her sene yerleri değişen malûm haram aylarda savaş yasağının hâlen bâki olduğunu gerektirir. Çünkü ondan sonra nâzil olan âyetlerde bunu nesheden bir âyet yoktur."⁸⁵ iddiası, Ebussuud'a göre tamamen geçersizdir. Ancak bunun geçersizliği, vehmedildiği gibi,

*"Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın!"*⁸⁶ âyetleriyle nesholunduğu için değildir. Çünkü bu izah, bilmeden tahmin yürütmekten ibarettir.

2- Eğer bu âyetten maksad, Enfâl sûresindeki 39. âyet ise, bilinsin ki, Enfâl sûresi, Bedir Savaşından hemen sonra nâzil olmuştur. Daha açık bir ifâdeyle savaş, bilfiil gerçekleştikten sonra savaş emri gelmiş olamaz.

Ve Enfâl sûresinde söz konusu 39. âyetten önceki,

*"(Resûlüüm) de ki: O kâfirler eğer vazgeçerlerse eskiden yaptıkları mağfiret edilir."*⁸⁷ âyetinde de Ebû Süfyan ile adamlarının kastedildiği bir gerçektir.

Ebû Süfyan ise, Hicretin sekizinci yılında Mekke fethinde Ramazan ayının ortalarında Müslüman olmuř⁸⁸; Tevbe sûresi ise, Hicretin dokuzuncu yılında Şevval ayında inmiştir.

3- Eğer bu âyetten maksad Bakara sûresinin 193. âyeti ise bilinmelidir ki, o da, Mekke fethinden önce nâzil olmuştur.

Nitekim Bakara sûresinde bu âyetten önceki *"O kâfirleri nerede bulursanız öldürün, onlar sizi (Mekke'den) çıkardıkları gibi siz de onları oradan çıkarın."*⁸⁹ âyeti de bu gerçeği bildirir. Ve bu, Mekke'nin fethi günü gerçekleşmiştir. Şu halde bundan sonra nâzil olan Tevbe sûresindeki bu âyet, nasıl ondan önce nâzil olmuş olan bu ayet tarafından neshedilmiş olabilir?

4- Evet, haram aylarında savaşın yasak olduğunu bildiren bu âyetin hükmü nesh olunmuştur ve onun nesholunduğuna delil olarak da, bu konudaki icmâ yeterlidir. İcmân mesnedinin bize nakledilmesi de lâzım değildir. Ayrıca Peygamberin, haram

---

⁸⁵ El-Kâdı Nasıruddîn Beydâvî, *Envar'üt-Tenzil ve Esrar'üt-Te'vil*, Darü İhya'üt-Turas'il-Arabî, Beyrut, 2000, c.III, s.71

⁸⁶ Bakara 2/193, Enfal 8/39

⁸⁷ Enfal 8/38

⁸⁸ İbn'ül-Esîr, *İslam Tarihi*, II, 226

⁸⁹ Bakar a 2/191

aylarından olan Muharrem ayının yirmisinde Taif'i kuşattığı da, sahih rivayetlerle sabittir.

"onları bulduğunuz yerde..." genellemesinden maksat, İster o yer harem bölgesinde olsun, ister harem dışında, hıll bölgelerinde olsun⁹⁰ demektir.⁹¹

"Onları yakalayın" dan murat, onları esir alın, demektir. "Onları hasredin" den murat da onları esir alın, bağlayın ya da onların ülkeler arasında dolaşmalarını engelleyin demektir

İbni Abbas diyor ki:

"Bu, Mescid-i Haram'a girmelerine engel olmaktır."

"Her gözetleme yerinde oturup bekleyin" den murat, yolculuk sırasında geçtikleri her geçit ve güzergâhta oturup onları beklemek demektir. Yani oralarda onları gözetleyin ve bekleyin ki, o yollardan geçmesinler. Gözetleme yerlerinde beklemekten maksat kaçıp giden müşrikleri ele geçirmek için de olabilir. Zira bu ayetin inmesiyle birlikte müşrikler Arap Yarımadasından kaçmaya başlamış, hatta İkrime ayetin emrini yerine getirememesi endişesiyle Habeşistan'a gitti, ardından af dileyip tekrar müslümanların arasına katıldı.⁹²

İşte bu tefsirlerden de anlaşılıyor ki, âyetteki hasretmekten, bilinen muhasara manası çıkarmak muhtemel değildir. Eğer o kâfirler, öldürülme, esir alınma ve engellenmeden sonra şirkten tevbe ederek iman ederler ve imanlarını tasdik zımında, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse, artık onları kendi hallerine bırakın demektir.

Ebussuud'a göre burada bütün İslamî ibadetlerden yalnız namaz ve zekâtın belirtilmesi bu iki ibadetin bedenî ve malî ibadetlerin başı olmasından kaynaklanmaktadır. Allah, onların geçmiş küfür ve hıyanetlerini bağışlar ve onları iman ve itaat hali üzerinde sabit kılar.

Ebussuud burada, onların yollarını serbest bırakmanın sebebinin izah edildiğini söylemiştir.⁹³

---

⁹⁰ Beydâvî, *Envar*, III, 71

⁹¹ Harem bölgesinin sınırlarından Mekke'ye en yakın olanı Ten'im denilen yer olup Mekke'ye 6 km. uzaklıktadır. En uzağı ise, Ci'rane olup Mekke'ye 16 km. uzaklıktadır.

⁹² Abdullah Azzam, *Tevbe Suresinin Gölgesinde Cihad Dersleri*, Buruc Yayınları., 1. Bsk., İstanbul, 1996, c. I, s. 60

⁹³ Ebussuud, *İrşad*, IV, 43-44

"Eğer verdikleri söz (ahd)den sonra yeminlerini bozar (nakzeder) larsa ve dininize dil uzatır (ta'neder)larsa küfrün önderleriyle savaşın (mukatele edin). Çünkü onlar yeminleri olmayan kimselerdir. Umulur ki küfürlerine son verirler." Tevbe 9/12

Bu cümle, Ebussuud'un dediğine göre "Eğer tevbe ederlerse" (9/11) cümlesine atıftır. Eğer onlar tevbe etmez, aksine, yeminlerini bozar, içlerindeki şerri açığa vurur, "Eğer onlar size galip gelselerdi..." (9/8) âyetinde belirtildiği gibi, düşmanlıklarını kuvveden fiile çıkarır, ahidlerini bozmuş olmakta sebat gösterir (yoksa bazılarının dediği gibi, îmandan sonra dinden dönerlerse, demek değil) ve dininizi açıktan tekzib ve hükümlerini takbih ederlerse, o zaman küfrün önderlerine karşı savaşın.

Yine Ebussuud'a göre "küfrün imamları, önderleri" ifâdesinin kullanılması, onların bu halleri ile, küfre önderlik ettiklerini ve kendilerine karşı savaş verilip öldürülmeye lâyık olduklarını bildirmek içindir. Huzeyfe (ra) küfrün önderlerinin sadece dört veya beş kişi olduğunu söylese de, anlıyoruz ki bunlar ahdini bozan herkeştir.⁹⁴

Diğer bir görüşe göre ise, küfrün imamlarından murat, onların reisleri ve ulularıdır.⁹⁵ Özellikle bunun zikredilmesi, ya onların öldürülmesinin önemini, ya hayatlarının bağışlanmamasını, ya da kâfirlerin tamamıyla yok edilmesini ifâde içindir.

Çünkü reislerin öldürülmesi, genellikle diğerlerinin öldürülmesinden sonra olur.

"Çünkü onlar yeminleri olmayan kimselerdir. Umulur ki küfürlerine son verirler." Gerçekte onların yeminleri yoktur. Çünkü onlar, dilleriyle yemin etseler de, yeminlerine riayet etmezler ve yeminlerini bozmakta bir sakınca görmezler.

Ebussuud'un görüşüne göre bu kelamdaki olumsuzluk, yeminle kuvvetlendirilen anlaşmaya değil, fakat yemine bağlanmıştır. Çünkü anlaşmalarda esas olan, yemindir. Bu cümle, geçen şart cümlesinin içerdiği mânânın illet ve sebebidir.

Böyle kabul ettiğimiz takdirde mânâ şöyle olur: Eğer anlaşmadan sonra onlar yeminlerini bozarlar ve dininize dil uzatırlarsa o zaman küfrün önderlerine karşı savaşın. Fakat bu hıyanet onlardan her zaman beklenir. Çünkü hakikatte onların yeminleri yoktur. Bu sebeple onu bozmaları da söz konusu değildir.

Bu cümle, emredilen savaşın sürdürülmesinin illet ve gerekçesidir dersek mânâ şöyle olur: Onlar iman edinceye kadar, onlarla savaşın. Çünkü onların yeminleri yoktur ki, onlarla başka bir antlaşma yapılsın.

⁹⁴ Azzam, A.g.e., 150

⁹⁵ Beydâvî, *Envar*, III, 73

"Eyman = yeminler" kelimesi, bir kıraate göre "imân" olarak da okunmuştur.⁹⁶ Bu takdirde, ya iman kelimesi mastar olup eman vermek anlamındadır; şayet böyleyse mânâ şöyle olur: Onlar, yeminlerini bozduktan ve dininize dil uzattıktan sonra artık ebediyen onlara eman vermek imkânı olmaz.

Ya da iman kelimesi, İslâm anlamındadır; eğer böyleyse bu cümle, zikredilen şart cümlesinin illeti olmak itibarıyla anlam şöyle olur: Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlarsa ve dininize dil uzatırlarsa, o zaman küfrün önderlerine karşı savaşın. Çünkü onların İslâm'ı yoktur ki, yeminlerini bozmaktan ve dininize dil uzatmaktan geri dursunlar.

Son cümle, "küfrün önderlerine karşı savaşın!" cümlesiyle bağlantılıdır. Sizin bu savaşta amacınız, onların, içinde buldukları küfre ve işledikleri büyük günahlara son vermek olmasıdır. Yoksa onlara eziyet vermek değil.⁹⁷

"Onlarla savaşın ki Allah, sizin ellerinizle onlara azab etsin, onları hezimete uğratsın ve onlara karşı sizi muzaffer kılsın ve müminler topluluğunun göğüslerine şifa versin." Tevbe 9/14

Bundan önce savaştan geri durmamak konusunda yapılan uyarıdan sonra bu âyet de savaş emrini yineler, müminlere zafer, düşmanlara hezimet vaat eder ve müminlerin kalplerini şüphe, tereddüt ve korku yerine güven ve cesaretle doldurur.

Ebussuud'un ifadeleriyle, "Ey müminler! O müşriklere karşı savaşın ki, Allah, sizin ellerinizle onları, öldürülmek veya esir olmak suretiyle cezalandırsın, perişan eylesin ve sonuçta hepinizi onlara karşı galip ve muzaffer kılsın ve savaşta bilfiil bulunmayan Huzaa kabilesinin kalbine de şifa versin."⁹⁸

İbn-i Abbas diyor ki:

"Ayette işaret edilen mümin kavim, Yemen ile Sebe' ülkelerinden Mekke'ye gelerek Müslüman olan bazı aşiretlerdir. Bunlar, Mekke'nin müşrik halkından çok eziyet görmüş ve Resûlullâh'a şikâyetinde bulunmuşlardı. Resulullah da onları:

"- Size müjdelersun! Feraha kavuşmanız yakındır." sözleriyle sevindirmişti."⁹⁹

⁹⁶ Beydâvî, *Envar*, III, 73

⁹⁷ Ebussuud, *İrşad*, IV, 47-48

⁹⁸ Ebussuud, *İrşad*, IV, 49

⁹⁹ Cârullah Mahmud İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîli fî Vucuhî't-Te'vîl*, Tahkik: Abdurrahman Ahmed Hicazî, Riyad, 1998, c.III, s. 19

"Kendilerine Kitap verilmiş olanlardan Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini din edinmeyenlerle boyun eğerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın." Tevbe 9/29

Ebussuud'a göre bu âyette belirtilen vasıflar, bu vasıfları taşıyanlarla savaşmanın gerekçesini oluşturmakla beraber bu vasıflarından dolayı onların müşrikler zümresine dahil olduklarını beyân eder. Çünkü Yahudiler (Uzeyr, Allah'ın oğludur, dedikleri için), tesniye (Tanrının iki olduğu) inancına, Hıristiyanlar da, (Baba, oğul ve ruhü'l-kuds dedikleri için) teslis (Tanrının üç olduğu) inancına sahip bulunuyorlar. Bu itibarla Yahudiler ile Hıristiyanlar, Allah'a ve âhiret gününe iman etmiş olmaktan uzaktırlar. Onların, âhiret hakkındaki bilgileri, bilgi sayılacak vasıfta değildir. Bunun için o bilgi üzerine kurulan iman da, ahiret imanı sayılmaz. Yahudi ve Hıristiyanların, Allah ile Resûlünün haram kıldıkları şeyleri haram saymamaları, haram olduğu vahiy veya hadisler ile sâbit olan şeyleri haram tanımamaları demektir.¹⁰⁰

Diğer bir görüşe göre ise, âyetteki "Resûluhu = Resulü "nden murat, onların bağlı olduklarını iddia ettikleri Resûl'dür. Daha açık bir deyişle onlar, neshedilmiş olan dinlerinin aslına inanç olarak da, amel(uygulama) olarak da muhalefet ediyorlar.¹⁰¹

Ve onlar, hak dini, bütün dinleri neshetmiş (hükümlerini ortadan kaldırmış) olan İslâm dinini, din edinmiyorlar.

"Kendilerine Kitap verilmiş olanlar", Tevrat verilen Yahudilerle İncil verilen Hıristiyanlardır. Onların, cizye vermeleri, cizye ödemeyi kabul etmeleri, cizyeyi kendi elleriyle vermeleri, itaat ederek, boyun bükerek (tezellül ile) ödemeleri, başkasının eliyle değil, fakat bizzat kendi elleriyle teslim etmeleri demektir.

Ebussuud bu verilere dayanarak cizyede vekâletin câiz olmadığını söylemektedir.

Yâhut cizyeyi zengin olanların vermeleri demektir. Bundan dolayıdır ki, âciz fakire cizye vacib değildir. Yâhut onların üzerindeki kahir bir el sebebiyle âciz ve zelil olarak vermeleri demektir. Yâhut kendilerine bağışlanan nimet karşılığında cizye vermeleri demektir. Çünkü verdikleri cizye karşılığında canlarının bağışlanması kendileri için pek büyük bir nimettir. Yâhut cizyeyi elden nakit olarak teslim etmeleri demektir.¹⁰²

¹⁰⁰ Zemahşerî, A.g.e., III, 32

¹⁰¹ Beydâvî, Envar, III, 78

¹⁰² Beydâvî, Envar, III, 78

Savaşın amacı, yalnız cizyeyi vermeleri değil fakat onu kabul etmek zilletine katlanmalarıdır. Nitekim âyetteki "sağır = zelil, küçülmüş, hakîr olarak, boyun eğerek" ifâdesi de, bunu işaret eder. Şöyle ki: Mükellef, cizyeyi bizzat getirmelidir. Süvari değil, yaya gelmelidir. Cizyeyi ayakta teslim etmelidir. Cizyeyi teslim alan onu oturduğu yerde teslim alır. Mükellefin yakasından tutularak: "- Haydi cizyeni öde!" denir. Mükellef cizyeyi kendiliğinden ödemekteyse de bu muamele yine uygulanır.¹⁰³

İmam Ebû Hanife'ye göre, cizye, mutlak olarak bütün Ehl-i Kitab ile Arap olmayan müşriklerden alınır; Arap müşriklerinden alınmaz.

İmam Ebû Yusuf'a göre ise, Arap olmayanların Ehl-i Kitabından da, müşriklerinden de cizye alınmaz. İmam Şâfi'ye göre ise, cizye, Arap olsun, olmasın, Ehl-i Kitab'tan alınır; mutlak olarak (hangi millettense olsun) putperestlerden alınmaz.

İmam Mâlik'e göre ise, cizye bütün kâfirlerden alınır.

Mecûsilere (Zerdüştilere) gelince, Sahabîler onlardan cizye alınması konusunda ittifak etmişlerdir. Çünkü Peygamber (sav) Mecûsiler hakkında:

"- Onlara da Ehl-i Kitab muamelesini yapın" buyurmuştur.¹⁰⁴

İmam Ebû Hanife'ye göre, cizye sene başında mükelleften tahsil edilir. Cizye ödeme mecbûriyeti, mükellefin ölmesi veya Müslüman olmasıyla ortadan kalkar. Cizyenin miktarı, çalışan fakir için on iki dirhem, orta halli için yirmi dört dirhem, iyi halli için de kırk sekiz dirhemdir.¹⁰⁵

Çalışmaktan âciz olan fakir, çok yaşlı, sakat, çocuk ve kadın cizye mükellefi değildir. İmam Şâfi'ye göre ise, cizye alma vakti, sene sonudur. Ve zengin olsun veya fakir olsun, bir işi olsun veya olmasın, herkesten bir dinar alınır.¹⁰⁶

"Hafif ve ağır olarak seferber olun ve Allah yolunda mallarınız ve canlarınızla savaşın (cihad edin). Bu sizin için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz.." Tevbe 9/41

Daha önce, sefer veya savaşa çıkış (seferberlik veya nefir-i âm) için uyarı yapılmıştı. Böyle iken âyetin bu emre tahsisi, Ebussuud tarafından bu son derece önemli işi hafife almayı red ve inkâr içindir şeklinde yorumlanmıştır.

¹⁰³ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 32

¹⁰⁴ İmam Malik, *Muvatta*, Komisyon Tercümesi, I. Bsk., Beyan Yayınları, İstanbul, 1994, c.II, s.68

¹⁰⁵ Beydâvî, *Envar*, III, 78

¹⁰⁶ Ebussuud, *İrşad*, IV, 58-59

O'na göre bu cümlenin anlamı şudur: İmkânlar elverdiği ölçüde, ezcümle darlıkta-bollukta, sağlıkta-hastalıkta, zenginlikte-fakirlikte, aile ferdlerinin sayısının azlığında-çokluğunda ve diğer bütün hallerde vüs'atiniz nisbetinde savaflara hep birden katılın, gerekli katkıyı sağlayın.

"Hafif ve ağır olarak" ifâdesi aşağıda gösterildiği gibi her hak kapsayan mütekabil zıt kavramlar şeldinde tefsir edilmiştir. Şöyle ki: Aile efradının azlığı (killeti) hafif, çokluğu (kesreti) ağır, silahlardan bir kısmı hafif, bir kısmı ağır, süvari hafif, yaya ağır, zayıf hafif, şişman ağır, sağlam hafif, hastalıklı ağır.

Ancak burada bazı mazeretleri göz önünde tutma gerekliliği de vardır.

Rivayete göre gözleri görmeyen Abdullah b. Ümmi Mektûm Resûlullah'dan sordu:

"- Ben de savafla katılmak zorunda mıyım?"

Resûlullah da: Evet!.." dedi.

Fakat daha sonra,

"*Âmâyâ haraç (darlık, güçlük, günah) yoktur.*" (Nûr 24/61) âyeti nâzil olunca bu yükümlülük kalktı.¹⁰⁷

İbni Abbas'a göre:

"Bu hüküm,

"*Zayıflara, hastalara ve infak edecek bir şey bulamayanlara günah yoktur*" (Tevbe 9/91) âyeti ile nesholunmuştur."¹⁰⁸

"*Ve Allah yolunda mallarınız ve canlarınızla savaflın (cihad edin).*"

Bu ilâhî kelâm, Ebussuud'un görüşüne göre mümkünse hem mal, hem de can ile, ikisi ile birden mümkün değilse yalnız mal veya can ile cihad etmenin vâcib (dinen zorunlu) olduğunu ifade etmektedir.

Hulasa, hem canı, hem de malı ile cihad etmeye muktedir olan kimse, her ikisiyle cihad etmek zorundadır; canı ile değil, yalnız malı ile cihada muktedir olan kimse malı ile, malı olmayan kimse de canı ile cihad etmelidir, İslâm âlimlerinin ekseriyeti bu görüştedir.

Diğer bir görüşe göre ise, bu kelâm, yalnız, canı ve malı ile cihada muktedir olan kimseye cihadın vacib olduğunu bildirir.

"*Bu sizin için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz.*"

¹⁰⁷ Beydâvî, *Envar*, III, 82

¹⁰⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 47

Eğer hayrı biliyorsanız, cihad sizin için, rahattan, refah ve bolluk içinde mal ve çocuk zevkiyle yaşamaktan daha iyidir. Allah Tealâ'nın ihbarında doğruluktan başka bir ihtimal yoktur. O halde O'nun buyruklarını yerine getirmeye çalışın.¹⁰⁹

"Ey iman edenler, önce yakın çevrenizde olan kâfirlerle savaşın (mukatele edin). Böylece onlar sizde bir sertlik (güç, kuvvet) bulsunlar. Şunu bilin ki gerçekten Allah, sakınanlarla beraberdir." Tevbe 9/123

Mü'minlerin, sırasıyla en yakınlarında olan kâfirlerle savaşmaları emredilmiştir. Nitekim Peygamber de, önce en yakın aşiretini uymakla emrolunmuştu. Çünkü en yakınların, şefkat ve ıslah hakları önce gelir. Ebussuud'un bildirdiği bir görüşe göre bunlardan murat, Benî Kureyza, Benî Nadir ve Hayber Yahudîleridir.

Yine aynı kaynaktan aktarılan başka bir görüşe göre ise, bunlardan murat Rumlardır. Çünkü Rumlar, Şam'da bulunuyorlardı ve Şam da, Irak'a nisbetle Medine'ye daha yakındır.¹¹⁰

"Böylece onlar sizde bir sertlik (güç, kuvvet) bulsunlar. Şunu bilin ki gerçekten Allah, sakınanlarla beraberdir." Onlar savaşta sizde şiddet ve sabır olduğunu görsünler. Ve bilin ki, Allah'ın hıfzı ve yardımı, takva sahipleriyle beraberdir.

Bu takvâ sahiplerinden murad edilenler Ebussuud'a göre, ya muhatablardır; buna göre zamir makamında zahir ismin kullanılması (takva sahipleri, yerine onlar, denmemesi), iman ile savaşmanın, takvâ babından olduğunu sarâhatle belirtmek ve onların da, takvâ sahipleri zümresine dahil olduklarına şahadet etmek içindir; ya da takvâ sahiplerinden murat, bütün takvâ sahipleridir ve muhatablar da, öncelikle onlara dahildir.

Allah'ın takvâ sahipleriyle beraber olmasından murad, daimî velayettir.¹¹¹

Bu iki bölümün sonunda, buraya kadar ele alınan ayetlerin tefsirine bakıldığında cihadın Medine döneminde farz kılındığı ve Ebussuud'un muhtelif Medenî surelerdeki ayetlere dayanarak cihadın farzîyetini vurguladığı anlaşılmaktadır.

---

¹⁰⁹ Ebussuud, *İrşad*, IV, 67

¹¹⁰ Beydâvî, *Envar*, III, 102

¹¹¹ Ebussuud, *İrşad*, IV, 112

3.CİHADIN AMACI

“İman edenler, Allah yolunda savaşırlar; kâfirler ise tağut yolunda savaşırlar. O halde siz de şeytanın dostlarına karşı savaşın! Şüphesiz ki şeytanın hilesi hep boşa çıkmıştır.” Nisa 4/76

Ebussuud’a göre bu ayet müminlerin Allah (c.c.)’in yardımı sayesinde son derece kuvvetli, düşmanların ise son derece zayıf olduklarını açıklayarak müminleri savaşa teşvik etmektedir. Müminler sadece, kendilerini Allah (c.c.)’a ulaştırarak ve Allah (c.c.)’in hak dini ve O’nun kelimesini yükseltip hâkim kılmak uğrunda savaşırlar. Bunun içindir ki Allah (c.c.) da onların veli ve yardımcısıdır. Kâfirler ise kendilerini şeytana ulaştırarak tağut uğrunda savaşırlar. Onun için de şeytandan başka onların yardımcısı yoktur.

“O halde siz de şeytanın dostlarına karşı savaşın! Şüphesiz ki şeytanın hilesi hep boşa çıkmıştır.” Bu ifade Ebussuud’a göre İslâm düşmanlarının şeytan yolunda savaştıklarının kanıtıdır. Bu ayete göre İslâm’da cihadın amacı, Allah (c.c.) yolunda mücadele edip Allah (c.c.)’in dostları olma derecesine ulaşmaktır.

Bütün bunlar, müminlerin cihada rağbetini artırmak ve azimlerini kuvvetlendirmek içindir. Zira Allah (c.c.)’in velayeti, izzet ve kudretin sembolüdür. Nasıl ki şeytanın velayeti de, zillet ve zafiyetin misalidir. Ebussuud bu ayeti şöyle anlamıştır: “O halde ey Allah’ın dostları! Şeytanın dostlarına karşı savaşın!”

“Şüphesiz ki şeytanın hilesi hep boşa çıkmıştır.” Şeytanın düzeni Allah (c.c.)’in kudretine kıyasla bir hiç bile değildir. Burada Allah (c.c.)’in kuvvetinin beyan edilmemesi, bunun gayet açık olduğunu bildirmek içindir.¹¹²

“Çünkü Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamak, sana olan nimetini de tamamlamak, seni dosdoğru bir yola iletmek ve sana şanlı bir zaferle yardım etmek diledi.” Fetih 48/2-3

Ebussuud bu sayılanları fethin amaçları olarak zikretmiştir. O’na göre Peygamberimiz, Allah’ın kelamını yüceltmek (İlayı Kelimetullah) için savaşların

¹¹² Ebussuud, *İrşad*, II, 202–203

zorluklarını ve tehlikeli durumların sıkıntılarını göğüslemesinin sonuçlarını almıştır. Peygamberimiz hakkında burada kullanılan günah ifadesi, evla olanın terki manasındır. Buna günah denilmesi, Peygamberimizin yüce makamına göredir.

Sana olan nimetini de tamamlamak, seni dosdoğru bir yola iletmek ve sana şanlı bir zaferle yardım etmek: yani Hak dinini yüceltmek, peygamberlik nimetine hükümranlık nimetini de ilave etmek Allah'ın Peygamberimize bahşettiği diğer dinî ve dünyevî nimetleri de vermek, ilahi mesajın tebliğinde ve riyaset merasimlerinin ikamesinde seni dosdoğru bir yola iletmek ve sana, şanlı, aziz, büyük kuvvet ifade eden bir zaferle yardım etmek...

Peygamberimizin istikameti ve dosdoğru yolda olması, her ne kadar fetihten önce de mevcut ise de, fetihten sonra önce olmayan hak yollarının apaçık olması ve bu yolların istikametinin netleşmesi gerçekleşmiştir.¹¹³

4.CİHADDA TEŞVİK

“Ey Nebi, mü'minleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabreden yirmi kişi olursa onlardan iki yüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden (sabreden) yüz kişi olursa kâfirlerden bin kişiye galip gelir. Çünkü onlar anlayışsız bir topluluktur.” Enfal 8/65

Bundan önce Allah (c.c.)'ın yardım ve desteğinin, Resulullah (s.a.v.) ve mü'minler için yeterli olduğu açıklanmıştı.¹¹⁴ Ebussuud şimdi de Resulullah (s.a.v.)'a nusret ve yardımın zahiri sebeplerini açıklıyor. O'na göre hitabın, nida ve tembih harfîyle yapılması, emredilen hususun önemini bildirmek içindir. Yani; Resulüm, mü'minleri ziyadesiyle savaşa teşvik et, özendir! Teşvik unsurlarının en büyüğü hiç şüphesiz Allah (c.c.)'ın onlara olan nusret vaadini ve bu vaadin onlara yeterli olduğunu hatırlatmaktır.

“Eğer sizden sabreden yirmi kişi olursa onlardan iki yüz kişiye galip gelir.” Bundan önce Hz. Peygamber (s.a.v.)'e mü'minleri savaşa teşvik etmesi emredilmişti. Şimdi burada, Allah (c.c.)'ın mü'minlerden belli bir topluluğun, on misli düşmana galip geleceğine ilişkin büyük müjde ifade ediliyor.

¹¹³ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 104

¹¹⁴ Enfal 8/64

“*Ve eğer sizden (sabreden) yüz kişi olursa kâfirlerden bin kişiye galip gelir.*” Ebussuud’a göre bu cümle mü’minleri fazlasıyla mutmain kılmak için ilave bir açıklamadır. Burada her iki halde de oran aynı olup sonucun değişmeyeceği açıklanmaktadır.

“*Çünkü onlar anlayışsız bir topluluktur.*” Kâfirler, Allah (c.c.) ve ahiret günü hakkında cahil bir kavimdir. Onlar mü’minlerin yaptığı gibi Allah (c.c.)’ın emrine uyararak, O’nun kelamını yüceltmek için rızasını talep ederek ve O’ndan karşılık bekleyerek savaşmazlar.

Fakat onlar; cahiliye hamiyeti için, şeytanın izlerine uymak ve azgınlık içerisinde düşmanlık yapmak için savaşır. Bundan dolayı da onların müstahak oldukları ancak kahr ve perişanlıktır.

Bazıları ise şu açıklamayı getirirler: Allah (c.c.)’a inanmayanlar, ahiret hayatına da inanmazlar. Onlara göre saadet, ancak dünya hayatındadır. Bunun için de onlar, hayatlarını esirgerler ve savaşlara girerek, tehlikeli yerlere yönelerek hayatlarını ölüme maruz bırakmak istemezler. Onlar, savaştan kaçarak ve sonuçta mağlup olurlar.

Ama gerçek saadetin bu fani âlemde değil ancak ebedi hayatta olduğuna inananlar, bu dünya hayatına aldırılmazlar, ona bir değer vermezler. Bunun için de büyük bir yüreklilik ve sağlam bir azimle cihada yönelirler. İşte bundan dolayı bunlardan tek bir kişi, karşı taraftan birçok kişiye bedel olur.¹¹⁵

“*Şimdi Allah, sizdeki zaafı bildi de (yükünüzü) hafifletti. Eğer sizden sabreden yüz kişi olursa onlardan iki yüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden sabreden bin kişi olursa Allah’ın izniyle onlardan iki bin kişiye galip gelir. Allah sabredenlerle beraberdir.*” Enfal 8/66

Bundan önceki ayette ifade edilen vaat, bir kişinin on kişiye mukavemet etmesini ve onlara karşı sebat göstermesini zımnen vacip kılmakta idi.

İbn-i Cüreyc’ten rivayet edildiğine göre, önceleri bir mü’minin on kâfirden kaçmaması ve onlara karşı direnmesi zorunlu idi. Nitekim Resulullah (s.a.v.), Hamza

---

¹¹⁵ Ebussuud, *İrşad*, IV, 34

(R.A.)'ı otuz süvari ile bir seriyyeye göndermiş ve onlar, Ebu Cehil kumandasındaki üç yüz süvariye hezimete uğratmışlardı.

Ancak bu yükümlülük, Müslümanlara ağır geldi ve bir süre sonra bundan şikâyet başladı. İşte o zaman bu hüküm nesholundu ve bir kişinin iki kişiye mukavemet etmesi şeklinde hafifletildi.

Diğer bir görüşe göre ise, Müslümanlar sayıca az iken, bir müslümanın on kâfire mukavemet göstermesi yükümlülüğü vardı. Sonra Müslümanların sayısı çoğalınca, tahfif hükmü indi.¹¹⁶

Ebussuud'a göre uradaki zaaftan kastedilen, bedenî zaaftır. Naklettiği diğer bir görüşe göre ise basiret zaafıdır.

Savaş taktikleri ve becerisi itibariyle Müslümanların durumu değişti. Şöyle ki bazıları çok üstün savaşçılardı, bazıları ise başarı gösteremiyordu. Yoksa bu zaaf, bazıların dediği gibi dinî zafiyet değildir.

Allah (c.c.)'ın onlardaki bu zafiyeti bilmesi"nden kasıt, bilfiil ortaya çıkan zafiyetleridir. Yoksa Allah (c.c.)'ın bunu mutlak olarak bilmesi değildir. Zira Allah (c.c.)'ın bu mutlak bilgisi zaten ezelden sabittir.

"Allah (c.c.)'ın izni", yani O'nun kolaylaştırması veya tesir etmesi kaydı, bundan önce zikredilen yirmi müslümanın, iki yüz kâfire, yüz müslümanın iki yüz kâfire ve bin müslümanın iki bin kâfire galip gelmeleri için de geçerlidir.

Sabretme kaydı bütün galibiyetler için geçerlidir.

Son cümle, makabli için açıklayıcı bir zeyil mahiyetindedir. Bu beraberlikten murat, Allah (c.c.)'ın yardım ve desteğidir.¹¹⁷

"Size ne oluyor da: Ey Rabb'ımız! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar; bize katından bir sahip çıkacak kimse gönder, bize katından bir yardımcı gönder! diyen zavallı erkekleri, kadınları ve çocukları kurtarma uğrunda savaşmıyorsunuz?" Nisa 4/75

¹¹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 598

¹¹⁷ Ebussuud, *İrşad*, IV, 35

Bu hitap Ebussuud'un nazarında bir iltifattır. Savaşmakla memur herkesi kapsar. Aynı zamanda savaşmaya fazlasıyla teşvik ve vücubunu tekidi amaçlar. İstifham, inkâr ve nefiy içindir. Bunun anlamı şudur: Siz niçin Allah (c.c.) yolunda, güçsüz erkekleri, kadınları ve çocukları esaretten kurtarmak ve onları düşmandan korumak uğrunda savaşmıyorsunuz? Savaşmayı terk etmenizde hiçbir mazeretiniz yoktur.

“Zavallı erkekleri, kadınları ve çocukları...” kelimelerini, “Allah yolunda” ifadesini tahsis anlamında almak ta caizdir. Zira “Allah yolu” ifadesi, bütün hayır çeşitlerini kapsar. Güçsüz müminleri kâfirlerin elinden kurtarmak ise, bu hayırların en özeli ve en büyüğüdür.

Bu zayıf ve güçsüz (müstad'af) erkek ve kadınlar, müşriklerce engellendiklerinden veya acizliklerinden dolayı Medine'ye hicret edemeyen ve Mekke'de zelil ve hakir yaşamak zorunda kalan Müslümanlardır.

Burada erkekler ve kadınlarla beraber çocukların da zikredilmesi, şefkati tamamlamak, merhameti celbetmek, müşriklerin, çocukların anne ve babalarını İslam'dan döndürmek için cebir ve şiddet kullanarak zulmettiklerine dikkat çekmek, çocukların dualarının kabule şayan ve kurtuluş zamanının yakın olduğunu bildirmek içindir. Bir diğer görüşe göre, burada çocuklardan maksat, köleler ile cariyelerdir.

Buradaki zulüm, Ebussuud'a göre zulümlerin en büyüğü olan şirk ile Mekke müşriklerinin Müslümanlara eziyetidir.

İbn-i Abbas (R.A) diyor ki: “Onların, “Bize katından bir yardımcı gönder!” şeklindeki duaları, “Bizi yönetecek, işlerimizi görecek, dinimizi ve şariatımızı koruyacak ve düşmanlarımıza karşı bize yardım edecek müminlerden bir vali ihsan eyle!” demektir.¹¹⁸

Ve hiç şüphesiz Allah (c.c.) onların bu duasını kabul buyurdu. Nitekim bundan sonra Mekke fethedildi ve bazılarına Medine'ye gitme müjdesi verildi. Böylece onlara en büyük yardım yapılmış oldu. Sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) Attab b. Üseyd'i vali olarak atadı. O da onlara yardım etti ve nihayet onlar, Mekke'nin en aziz insanları durumuna geldiler.”

---

¹¹⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 107-108

Bir başka görüşe göre ise, bundan maksat, kendi katından bize velayet ve nusret ihsan eyle! Yani: "Ya Rabbi! Sen bize veli ve yardımcı ol!" demektir.¹¹⁹

"Mü'minlerden (özürsüz) oturanlarla malları ve canları ile Allah yolunda cihad edenler bir ve aynı (müsavî) olamaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri derece itibariyle oturanlardan üstün kıldı (tafdil etti). Allah, hepsine de cenneti va'detmiştir. Bununla beraber Allah, mücâhidleri oturanlar üzerine büyük bir mükâfat (ecr-i a'zîm) ile üstün kılmıştır." Nisa 4/95

Bundan önce cihad emredilmiş ve mü'minler cihada teşvik edilmişti. Şimdi burada da mü'minlerin cihaddaki mesâilerine göre mertebelerinin de değişik olduğu beyân ediliyor ki savaştan geri kalanlar, kendi durumlarından utanç duysunlar, derecelerinin düşmesinden sakınsınlar ve rütbece yükselmek için cihada rağbet etsinler.

Ebussuud'un iddiasına göre "oturanlar=kai'dûn" dan maksad, cihada çıkmayan ve evlerinde oturmalarına izin verilenlerdir. İbni Abbas (ra)'a göre "Bu âyette anlatılanlar, Bedir savaşına katılanlarla katılmayanlardır."¹²⁰

Zahire ve nüzul tarihine uygun olan da bu görüştür.

Bunların, Tebük seferine çıkanlar olduğuna dâir gelen rivayet ise, nüzûl târihine uygun değildir (Tebük seferi Hicretin dokuzuncu yılı vuku bulmuştur). Kaldı ki o sefere katılmayanlar için böyle bir ruhsat verilmemiştir.

Ayetin başında "mü'minlerden = mine'l-mü'minîne " buyrulması, onların sefere katılmayıp evlerinde oturmalarının, îmânlarına hâlel getirmediğini, aşağıda zikredilecek güzelliklere hakları bulunduğunu baştan bildirmek içindir.

"Zarar sahibi olmak", hastalık, âmâlık, topallık ve kötürümlük gibi sakatlıklar demektir. Silah ve gerekli eşyanın olmaması da geçerli bir mazerettir.

Ebussuud'un Beydâvi tefsirinden bize aktardığı rivâyete göre Zeyd b. Sâbit (ra) diyor ki: Bir gün, Resulullah (sav)'ın yanında bulunuyordum. Bir ara vahiy hâli onu kapladı ve o sırada onun bacağı benim bacağımın üstüne düştü. Benim bacaklarıma öyle

¹¹⁹ Ebussuud, *İrşad*, II, 201–202

¹²⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 132

bir ağırlık çöktü ki, kırılmasından korktum. Sonra vahiy hâli geçince hemen bana: "Yaz!" dedi. Ben de o anda bana söylediği bu âyetin "*Mü'minlerden evlerinde oturanlarla cihad edenler bir ve aynı olamazlar*" mealindeki kısmını yazdım. Bunun üzerine orada bulunan ve aynı zamanda âmâ olan Abdullah ibni Umî Mektûm: "Ya Resûlallah! Mü'minlerden gücü yetmeyenler ne yapacak?" diye sordu. Tam o sırada ikinci kez vahiy hâli onu kapladı. Sonra vahiy hâli geçince bana yine: "Yaz!" buyurdu ve bu sefer "*mazeretsiz, özürsüz olarak veya mazereti, özrü olmadan*" üadesinin de içinde bulunduğu âyetin tamamını yazdım."¹²¹

Ayette savaşa katılanların, yukarıda İbni Abbas ifâdesinde geçtiği gibi, sefere çıkanlar olarak değil, fakat mücâhidler olarak vasıflandırılması, cihadın, mal ve can ile Allah yolunda yapılan bir mücadele olarak kayıtlandırılması, onları bu vasıflarla medh etmek ve mertebeye terfiye hak kazandıklarının illet ve sebebini bildirmek içindir.

"Oturma=el-kuu'd" kelimesinin karşısında "yol=el-sebil" in zikredilmiş olması da başka bir güzelliştir.

Ebussuud'a göre evlerinde oturanların önce zikredilmiş olması eşitsizliğin, onların karşıtlarından değil fakat kendilerinden kaynaklandığını bildirmek içindir. Çünkü ziyâde veya noksanlık şeklinde farklı olan iki şey arasındaki eşitsizlikte akla ilk gelen sebep kusurlunun kusuru veya eksikliğidir. Nitekim, "*Hiç kör ile gören bir olur mu? Ya da karanlıklarla aydınlık bir olur mu?*"¹²² mealindeki âyette de kusurlu, önce zikredilmiştir. Ancak: "*Hiç Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu=Hel yestevi-llezîne ya'lemûne ve-llezîne lâ ya'lemün?*"¹²³ mealindeki âyette üstün olanın önce zikredilmiş olması ise, ilmin, cahil için köklü bir kazanım olmasından dolayıdır.

"Allah, malları ve canları ile cihad edenleri derece itibâriyle oturanlardan üstün kıldı." Bu istinaf cümlesi, o iki fırkanın eşit olmadıklarını, aralarında bir fark bulunduğunu ve bu farkın keyfiyet ve kemiyetini icmâlen beyân eder.

Bu cümle, Ebussuud'un ifadesine göre gizli bir soru, "Bu nasıl olmuştur?" un cevabıdır.

¹²¹ Beydâvî, *Envar*, II, 91

¹²² Ra'd 13/16

¹²³ Zümer 39/9

"Allah, hepsine de cenneti va'detmiştir. Bununla beraber Allah, mücâhidleri oturanlar üzerine büyük bir mükâfat ile üstün kılmıştır."

Bu ifâde, iki fırkadan birinin diğerine üstün kılınmasından doğabilecek bir ihtimâli, ikinci fırkanın cennetten mahrum kalabileceği vehmini ortadan kaldırır. Daha açık bir deyişle Allah (c. c.), cihat edenlerle evlerinde oturanlardan yalnız birine değil, fakat her ikisine de o güzel mükâfatı, cenneti va'detmiştir. Ancak cihad edenleri amellerinin karşılığı olarak, evlerinde oturanlara pek büyük bir mükâfat ile üstün kılmıştır.¹²⁴

"Düşman topluluğu ile karşılaşmakta gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı çekiyorsanız, sizin çektiğiniz gibi onlar da acı çekiyorlar. Oysa siz, Allah'tan onların ummayacakları şeyleri ummaktasınız. Allah, A'lîm'dir, Hakîm'dir." Nisa 4/104

Düşmanla savaşmakta, onları vurmakta gevşeklik etmeyin.

"Eğer siz acı çekiyorsanız, sizin çektiğiniz gibi onlar da acı çekiyorlar. Allah, A'lîm'dir, Hakîm'dir." Bu cümle, anılan nehyin illetini beyân etmekte ve mü'minlere cesaret vermektedir. Yâni acı sadece, size mahsus değildir, fakat sizinle onlar arasında müşterektir. Onlar, bu acılara sabrediyorlar; şu hâlde siz niye sabretmiyorsunuz? Oysa bu sabır, onlardan fazla size yaraşır. Zira siz, Allah'tan dininizi diğer dinlerden üstün kılmak için, onların hiç akıllarında geçirmedikleri âhiret mükâfatlarını umuyor ve bekliyorsunuz. Ebussuud bu âyetin de Nisa 4/84 gibi Küçük Bedir Seferi hakkında nâzil olduğunu vurgulamıştır.

Allah (C.C.)'ın ilmi sınırsızdır; bundan dolayı O, sizin yaptıklarınızı da, sırlarınızı da gayet iyi bilir. Ve Allah (C.C.), bütün emir ve yasaklarını sayısız hikmetler üzerine bina etmiştir. Binâenaleyh siz, emir ve yasaklara uymaya gayret gösterin; zira hepsinde mutlu sonlar vardır.¹²⁵

"Mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah'a ve Resulüne inanmışlardır, sonra hiç şüpheye düşmemişlerdir. Mallarıyla da, canlarıyla da Allah yolunda cihat etmişlerdir. İşte doğrular ancak onlardır." Hucurat 49/15

¹²⁴ Ebussuud, *İrşad*, II, 220-221

¹²⁵ Ebussuud, *A.g.e.*, 228

Burada “sonra=sümme” kelimesinin kullanılması, zımmen bildiriyor ki, imanın muteber olması için şüpheye düşmemek, yalnız iman ederken şart değil, fakat hem o zaman hem de gelecekte şarttır.

Burada cihat, Ebussuud’a göre bedeni olan ibadetleri de, mali olan ibadetleri de ve hac ile savaş gibi hem bedeni hem de mali olan ibadetleri de kapsamaktadır.

“İşte doğrular ancak onlardır.” Yani iman davasında doğru olanlar, yalnız onlardır, başkaları değil.¹²⁶

“Ey iman edenler! Allah’tan sakının. O’na yaklaşmak için vesile arayın ve O’nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.” Maide 5/35

Bundan önce katlin ve yeryüzünde fesad çıkarmanın ne kadar büyük suçlar olduğu zikredilmiş, onların hükümleri açıklanmış¹²⁷ ve bu arada, işledikleri cinayetlerden tevbe edenler için de Allah’ın mağfiretine işaret edilmişti.¹²⁸

Şimdi bu ayetle de müminlerden; günah işlemekten, yani katil ve bozgunculuktan sakınmaları, ilahi emirlere boyun eğmeleri, nefislere hayat vermeleri, bozgunculuğu önlemeleri, tevbe ve istiğfara koşmaları isteniyor. Allah’a yaklaşmak için vesile, istenilen itaatlerle günahların terkidir. Herhalde vesile aramaktan maksat, emredilen takvadır. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, her şeyin başı, her hayra erişmenin ve her zarardan kurtulmanın vesilesi takvadır. Buna göre bu cümle, öncekini açıklayıcı ve destekleyici mahiyettedir.

Bir diğer görüşe göre ayetin önceki cümlesi günahların terkini, ikinci cümlesi de itaatleri emretmektedir. Ve nefsin arzu ettiği günahların terkinde ve nefsin sevmediği itaatlerin yerine getirilmesinde külfet ve meşakkat olduğu için bu iki emirden sonra cihad emri gelmektedir. Cihad burada Ebussuud’a göre gayret gösterme manasına kullanılmıştır. Yani vesileye ulaşmak için Allah’ın gizli ve açık düşmanlarıyla öyle

---

¹²⁶ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 124

¹²⁷ Maide 5/33

¹²⁸ Maide 5/34

gayretli olarak mücadele (cihad) edin ki, O'nun rızasını kazanmak ve mükafatlarına nail olmak suretiyle kurtuluşa eresiniz.¹²⁹

"Ey iman edenler! Sizden kim dininden döner (irtidad eder)se şunu bilsin: Allah pek yakında öyle bir kavim getirir ki O, onları sever; onlar da O'nu severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü fakat kâfirlere karşı onurlu ve zorludurlar. Allah yolunda cihad ederler. Hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. İşte bu, Allah'ın dilediğine verdiği bir inayettir. Allah, lûtfu ve ilmi son derece geniş olandır, her şeyi hakkıyla bilendir." Maide 5/54

Bundan önce Allah Tealâ, Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyi nehyetmiş, onları anlatıldığı şekilde dost edinmenin, dinden irtidat sebebi olduğunu ve onları dost edinen münafıkların akıbetini açıklamıştı. Şimdi burada mutiak olarak mürtedlerin halini beyan ediyor.

Rivayete göre, on bir fırka islâm'dan döndü. Bunlardan üçü Resûlullah (sav) hayatta iken irtidat ettiler. Bunlardan biri Benû Müdlic'tir. Reisleri Zü'l-Hımar Esved el-Ansî idi. Bu adam bir kâhindi, Yemen'de peygamberlik davasına kalkıştı. Kendi bölgesinde bazı beldeleri istilâ ettikten sonra Resûlullah'ın memurlarını oradan çıkardı. Resûlullah (sav), bu yalancı peygamberin çaresine bakmaları için Yemen valisi Muaz b. Cebel ile Yemen ulularına mektublar yazdı. Nihayet Allah Tealâ, onu, Firûz el-Deylemî eliyle helak etti.

Firûz el-Deylemî, bir gece baskını ile onu öldürdü. Aynı gece Resûlullah onun öldürüldüğünü haber verdi. Bu haberi duyan Müslümanlar sevindi. Fakat ertesi gün de Resûlullah (sav) vefat etti. Esved el-Ansî'nin resmî ölüm haberi ise, ancak Rebiulevvel ayının sonunda Medine'ye ulaştı.

Resûlullah'ın hayatında irtidat eden diğer bir fırka da Müseyleme'tül-Kezzab'ın kavmi Benû Hanife'dir. Bu adam da peygamberlik iddiasında bulundu ve Resûlullah'a .âfe şöyle bir mektup yazdı: "Resulullah Müseylime'den Resulullah Muhammed'e. İmdi, yeryüzünün yarısı benim, yarısı da senindir! "

Peygamber (sav) de şöyle cevap verdi: "Resûlullah Muhammed'den yalancı Müseylime'ye!..İmdi, şüphesiz ki Allah, yeryüzüne kullarından dilediğini vâris kılar. Akıbet, Allah'tan gereğince korkup sakınanların (takva veya sorumluluk sahibi

---

¹²⁹ Ebussuud, *İrşad*, III, 32

olanların)dır." Peygamber (sav)'in vefatından sonra Ebû Bekir Müseylime üzerine bir ordu sevketti ve Müseylime, Hamza'nın katili Vahşî'nin eliyle öldürüldü.

Bu konuda Vahşî şöyle dediği rivayet edilir: "Ben, cahiliyette insanların en hayırlısını ve Müslümanlığım döneminde de insanların en şerlisini öldürdüm."

Resûlullah (sav)'in hayatında irtidat eden fırkalardan biri, Tulayha b. Huvaylid'in kavmi Benû Esed'dir. Bu adam da peygamberlik iddiasında bulundu. Peygamber (sav)'in vefatından sonra Ebû Bekir, ona karşı Hâlid b. Velîd (ö. 642) kumandasında bir ordu gönderdi ve Tulayha, Şam'a kaçtı; sonra İslâmiyeti kabul etti ve İslâmî hayatı da güzel oldu.

Ebû Bekir'in hilafeti döneminde de yedi fırka irtidat etti. Bunlar şu kabilelerdir:

-Uyeyne b. Hısn'ın kavmi Fezâre,

-Kurre b. Seleme el- Kuşeyri'nin kavmi Gatafan,

-Fücâe b. Abdi Yâleyl'in kavmi Benû Süleym,

-Mâlik b. Nüveyre'nin kavmi Benû Yerbû,

-Yalancı peygamber Secah binti Münzir'in etkili olduğu Temim'den diğer bazı kabileler. Bu Secah denen kadın Müseylemtü'l-Kezzab ile evlenmiştir.

Diğer kabileler de şunlardır:

-Eş'as b. Kays'in kavmi Kinde,

-Bahreyn'deki el-Hatam b. Zeyd'in kavmi Bekir b. Vâil.

Allah Tealâ, Ebû Bekir'in eliyle bunların müstahakkını verdi; isyanlar bastırıldı.

-Ömer'in hilafeti zamanında da Cebele b. Eyhem'in kavmi Gassan kabilesi irtidat etti.¹³⁰

Burada verilmek istenen haber şudur: "*Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, Allah Tealâ onları helak ettikten sonra onların yerine öyle bir kavim getirir ki O, onları sever; onların dünyası ve ahireti için hayırlı olanı irade buyurur. Onlar da, O'nu severler; O'na itaat eder ve isyandan sakınırlar.*"

Bu bahtiyar kavmin kimliği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bu kavim Yemen halkıdır. Çünkü rivayete göre, Peygamber (sav), Ebû Mûsâ el- Eş'arî'yi göstererek "Kavmün haza=İşte onlar, bu kavimdir" buyurmuştur.

-Onlar Medîneli Sahabiler yani Ensar'dır.

-Onlar Farslardır.

¹³⁰ Beydâvî, *Envar*, II, 131-132, Zemaşerî, *Keşşâf*, II, 253-254

Çünkü rivayete göre, Peygamber'e bunların kim oldukları sorulmuş ve o da mübarek elini Selman'ın omzuna koyarak : "Onlar bu zat ve adamlarıdır" buyurmuş ve sonra da şöyle devam etmiştir: "Eğer iman, Ülker yıldızına asılı olsaydı, Fars'ın oğullarından bazıları ona ulaşırlardı."

Onlar Kadisiye savaşında savaşan Neha' kabilesinden iki bin, Kinde kabilesinden beş bin ve diğer insanlardan da üç bin mücahiddir.¹³¹

Allah Tealâ'nın, mürtedlerin helâkenden sonra onların yerine getireceği kavim, müminlere karşı gayet yumuşak, merhametli ve mütevazı; kâfirlere karşı ise şedit, zorlu ve galiptir. Nitekim diğer bir ayette de mealen şöyle buyrulur:

*" Kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler. "*¹³²

Yukarıda söz konusu edilen kavmin diğer bir sıfatı da cihada karşı istekli olmaktır. Bu cümle, makabline terettüb ve mâba'di ile beraber onların izzetinin keyfiyetini beyan eder.

Onlar, Allah yolunda cihadı ve dindeki kararlılığı birleştirmişlerdir. Bu kelâm, münafıklara bir tarizdir. Çünkü onlar, Müslüman askerler içinde sefere çıktıkları zaman Yahudi dostlarından korkarak onların kınamasına sebep olacak işler yapmıyorlardı.

"İşte bu, Allah'ın dilediğine verdiği bir inâyetidir." Burada uzak işareti olan "zâlike = işte o" kelimesinin kullanılması, işaret edilen vasıfların faziletçe çok yüksek olduğunu zımnen bildirmek içindir.

Onların bu üstün vasıfları Allah'ın lütuf ve ihsanı eseridir. Allah, hikmet ve maslahatı gereği onu dilediğine verir; dilediği kimseyi onun kesbine ve tahsiline muvaffak kılar.

Allah'ın lütuf ve ihsanları çoktur; O, bütün eşyayı ve ezcümle ihsana ve tevfiğe kimin ehil olduğunu gayet iyi bilir.

Bu itirazî cümle, makablini açıklayan bir zeyl mahiyetindedir.

İsm-i celilin zamir makamında zâhir olarak zikredilmesi, illeti (yani Allah olmanın gereğini) bildirmek ve itirazî cümlenin istiklâlini tekid etmek içindir.¹³³

¹³¹ Beydâvî, *Envar*, II, 132

¹³² Fetih 48/29

¹³³ Ebussuud, *İrşad*, III, 50-52

"Allah, içinizden cihad edenleri; Allah'tan, Resûlünden ve mü'minlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan (kendi halinize) bırakılacağınızı mı sandınız? Allah, yapmakta olduklarınızdan haberdardır." Tevbe 9/16

Bu kelâm, başka bir uyarı içerir. Şöyle ki:

- Siz kendi halinize bırakılacağınızı, cihad ile emrolunmayacağınızı ve sizi arındıracak şeyle sınanmayacağınızı mı sandınız?

Bu âyetteki hitap, ya savaşmak kendilerine ağır gelen müminler, ya da münafıklar içindir.

Demek istenen şudur: Siz, içinizden halis mücahidlerin; Allah Tealâ'dan, Resulünden ve mü'minlerden başkasını sırdaş edinmeyenlerin ortaya çıkarılmadan kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız? Allah Tealâ, sizin yapmakta olduklarınızdan haberdardır.¹³⁴

"Siz hacılara su dağıtma (sikayet) ve Mescid-i Haram'ı imar etme işini Allah'a ve âhiret gününe inanma ve Allah yolunda mücahede etme ile bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değildir. Allah, zâlimler topluluğuna hidayet etmez." Tevbe 9/19

Hacılara su verme (sikayet) ve Mescid-i Haram'ı imar etmek (imaret) kelimeleri mastardır. Bu ihbarla iki taraftan birinde bir muzaf takdiri gerekir.

Ebussuud'a göre ifade edilmek istenen şudur: "Fazilet ve derece yüksekliği bakımından siz, hacılara su verenleri, Mescid-i Haram'ı imar edenleri; Allah Tealâ'ya ve âhiret gününe iman ederek Allah yolunda cihad edenlerle bir mi tutuyorsunuz?"

Yâhut onların imanını ile bunların imanını bir mi tutuyorsunuz?

Her iki tefsire göre bu âyetin hitabı: Ya müşrikler içindir - ki yapılan teşbihe göre ilk akla gelen budur-, ya da sikayet, imaret ve benzeri hizmetleri, hicret ve cihad gibi İslâm'ın emirlerine tercih eden bazı müminler içindir (Gerçekten bazı müminler bu hizmetleri verebilmek için Mekke'de kalmışlardı).

Bu makama münasip olan mana bu sonuncusudur. Çünkü bir yandan iddia reddedilirken, diğer yandan inanarak hicret ve cihad eden müminlerin Allah katındaki yüksek dereceleri dile getirilmiştir.

¹³⁴ Ebussuud, *İrşad*, IV, 49-50

Hulâsa, sikayet ve imaret aslında sevaplı hayır işlerinden ise de; bunları yapanlar inanıp cihad edenlere benzemekten uzaktır; ya da bu hizmetler, iman ile beraber cihada benzemekten uzaktır.

İşte *"Bunlar Allah katında bir değildir."* cümlesinin manası budur. Taşıdıkları vasıflar bakımından birinci grup, ikinci gruba eşit olamaz.

"Allah, zâlimler topluluğuna hidayet etmez." Bu cümle Ebussuud'a göre kâfirlerin, Allah'a ortak koşmak ve Resulullah'a düşmanlık etmek, Hakkı hak olarak tanımamak, tercihe şayan olanla olmayanı ayıramamak suretiyle doğru yolu bulamadıklarını ve nihayet dalâlete ve zulmeder duruma düştiklerini ve söz konusu iki grubun Allah katında eşit olamayacaklarını apaçık belirtir.¹³⁵

"İman ve hicret edenler ve Allah yolunda malları ve canları ile savaşanlar var ya işte onlar Allah katında derece itibariyle daha büyüktürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır." Tevbe 9/20

Bu âyet-i kerîmede görüldüğü gibi müminlerin fazilet dereceleri beyan ediliyor.

İmandan hemen sonra hicretin ilâvesi ve cihadın her iki nevinin sarahatle zikredilmesi bunların zorunlu olduklarını bildirmek içindir.

Müminler âyet-i kerîmede açıklanan bu güzel vasıfları itibariyle sikayet ve imaret de dahil bu vasıfları taşımayan diğer kemâlât sahiplerinin hepsinden mertebe ve faziletçe daha yüksektir. Büyük kurtuluşa erenler de onlardır. Sanki diğerlerinin kurtuluşu bu büyük kurtuluşun yanında hiç mesabesinde.

İkinci (bundan önce 19. âyetteki hitabın bazı müminlere yönelik olduğu) görüşe göre bu âyet, müminlerden sikayet ve imareti, hicrete ve cihada tercih eden bazı müminler için bir kınamadır.¹³⁶

"Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, elde ettiğiniz mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler sizin için Allah'tan ve Resûlünden ve Allah yolunda cihaddan daha sevimli ise artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah, fâsıklar topluluğuna hidayet etmez." Tevbe 9/24

Bu âyette müminlere sebat etmeleri, mümin olmayan babaların ve kardeşlerin dostluğuna son vermeleri için azimlerini güçlendirmeleri, bu durumdaki yakınlarından,

¹³⁵ Ebussuud, *İrşad*, IV, 51-52

¹³⁶ Ebussuud, *A.g.e.*, 52-53

onların oğullarından ve eşlerinden uzak durmaları, İslâm'ın cevaz vermediği dünya şatafatına ve ziynetine ilgi duymamaları için, kınama ve korkutma yollu telkinlerde bulunuluyor.

Bundan önceki âyette oğullar ve eşler zikredilmemiştir. Çünkü cari âdete göre, oğullar ve eşler hakkında dostluk kullanılmaz; sevgi ve muhabbet ifâdesi kullanılır.

"*İktisab ettiğiniz mallar*" ifâdesi, onların kazananlarca pek değerli olduğuna işaret eder. Çünkü bu mallar emekle elde edilmiştir.

Ebussuud'a göre kesada uğramasından korkulan ticaret, kâr için satın alınan ve hac günlerinde Mekke'de bulunmadıkları takdirde revaç vaktinin geçmesinden endişe edilen mallardır. Hoşlandıkları meskenler, içlerinde yaşamak istedikleri evler ve bahçelerdir.

Dünyalıkların bu şekilde vasıflandırılması ve onların dünya ziynetlerini sevmelerinden dolayı kınanması, dünya nimetlerine karşı duydukları sevgi ve rağbeti tamamen unutmaya çalışmaları için değil fakat bunlara olan sevginin, Allah'ın ve Resûlünün sevgisine tercih edilmemesi içindir. Nitekim bir âyette şöyle buyrulur: "*Ey insan! kerim olan Rabbine karşı seni aldatan nedir?*"¹³⁷ (İnfîtâr 82/6)

Burada kınanan sevgi, kişinin hür iradesiyle izlediği, ihtiyar ettiği, bağlılık ve tutkunluk duyduğu sevgidir; yoksa beşerin uzak kalamadığı fitrî sevgi değildir.

Allah yolunda yapılan cihadın, Allah'ın ve Resûlullah'ın sevgisi ile bir arada zikredilmesi, onun şanının yüceliğine, cihadı sevmenin vücûbuna, cihad sevgisinin, Allah ve Resûlünün sevgisinden kaynaklandığına işaret etmek içindir. Çünkü cihad, Allah ile Resûlünün düşmanlarıyla - onlara olan düşmanlıklarından dolayı- savaşımdır. Bu itibarla Allah ve Resûlünü seven kimsenin, onları sevmeyenlerle savaşıması vâcibtir.

İbn-i Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, "Allah'ın emri gelinceye kadar" cümlesinde geçen emir, Mekke'nin fethidir. Diğer bir görüşe göre ise, bu emir, âcilen veya sonra gelecek bir ilâhî azaptır.¹³⁸

"*Allah, fâsık (yoldan çıkmış)lar topluluğuna hidayet etmez.*" Allah Tealâ, müşriklerle dostluklar kurmak sûretiyle itaatten çıkanları, yâhut bunların da öncelikle dahil olduğu bütün fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez; onları hayırlı sonuçlara ulaştırmaz.

¹³⁷ İnfitar 82/6

¹³⁸ Beydâvî, *Envar*, III, 72, Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 26

Bu âyet-i kerime Ebussuud'a göre ağır bir tehdit içerir. Şöyle ki: Ancak Rabbin lûtfuna yetişen bahtiyar kullar, O'nun azabından selamet bulabilir. Zâten yegâne yardım mercii Allah'dır.¹³⁹

"Ey iman edenler, size ne oldu ki,

"- Allah yolunda seferber olun!" denildiği zaman olduğunuz yere çöküp kaldınız. Yoksa dünya hayatını âhirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının yararı âhiretin yanında pek azdır." Tevbe 9/38

Bundan önce mü'minlerin bazı çirkin halleri beyân edilmişti. Şimdi burada onlar cihada teşvik ediliyor ve dikkatleri bu noktaya çekiliyor.

Bu istifham, inkâr ve serzeniş içindir. Şöyle deniyor: "Ey mü'minler! Size ne oluyor ki, Resûlullah size,

"İnfirû = Hep birlikte Allah yolunda gazaya çıkın!" dediği zaman, dünyanın geçici şehvetlerine saplanıp kaldınız ve size ebedî rahatlığı kazandıracak gazanın meşakkat ve zorluklarından nefret ettiniz? "

Nitekim diğer bir âyette de mealen şöyle buyrulur: "*Fakat o, dünyaya saplanıp kaldı, heva ve hevesinin peşine takıldı.*"¹⁴⁰

Yâhut size ne oluyor ki, gazaya çıkmıyor, yurtlarınızda, evlerinizde kalmayı yeğliyorsunuz?

Söz konusu gaza, Tâif dönüşünden sonra Hicret'in onuncu yılında vuku bulan Tebük seferidir.¹⁴¹ Bu seferin ilânı, bir kıtlık yılına, çok sıcak bir mevsime, Medine bahçelerindeki meyvelerinin olgunlaştığı, ağaçların gölgelerinde oturmanın tatlılaştığı günlere rastlamıştı.¹⁴² Üstelik yol çok uzun ve düşman çok kalabalıktı. İşte sefere çıkmak, bunun için Müslümanlara zor geliyordu.

Bir görüşe göre, Resûlullah Tebük seferi dışında hiçbir seferde gideceği yeri belli etmemiş, sefer yapılacak yeri gizlemiştir. Tebük seferinde ise mücahidler hazırlıklarını ona göre yapsınlar diye, hedefi belirlemiştir.

"*Fakat dünya hayatının yararı âhiretin yanında pek azdır.*" Yoksa siz, dünya hayatının aldaticı zevklerini âhirete ve onun ebedî nimetlerine tercih mi ediyorsunuz? Oysa

¹³⁹ Ebussuud, *İrşad*, IV, 54-55

¹⁴⁰ A'raf 7/176

¹⁴¹ Beydâvî, *Envar*, III, 81

¹⁴² Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 44

dünya hayatı, onun lezzet ve faydaları âhiretin yanında çok önemsizdir ve itibara şayan değildir.¹⁴³

"Eğer topluca seferber olmazsanız O, sizi can yakıcı bir azab ile cezalandırır ve sizi başka bir kavimle değiştirir. Ve siz O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah, her şeye kaadirdir." Tevbe 9/39

Eğer siz Müslümanlar, çağrıldığımız sefere katılmazsanız, Allah sizi kıtlık veya benzeri korkunç bir felâketle helâk eder ve sonra yerinize başka bir kavim getirir.

Müslümanların yerine gelecek kavmin, onlardan başka olmakla vasıflandırılması, ceza va'dini te'kid ve tehdidi ağırlaştırmak içindir. Çünkü bu tavsif, onların yerine geçecek kavmin, vasıf olarak da, zât olarak da, onlardan ayrı olacağına delâlet eder ki, Ebussuud'a göre bu, onların tamamen yok edilmesi demektir.

Yani, eğer siz bu sefere çıkmazsanız, Allah Tealâ, sizi tamamen yok eder, yerinize, Yemen veya Fars halkı gibi sizinle akrabalığı olmayan fakat âhireti dünyaya tercih eden, itaatkâr bir kavim getirir.¹⁴⁴

Bu ifâde, bu sebeble incek ilâhî gazabın pek şiddetli olacağına işarettir.

"Ve siz O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye kaadirdir."

Sizin sefere çıkmakta ağır davranmanız, Allah Tealâ'nın, dinine olan nusretini, desteğini asla etkilemez. Çünkü O, her şeyden müstağnidir.

Diğer bir görüşe göre ise, "Hu=O'na" zamiri, Resûlullah'a râcidir.¹⁴⁵ Yâni siz, savaşa katılmamakla Resûlullah'a zarar veremezsiniz; zira Allah, Resûlullah'a ismet (koruma) ve yardım va'detmiştir, ve O'nun va'di de mutlaka gerçekleşir.

Binaenaleyh Allah Tealâ, sizi helak edip yerinize başka bir kavmi getirmeye kaadirdir.¹⁴⁶

5.CİHADA HAZIRLIK

"Onlar için gücünüz yettiği kadar kuvvet ve Cihad için bağlı atlar hazırlayın. Böylece hem Allah'ın düşmanlarını hem de sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin

¹⁴³ Ebussuud, *İrşad*, IV, 65

¹⁴⁴ Beydâvî, *Envar*, III, 81

¹⁴⁵ Beydâvî, *A.g.e.*

¹⁴⁶ Ebussuud, *İrşad*, IV, 65-66

bilmediğiniz, Allah'ın bildiği düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda infak ettiğiniz her şey size eksiksiz ödenir. Siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.” Enfal 8/60

Ebussuud bu ayetin cihada hazırlık konusunda mü'minler için bağlayıcı bir emir olduğu kanaatindedir. O'na göre ayet şöyle anlaşılmalıdır: “Ey Müslümanlar! Ahidleri üzerlerine atılan (antlaşmaları feshedilen) düşmanlara karşı savaşmak için, her ne olursa olsun, gücünüzün yettiği bütün savaş imkânlarını hazırlayın. Ya da mutlak bir ifadeyle bütün kâfirlere karşı savaş imkânlarını hazırlayın.”

Ebussuud'a göre ayetin siyakına uygun olan mana da budur. Bu görüşünü desteklemek için referans aldığı tefsirlerdeki rivayetleri de zikreder. “Ashabdan Ukbe b. Amir (R.A.) de şu hadisi rivayet eder: Resulullah (s.a.v.)'ın minberde iken şöyle dediğini işittim: Haberiniz olsun kuvvet atmaktır, ve bunu üç kez tekrar etti.”¹⁴⁷

Peygamber (s.a.v.)'imizin özellikle bunu söylemesi, diğer kuvvet ve imkânların en önemlisi olduğu içindir.

Cihad için bağlanıp beslenen atlar, kuvvetin kapsamına dâhil olduğu halde ayrıca zikredilmesi, diğer savaş bineklerinden daha önemli olduğunu belirtmek içindir. Bu da, tıpkı bazı ayetlerde meleklerin zikredilmesinden sonra Cebrail ve Mikail'in adlarının anılması kabilindedir.

Ebussuud'a göre buradaki Allah düşmanı ve müslümanların düşmanından maksat, Mekke kâfirleridir. Diğer bütün kâfirler de Allah (c.c.)'ın ve Müslümanların düşmanları oldukları halde özellikle Mekke kâfirlerinin zikredilmesi, onların son derece azgın ve düşmanlıkta haddi aşmalarından dolayıdır.

Mekke kâfirleri dışındaki düşmanlardan maksat, diğer kâfirlerdir. Diğer bir görüşe göre Yahudiler, başka bir görüşe göre münafıklardır. Buradaki düşmanın Farslar olduğu da ileri sürülmüştür.¹⁴⁸

Müslümanların bilmediği, Allah (c.c.)'ın bildiği düşmanlardan maksat, Müslümanların gözleriyle görmedikleri düşmanlardır.

¹⁴⁷ Beydâvî, *Envar*, III, 65

¹⁴⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 594-595

Yahut Müslümanların, kendilerine karşı düşmanlık beslediklerini bilmedikleri düşmanlardır. Nitekim “Allah’ın bildiği”, yani Allah (c.c.)’tan başkasının bilmediği ifadesine en uygun olan da bu ikinci manadır.

“Allah yolunda infak ettiğiniz her şey size eksiksiz ödenir. Siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.” Cihada hazırlık için az çok harcadığınız her şeyin mükâfatı size tamamıyla verilecektir. Zaten siz hiçbir hususta haksızlığa uğratılacak değilsiniz.

Ebussuud açıkça ifade ediyor ki; kulların amelleri, zorunlu olarak mükâfatı gerektirmez. İlahi mükâfat, amellere terettüp etmez ve bunun böyle olması da haksızlık ve zulüm sayılmaz. Ama burada haksızlık ve zulüm olarak ifade edilmiştir. Amaç Allah (c.c.)’ın bundan münezzeh olduğunun belirtmektir.¹⁴⁹

Müslümanlara cihada hazırlığı emreden başka bir ayet de şudur:

“Ey iman edenler! Tedbirlerinizi alın, müfrezeler halinde hareket edin yahut topyekûn seferber olun.” Nisa 4/71

Yani düşmana karşı teyakkuz halinde bulunun, savunma tedbirlerinizi alın ve size karşı ani bir saldırı imkânını onlara vermeyin. Bir görüşe göre ise düşmana karşı gerekli silahları ve imkânları hazırlayın. Ayette geçen “sübat” kelimesi, “sübet”in çoğuludur. Sübet sayıca ondan daha çok erkekler topluluğuna denir. Yani müfrezeler, dağınık birlikler halinde savaşa çıkın. Durumun icabına göre ya küçük birlikler halinde yahut topyekûn en büyük birlik halinde, hep birlikte savaşa çıkın. Savaştan geri kalmayın; yoksa kendi nefsinizi tehlikeye atmış olursunuz.¹⁵⁰

Cihada hazırlık ve savaşa katılım konusunda istisna durumlar da vardır. Zira ayette *“Mü'minlerin topyekûn seferber olmaları doğru değildir. Onların her fırkasından bir topluluk elinde geniş bilgi edinmek ve seferden döndüklerinde kavimlerini uyarmak için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”* (Tevbe 9/122) buyurulmaktadır.

Mü'minlerin hepsinin toptan gaza veya seferden geri kalıp evlerinde oturmaları doğru olmadığı gibi, gaza veya ilim talebi gibi bir amaçla toptan sefere çıkmaları da doğru değildir. Çünkü bu durum, onların hayatlarını olumsuz yönde etkiler. O halde her şehir veya kasaba halkından veya kabileden az sayıda bir topluluk, geride kalmak ve dinde geniş

¹⁴⁹ Ebussuud, *İrşad*, IV, 32

¹⁵⁰ Ebussuud, *İrşad*, II, 200

bilgi sahibi olmak için her külfet ve meşakkate katlanmalıdır. Bundan amaç, kavimleri döndüklerinde onları dinî bakımdan bilgilendirmektir.

Burada, özellikle din bilginlerinin zikredilmesini Ebussuud, bunların mensub oldukları toplumu aydınlatmaları konusundaki önemlerine atfetmektedir.

O'na göre bu âyet-i kerime, derin ve geniş dinî bilgi edinmenin farz-ı kifaye olduğuna ve bu tahsili yapanların amaçlarının, insanlara üstünlük taslamak ve servet sahibi olmak değil, hem kendilerinin, hem de başkalarının hayatına istikamet vermek olması gerektiğine delildir. Yine bu âyet-i kerime, âhad haberlerinin (bir veya birkaç kişi tarafından rivayet edilen hadislerin) hüccet kabul edilebileceğine delildir.

Zira âyetteki "her fırkadan" lafzının ifade ettiği genellik, bir köyde üç kişi bile otursa, onlardan birinin, dinde geniş bilgi edinmek ve kendi topluluğunu uyarmak, onların öğüt alıp sakınmalarını sağlamak için geride kalmasının zorunlu olduğunu gösterir. Eğer mütevatir olmayan ihbar (yalan üzerinde birleşmeleri imkânsız çok sayıda kişi tarafından olmayan ihbar) muteber olmasaydı, bu âyetteki genelliğin bir anlamı olmazdı.

Bu âyetin başka bir veçheden izahı da şöyledir: Mü'minler, gazadan geri kalanlar hakkında nâzil olan âyetleri duyunca, va'dedilen mükâfatlara rağbet ederek ve va'dedilen cezadan da korkarak, hepsi sür'âuie savaş birliklerine katıldılar ve dinî bilgileri edinmekten tamamen kesildiler. İşte bunun üzerine belli bir topluluğun cihada gitmesi, geri kalanların ise, geniş dinî bilgi edinmek için geride kalmaları emredildi ki, cihad-ı ekber (en büyük cihad) sayılan ilim tahsili, kesintiye uğramasın. Çünkü peygamberlerin gönderilmesinden asıl maksat, ilmî hüccetlerle mücadele vermektir.¹⁵¹

6.CİHADIN SINIRLARI VE KURALLARI

"Kim kendisine yapılan zulümden sonra hakkını alırsa, işte onun aleyhine bir muaheze yoktur." Şura 42/41

Ebussuud'a göre saldırı karşısında intikam alan kimseye, bir ceza da uygulanmaz ve ayıplama da yapılmaz.¹⁵²

"Aleyhte muaheze, ancak insanlara zulmeden ve yeryüzünde haksız olarak zorbalık yapanlar içindir. İşte dayanılmaz bir azap onlarındır." Şura 42/42

¹⁵¹ Ebussuud, *İrşad*, IV, 111-112

¹⁵² Ebussuud, *İrşad*, VIII, 35

Müellife göre aleyhte muaheze, ancak zarar vermeyi başlatan yahut intikam almada meşru sınırı aşan ve yeryüzünde haksız olarak zorbalık ve bozgunculuk yapanlar içindir. Onlar zulümleri ve saldırıları sebebiyle, dayanılmaz bir azabı hak etmektedirler.¹⁵³

“Fitne ortadan kalkıncaya, din Allah (c.c.)’ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın. Ve eğer vazgeçerlerse şüphesiz ki Allah (c.c.), onların yaptıklarını görür.”
Enfal 8/39

Bu ilahî hitabın; umumî olması, mü’minlerin savaşa teşvik edilmesi, “Ve eğer yeniden savaşa dönerlerse, daha öncekilere uygulanan yasa onlara da uygulanacaktır” buyrulması, Ebussuud’a göre ceza vaadinin gerçekleştirilmesi içindir. Dinin tamamen Allah (c.c.)’ın olması; ya batıl dinlerin bütün mensuplarının helak edilmesiyle, ya da öldürülmek korkusuyla batıl dinlerden dönmeleri ile olur. Eğer kâfirler, onlarla savaş sonucunda küfürlerine son verirlerse, şüphesiz Allah (c.c.) onların yaptıklarını görür ve Müslüman olmalarının mükâfatını verir.

“Bima ya’melûne basîr” ibaresi “bima ta’melûne basîr” şeklinde hitap ta’sı ile de okunmuştur.¹⁵⁴ Bu takdirde anlam: “Ey mü’minler, Allah (c.c.), onların hidayet bulmalarına sebep olan sizin cihadınızı görüyor” olur. Buna göre mü’minler; hem bilfiil cihattan, hem de onların İslamiyet’le şeref kazanmalarından dolayı sevap kazanırlar.¹⁵⁵

“Gerçekten onlar (Mekkeliler) iman ve hicret ettiler, malları ve canları ile Allah yolunda savaştilar ve onlar (Medineliler) da onları barındırdılar ve yardımda bulundular. İşte onlar birbirlerinin velileridir. İman etmekle beraber hicret etmeyenlere gelince; onlar hicret edinceye kadar sizin onlara karşı velayetten dolayı bir hakkınız yoktur. Eğer onlar, dinde sizden yardım isterlerse artık onlara yardım etmeniz gerekir. Meğerki (bu yardım) sizinle aralarında antlaşma bulunan bir topluluk aleyhinde olmasın. Allah, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.” Enfal 8/72

Bu ayete göre; inanan, Allah (c.c.)’ın ve Resulünün sevgisi uğruna yurtlarından hicret eden, malları ve canları ile Allah (c.c.) yolunda cihada koşan Muhacirler ile Muhacirleri evlerinde barındıran, malını o yolda infak eden, ihtiyaçlarına rağmen onları

¹⁵³ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 35

¹⁵⁴ Beydâvî, *Envar*, III, 59, Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 581

¹⁵⁵ Ebussuud, *İrşad*, IV, 21

kendi nefislerine tercih eden, düşmanlara karşı onlara yardımda bulunan Ensar var ya, işte onlar birbirlerinin velileri, mirasçılarınıdır.

Önceleri Muhacirler ile Ensar, hicret ve yardım sebebi ile birbirlerine varis oluyorlardı, akrabalar varis olmuyorlardı. Sonra bu hüküm; “Allah’ın kitabına göre akrabalar birbirlerine varis olmaya daha evladır.”¹⁵⁶ ve “Akrabalar, Allah’ın kitabına göre miras için, birbirlerine diğer mü’minlerden ve Muhacirlerden daha evladır.”¹⁵⁷ ayetleriyle nesholundu.¹⁵⁸

Diğer bir görüşe göre ise, Muhacirler ve Ensar, birbirlerinin yardımcıları ve kollayanlarıdır demek. Ancak iman etmekle beraber hicret etmeyenlerin velayetleri, “Hicret edinceye kadar size onların velayetinden hiçbir şey yoktur” ifadesiyle reddedildikten sonra, “Eğer onlar dinde sizden yardım isterlerse, artık yardım etmeniz gerekir” denilmesi, bu görüşün sıhhatine engeldir.

Ebussuud’a göre malî cihadın, nefsi cihattan önce zikredilmesi şunun için olmalıdır: Malî cihat, daha çok olmakta ve ihtiyacı daha çok karşılamaktadır. Nitekim malî Cihad olmadan nefsi Cihad düşünülemez.

“İman etmekle beraber hicret etmeyenlere gelince; onlar hicret edinceye kadar sizin onlara karşı velayetten dolayı bir hakkınız yoktur. Eğer onlar, dinde sizden yardım isterlerse artık onlara yardım etmeniz gerekir. Meğerki (bu yardım) sizinle aralarında antlaşma bulunan bir topluluk aleyhinde olmasın.” İman ettikleri halde henüz hicret etmemiş mü’minlerin durumuna Ebussuud’un bakışına gelince; onlar en yakın akrabadan olsalar bile, hicret edinceye kadar onların mirasından hiçbir şey düşmez. Ama eğer onlar, din uğrunda müşriklere karşı yardım isterlerse, onlara yardım etmek vaciptir. Fakat eğer bu yardım, müslümanlarla aralarında antlaşma bulunan bir kavme karşı olursa, onlara yardım ederek bu antlaşmayı bozmak caiz değildir.

“Allah, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.” O halde siz, Allah (c.c.)’in emrine muhalefet etmeyin ki, O’nun azabı size dokunmasın.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Enfal 8/75

¹⁵⁷ Ahzab 33/6

¹⁵⁸ Beydâvî, *Envar*, III, 68, Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 603

¹⁵⁹ Ebussuud, *İrşad*, IV, 37–38

“Sonradan iman ve hicret eden ve sizinle cihada katılanlar var ya, onlar da sizdendir. Akrabalar, Allah’ın kitabına göre birbirlerine daha evladır. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.” Enfal 8/75

Ebussuud’a göre ayetin anlamı,

Ey Muhacirler ve Ensar! O kimseler ki; Mekke’den Medine’ye sizin hicretinizden sonra iman ve hicret ettiler, bazı gazalarda sizinle beraber Cihad ettiler, işte onlar da sizin camianıza dâhildirler, şeklinde anlaşılmalıdır.

Bu Müslümanlar, Kur'an’da şöyle anlatılır: *“Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla...”*¹⁶⁰

Allah (c.c.), bu son Müslümanları da ilk Müslümanlar zümresine ilhak buyurmuştur. Bu, onlar için ilahi bir lütuftur ve iman ile hicrete teşvik içindir. Bu ayette hitabın değiştirilerek onlara tevhid edilmesi de, onların şerefini ve yüksek mevkilerini açıkça göstermektedir.

“Akrabalar, Allah’ın kitabına göre birbirlerine daha evladır. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.” Allah (c.c.)’ın hükmünde yahut Levh-i Mahfuz’da yahut Kur'an’da, yakın akrabalar, birbirlerine varis olmaya yabancılardan önceliklidir.

Ebussuud’a göre bu ayet uzak akrabanın da mirasta hak sahibi olduklarına delil sayılmıştır. Netice olarak Allah (c.c.), veraseti önce dini akrabalığa sonra nesebi akrabalığa bağlamaktaki üstün hikmeti gayet iyi bilir.¹⁶¹

“Ey îmân edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman, her şeyi iyice anlayın. Size selâm verene, dünya hayâtının geçici yararlarına göz dikerek: “- Sen mü'min değilsin!” demeyin. Çünkü Allah katında sayısız ganimeder vardır. Siz de önceleri öyleydiniz; Allah, size lütfetti. O hâlde her şeyi anlayın. Şüphe yok ki, Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.” Nisa 4/94

---

¹⁶⁰ Haşr 59/10

¹⁶¹ Ebussuud, *İrşad*, IV, 38

Bundan önce katlin iki nev'i ve bir mü'minden ancak hatâen bir katil fiili sâdır olabileceği açıklanmıştı. Şimdi burada mü'minler yanlışlıkla katle sebebiyet verecek dikkatsizliklerden sakındırılıyor. Ebussuud'a göre demek istenen şudur:

Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman, yapacağınız ve yapmayacağınız bütün işler üzerinde düşünün ve tedbirli olun. Acele davranıp kusur işlemeyin. Size selâm verene, dünya hayâtının geçici yararlarına göz dikerek: "- Sen mü'min değilsin!" demeyin. Bu kelâm, emrin terkinden doğabilecek sakıncalara dikkati çeker.

"Selâm" kelimesi, bir kıraete göre "silm" olarak da okunmuştur.¹⁶² Yâni, "İslâm selâmı ile sizi selâmlayanlara, yahut size teslimiyet gösterip boyun eğenlere (inkıyad edenlere): "Sen mü'min değilsin; bunu, bizden korunmak için söylüyorsun!" demeyin.

Onu sözlerine göre kabul edin ve sözlerinin icablarını yerine getirin. "Mü'min" kelimesi de bir kıraete göre "mü'men" olarak okunmuştur.¹⁶³ Yâni: " Sana emân verilmemiş!" demeyin. Bu kıraat, selam yerine "silm" kıraatine daha uygundur.

İlk kıraete göre, daha sonra âyetin nüzûl sebebinin izahında geleceği gibi, İslâm selâmı ile beraber şahâdet kelimeleri de olduğu hâlde âyette yalnız selâmın zikriyle yetinilmesi, bu nehyi ve yasağı mübalağa ile ifâde etmek ve birde, onların hatâlarının pek açık olduğuna dikkat çekmek içindir. Zira sâhibine dokunulmaması için yalnız İslâm selâmının bile yeterli olduğu belirtiliyor. Bunun sonucunda Ebussuud İslâm selâmı ile beraber şahâdet kelimeleri de telâffuz edilirse durumun nasıl olacağı sorusunu gündeme getiriyor.

O'na göre "*Dünya hayâtının geçici yararlarına göz dikerek...*" ifâdesi, insanı teenniye bir kenara iterek aceleyle harekete sevkeden unsuru açıklar. Ancak burada nehiy (yasak), yalnız kayda değil fakat her ikisine birden yöneliktir. Yâni: "Siz dünya hayâtının çarçabuk bitip tükenen menfaatlerini isteyerek, gözeterek size İslâm selâmı ve barış (silm) ile yaklaşanlara mü'min olmadıklarını söylemeyin!"

"Çünkü Allah katında sayısız ganimetler vardır." Ebussuud'a göre bu kelâm, nehyin illet ve sebebinin beyân ile zımnî mükâfat va'didir. Yâni: "Siz, öylelerinin malını

¹⁶² Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 131

¹⁶³ Beydâvî, *Envar*, II, 91, Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 131

istemeyin. Çünkü Allah (C.C.) katında sizin için sayısız ganimetler vardır. O, size onlardan bahşedecek ve sizin bu hatâyı işlemenize gerek kalmayacaktır."

"*Siz de önceleri öyle idiniz; Allah, size lütfetti.*" Bu da, o nehyin bir illetidir. Ebussuud bunun, nehyin hemen arkasında zikredilmemesini ve ertelenmesini, takdimi (daha önce söylenmesi) hâlinde içerdiği kısmî tafsilâtın âyetin parçaları arasında kesintiye yol açabileceği ihtimâline dayandırır.

Neticede siz de, ilk Müslüman olduğunuz zaman, bu size selâm verenler gibiydiniz. Siz de, o zaman insanlara islâm selâmı ve benzeri şeylerden başka bir şeyi izhar etmiyordunuz. Ama Allah Tealâ, size lütfetti; o kadarını sizden kabul buyurdu ve onunla, sizin kanlarınızı ve mallarınızı masun (dokunulmaz) kıldı; sizin sırlarınızın araştırılmasını emir buyurmadı.

Daha önce geçen "fe tebeyyenû = her şeyi iyice anlayıp dinleyin, açıklığa kavuşturun" fiilinin başındaki "fe" harfi, "fasîha"dır. Yâni: "Durum böyle olunca, siz de keyfiyeti anlamaya çalışın, onun hâlini kendi hâlinizle mukayese edin ve ilk zamanlarınızda size karşı yapılanları siz de ona karşı yapın. İç ve dış hâlin (bâtın ile zâhirin) birbirine uyup uymadığının muhasebesini yapmadan zâhir hâli olduğu gibi kabul edin."

Ebussuud'a göre Kur'an'm mükemmeliyetine ve yüce şânının azametine yaraşan mânâ budur.

Yine müellifin isim vermediği bazı müfessirlere göre ise, âyetin mânâsı şöyledir: "Siz ilk İslâm'a girerken ağzınızdan işitilen yalnız şahadet kelimesi olmuştu. Böylece kalblerinizin dillerinize uygun olup olmadığına bakılmaksızın bu kelime, sizin canlarınıza ve mallarınıza dokunulmazlık hakkı sağlamıştı. Sonra Allah, size istikameti, îmânla şöhret bulmayı, o yolda ilerlemeyi ve nihayet İslâm'da rehber olmayı ihsan buyurdu. Onun için siz de, yeni İslâm'a girenlere karşı, size gösterilen iyi niyeti göstermelisiniz; onların canına ve malına dokunmadan onların görünüşteki İslâm'ına bakmalısınız ve onlara, siz mü'min değilsiniz; dememelisiniz."

Ancak Ebussuud bu görüşü reddeder ve gerçekten uzak olmakla vasıflandırır. O'na göre burada murad, yeni Müslümanlarla kıdemli Müslümanlar arasındaki ortak bir

hükümü vurgulamaktır. Bu da kanların ve malların korunmasını sağlayan şahadet kelimesinin telâffuzudur. Ve gayet açıktır ki, bu netice bu tefsire göre değil ancak yukarıdaki tefsir ile hâsıl olmaktadır. Zira ancak bu tefsir ile yeni Müslümanların da kanlarının ve mallarının dokunulmazlığının gerekliliği, kıdemli Müslümanlarca anlaşılmuş olur.

Bu ilâhî kelâma, "Önceleri siz de, İslâm'daki hâlinizin kusurlu olması itibâriyle onlar gibi idiniz; sonra Allah Tealâ, size lütfetti ve O'nun lûtfu sayesinde bu yüksek mertebeye erdiniz. Bundan dolayı siz, şimdiki halinize göre onun halini kusurlu görmeyin fakat onu eski halinize göre değerlendirin!" manasını hamletmeye de Ebussuud'un kanaatine göre şu gerçek manidir:

O şahsın öldürülmesi, İslâm'ının kusurlu olmasından değil fakat onun kalbi ile lisanı arasında mutabakat olmadığı vehminden kaynaklanmakta idi. Zira bu âyet-i kerîme, Fedek ahâlisinden Mirdas b. Nehîk hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki

Mirdas Müslüman olmuştu, ancak kavmi içinde kendisinden başka Müslüman yoktu. Sonra Resulullah (sav), oraya Galib b. Fudale el-Levsî kumandasında bir müfreze (seriye) gönderdi. Müfreze oraya varınca, hepsi kaçtılar. Yalnız Mirdas, müslümanlığına güvendiği için orada kaldı ve atlıları görünce koyunlarını dağın sarp bir yerine sürdü, kendisi de dağa tırmandı. Nihâyet atlılar arkadan yetişip tekbir getirince kendisi de tekbir getirdi ve:

"- Lâ ilahe illallah, Muhammedün Rasûlullah. Esselamü aleyküm!" dedi.

Fakat yine de Üs'âme b. Zeyd (öl.674), onu öldürdü ve koyunlarını sürüp Medine'ye getirdi. Ashâb, olayı kendilerine anlatınca, Resulullah (sav) buna çok üzüldü ve: "Siz, onu yanında bulunan (malları) almak için öldürdünüz!" buyurdu.¹⁶⁴

Usame ise: "O, kalbiyle değil, diliyle onu söyledi!"

Ve bir rivâyete göre de: "O, silahtan korktuğu için o sözleri söyledi!" dedi.

Bunun üzerine Resulullah (sav) "Niçin kalbini yarıp bakmadın?" buyurdu ve sonra da bu âyeti okudu.

---

¹⁶⁴ Beydâvî, *Envar*, II, 91

Usame: "Ya Resûlallah! Benim için Allah'tan mağfiret dile!" dedi.

Resulullah (sav) da: "Onun söylediği lâilâhe illallah, ne olacak?" buyurdu.

Üsame diyor ki: Resûlullah, bu sözü o kadar çok tekrar etti ki, ben, (bu vebalden kurtulmak için) daha önce değil de yeni Müslüman olmuş olmayı temenni ettim. Sonra Resûlullah, benim için mağfiret diledi ve: "Bir köle âzad et!" buyurdu.¹⁶⁵

Ebussuud'un naklettiği diğer bir görüşe göre ise, bu âyet, başka biri hakkında nazil oldu.

O şahıs: "Ya Resûlallah! Biz, Allah Tealâ'nın hezimete uğrattığı bir düşman kavmi kovalıyorduk. Nihayet ben, bir adama yetiştim. Adam, kılıcı görünce: "Ben Müslümanım; dedi ama ben yine onu öldürdüm!" demiş.

Resulullah (sav) sormuş: "Sen, bir müslümanı mı öldürdün?" O: "O, ölümden kurtulmak için öyle dedi!" cevabını vermiş.

Bunun üzerine Resulullah (sav): "Kalbini yarıp bakmadın mı?" buyurmuş.

"Şüphesiz ki Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır." Şüphesiz ki, Allah Tealâ, sizin açık ve gizli bütün yaptıklarınızdan ve onların hepsinin keyfiyetinden hakkıyla haberdardır. Bunun için O, hayrın hayır olarak ve şerrin de şer olarak karşılığını verecektir. Bundan dolayı siz, katli hafife almayın; onda çok ihtiyatlı davranın.¹⁶⁶

"Artık savaşta kafirlerle karşılaştığınız zaman, hemen boyunlarını vurun. Nihayet onlara ağır bir darbe indirip sindirince, onları esir alıp koruyun. Artık esirleri

¹⁶⁵ Üsâme b. Zeyd tarafından rivâyet edilen bu hadis Sahih-i Buhârî'de şöyle tahrir edilmiştir: Resulullah (sav) bizi (Cüheyne kabilesinden) Hurka üzerine (cihada) gönderdi. Sabah vakti düşmana mülâkâtı olduk ve onları bozguna (inhizama) uğrattık. Ensardan bir mücalidde ben Fezaîlerden (Mirdas İbn-i Nehîk adlı) bir çobana rastladık. Fezaî bizi görünce aklı başından giderek şuursuz bir hâlde: "- Lâ ilâhe ilâa-llâh!" dedi. Bunun üzerine Ensarî arkadaşım çekildi. Fakat ben kargımı Fezarîye yerleştirdim, nihayet öldürdüm. Medine'ye geldiğimizde bu vâkıa Resûlullâh'a erişmiş. Resûlullâh, bunu duyunca bana:

"- Ey Üsâme! Bu adamı "Lâ ilâhe illa-llâh" dedikten sonra "niçin öldürdün?" diye sordu. Ben de: "- O, ölümden kaçmak için söyledi!" dedim

Resulullah (s.a.v.) ise "Bunu, niçin öldürdün?" sualini hiç durmadan tekrar ediyordu. Ben: Keşke bu gündün önce Müslüman olmayaydım temennisinde bulundum." (Bkz: Zeynüdü'n Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf ez-Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarîh Tercemesi Ve Şerhi*, Ter. Ahmed Naim, Diyanet İşleri Başk. Yay., Ankara, 1987, Cilt: 10, Sayfa: 291-292, Hadis No: 1620)

¹⁶⁶ Ebussuud, *İrşad*, II, 218-219

ya fidyesiz olarak ya da fidye karşılığında salıverin. İşte savaş aletlerini ve bineklerini bırakıncaya kadar hüküm budur. Allah dileseydi, onlardan (savaşız olarak ta) intikam alırdı. Fakat (bu vesileyle) sizi birbirinizle denemek ister. O kimseler ki, Allah yolunda öldürülmüşlerdir, Allah onların yaptıklarını hiçbir zaman boşa çıkarmayacaktır.”
Muhammed 47/4

Ebussuud'un bu ayeti tefsirine göre kafirlerin yaptıkları iyi işlerin boşa çıkarılıp hüsrana uğratılmaları ve müminlerin hallerinin düzeltilip saadet ve felaha erdirilmeleri, her iki tarafa da layık oldukları hükümlerin verilmesi gerekmektedir.

Yani durum böyle olduğuna göre, savaşta kafirlerle karşılaştığınız zaman, hemen onların boyunlarını vurun. Sonunda onlara ağır bir darbe indirip sindikleri zaman da onları esir alıp koruyun. Savaş sona erince ya fidye alarak ya da fidyesiz salıverin. O'na göre bu ayet, savaşta mağlup edilen kafirlerin, öldürülmek ile esir alınmak arasında ve esir alınanların da fidyesiz veya fidye karşılığında salıverilmeleri arasında muhayyerlik hükmünü ifade etmektedir.

Ebussuud'un aktardığına göre bu hüküm İmam Şafîi nazarında sabittir. Hanefilere göre ise, bu hüküm nesih edilmiştir. Hanefi alimleri derler ki; bu ayet, Bedir savaşında nazil olmuştur; sonra da hükmü neshedilmiştir. Bu konudaki hüküm, ya öldürülmeleridir ya da esir alınıp köle yapılmalarıdır.¹⁶⁷

Mücahid diyor ki: “Bugün savaş esirleri için fidyesiz veya fidye karşılığı salıverilmek yoktur. Ya müslüman olurlar, yahut boyunları vurulur.” İmam Şafî'ye göre, savaşların sona ermesi kaydı, anılan dört hükmün her biri için veya hepsi içindir. Yani müşriklere karşı uygulanan bu hüküm, onlarla olan savaşlar tamamen sona erinceye kadar ve onların savaş gücü kalmayıncaya kadar devam eder.¹⁶⁸ Diğer bir görüşe göre ise, Hz. İsa'nın zuhuruna kadar devam eder.¹⁶⁹

İmam Ebu Hanife'ye göre ise, eğer savaştan Bedir savaşı kastediliyorsa, anılan kayıt fidyesiz ve fidye karşılığında salıvermek içindir. Yani Bedir savaşı sona erinceye kadar bu hüküm uygulanır. Ama eğer bu savaş genel olup bütün savaşları kapsıyorsa,

¹⁶⁷ Beydâvî, *Envar*, V, 120

¹⁶⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, V, 516

¹⁶⁹ Beydâvî, *A.g.e.*

anılan kayıt, boyunlarını vurmak ve onları esir almak içindir. Yani savaşlar tamamen sona erinceye ve müşriklerin savaş gücü kalmayınca kadar bu hüküm uygulanır.

Diğer bir görüşe göre ise, ayetin metnindeki “evzar” günahlar demek olup, yani müşrikler şirklerini ve günahlarını bırakıp müblüman oluncaya kadar demektir.

“Allah dileseydi, onlardan (savaşız olarak ta) intikam alırdı. Fakat (bu vesileyle) sizi birbirinizle denemek ister.”

Yani Allah (C.C.) dileseydi, savaşız olarak ta, bazı helak ve kökten yok etme yollarıyla da o kafirlerden intikam alırdı. Fakat Allah (C.C.), sizi birbirinizle denemek için bunu dilemedi. Böylece size savaşı emretti ve sizi kafirlerle denedi ki, onlarla cihat edesiniz de vaadi gereğince büyük sevaplar kazanasınız. Kafirleri de sizinle denedi ki, onların azabının bir kısmını sizin elinizden onlara tattırsın. Ta ki, o kafirlerin bir kısmı küfürden caysınlar.

“O kimseler ki, Allah yolunda öldürülmüşlerdir, Allah onların yaptıklarını hiçbir zaman boşa çıkarmayacaktır.”

Yani şehit olanların, ya da cihat edip de öldürenler ve öldürülenlerin yaptıklarını Allah (C.C.), zayi etmeyecektir. Katade'den rivayet olunduğuna göre, ayetin bu bölümü Uhud savaşı hakkında nazil olmuştur.¹⁷⁰

“O savaşın gereği olarak, hurma ağaçlarından ne kestiniz ise, veya olduğu gibi kökleri (hamları) üzerinde bıraktınız ise, hepsi Allah'ın izniyledir ve O'nun, yoldan çıkanları rezil-rüsva etmesi içindir.” Haşr 59/5

Allah, o savaşta müslümanlara, Nadîr Oğullarının hurma ağaçlarını kesmelerine de, kesmemelerine de izin vermiştir. Çünkü o Yahudiler, müminlerin, kendi hurma ağaçlarında diledikleri gibi tasarruf ettiklerini, kimilerini kesip kimilerini de olduğu gibi bıraktıklarını görünce, daha çok öfkelenmiş ve üzülmüşlerdir.

Ebussuud'a göre bu âyet, savaş sırasında kâfirleri fazlasıyla kızdırmak için, onların evlerinin, binalarının yıkılmasının, ağaçlarının kesilmesinin ve ekinlerinin yakılmasının câiz olduğuna delil sayılmıştır.¹⁷¹

---

¹⁷⁰ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 92-93

“Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, gerçekten zulme uğramış olmaları sebebiyle, savaşmalarına izin verilmiştir. Allah, onlara yardımda hiç şüphesiz Kaadir’dir.” Hacc 22/39

Bu Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ashabıdır. Önceleri müşrikler onlara eziyet ediyorlardı ve onlar dövülmüş ve kafaları kırılmış olarak Peygambere gelip şikayet ediyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) de onlara: “Sabredin, zira bana henüz savaş emri verilmedi” diyordu. Nihayet Müslümanlar, Medine’ye hicret ettikten sonra bu ayet nazil oldu. Yetmiş küsur ayette Müslümanlara savaş yasaklandıktan sonra savaş izni hakkında nazil olan ilk ayet budur.

“Allah, onlara yardımda hiç şüphesiz Kaadir’dir.” Bu, Müslümanlara zafer vaat etmekte, Allah (c.c.)’in onlara olan mezkur ikram vaadini tekid etmekte ve bu vaatten muradın sadece Müslümanları müşriklerin elinden kurtarmak olmadığını, fakat aynı zamanda onları muzaffer kılmak olduğunu açıkça bildirmektedir. Allah (c.c.)’in onlara yardıma Kadir olduğunu haber vermek, Ebussuud’a göre İlahî azametinin tarzıdır.¹⁷²

“Mü’minlerden iki topluluk vuruşmaya kalkıştırlarsa, aralarını bulup düzeltin. Onlardan biri diğerine karşı yine de saldırırsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye dek saldıran tarafla savaşın. Nihayet dönerse, artık aralarını adaletle bulun ve her işte adaleti uygulayın. Çünkü şüphesiz Allah, adil davrananları sever.” Hucurat 49/9

Yani mü’min iki grup ihtilafa düşüp vuruşmaya kalkıştırlarsa, onlara nasihat etmek ve kendilerini Allah (c.c.)’in hükmüne davet etmek suretiyle aralarını bulup düzeltin. Onlardan biri, verilen nasihatlerden etkilenmeyip diğerine karşı yine saldırırsa, Allah (c.c.)’in buyruğuna, hükmüne dönünceye kadar o saldıran tarafla savaşın. Nihayet sizin savaşmanızdan çekinerek dönerse, artık aralarında adaletle hükmedin ve tarafların mütarekesiyle yetinmeyin. Çünkü aralarındaki ihtilaf kesin olarak çözümlenip hükme bağlanmazsa, başka zaman yine aralarında vuruşma olabilir.

Aralarını bulmak adaletle kayıtlandırılmış, çünkü Ebussuud’a göre barışma işi vuruşmadan sonra gerçekleştiği için intikam duygusuyla haksızlık yapılabilir.

¹⁷¹ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 226-227

¹⁷² Ebussuud, *İrşad*, VI, 108

Ebussuud bu ayetin Resulullah (s.a.v.) zamanında Evs ve Hazrec kabileleri arasında (silahlarla değil) hurma çubukları ve pabuçların atılmasıyla cereyan eden bir kavga hakkında nazil olduğunu nakleder.¹⁷³ O'na göre bu ayet delalet ediyor ki, haksız taraf haksızlık etmekle imandan çıkmaz ve savaşmaktan vazgeçtiği takdirde üstüne gidilmez. Çünkü o, bu davranışıyla artık Allah (c.c.)'in emrine dönmüştür. Nasihat ve barış çabaları sonuç vermediği takdirde, kendisine karşı haksızlık ve saldırı yapılan tarafa yardım etmek vaciptir.¹⁷⁴

"Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse ona aman ver. Tâ ki Allah'ın kelâmını dinlesin. Sonra onu güven duyacağı yere kadar ulaştır. Çünkü bunlar gerçekten bilgisiz bir topluluktur." Tevbe 9/6

Ebussuud bundan önce küfürden tevbe edenlerle, küfürde ısrar edenlerin hükümlerini beyân etmişti. Şimdi burada da, tevbenin ilk aşaması, yâni Allah kelâmını dinleyip dinin şiarlarına vâkıf olmak isteyenlerin hükmü beyân edilmektedir.

Ebussuud'a göre ayetin ilk bölümünü şöyle anlayabiliriz: Anlaşmalı olup da anlaşmalarını bozan ve kendilerine dört aylık süre tanınan müşriklerin süresi sona erdikten sonra onlardan biri, senden aman dilerse, sen de ona aman ver. Tâ ki, Allah kelâmını dinlesin, onun üzerinde tefekkür etsin ve davet edildiği dinin hakikatlerine muttali olsun.

İlâhî kelâmı anlamak için dinlemekten başka bir şeye ihtiyaç yoktur. Müşriklerden aman isteyenlere aman verilmesinin, Allah kelâmını dinleme amacına bağlanması, amanın sebep ve gayesinin bu anlamda dini olmasını gerektirir.

Peygamberimiz (sav)'e müşriklerin mutlaka dinî bir amaç için gelmesinin şart olmadığı iddia edilerek Ali'ye dayanan bir rivayet delil gösterilemez.

Şöyle ki: Rivayet olunduğuna göre, müşriklerden bir adam Ali'ye gelmiş ve kendisine: "Bize verilen süre sona erdikten sonra bizden biri, Allah'ın kelâmını dinlemek veya başka bir iş için Muhammed'e gelse, öldürülür mü?" diye sormuş.

Ali, "Hayır, öldürülmez; çünkü Allah: *"Ve eğer müşriklerden biri senden eman dilerse, sen de ona eman ver!"* buyuruyor; demiş."¹⁷⁵

¹⁷³ Beydâvî, *Envar*, V, 135

¹⁷⁴ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 120

¹⁷⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 15

Burada Ali'ye sual tevcih eden müşrikin sözündeki "hacet=başka bir iş" ten murat, dinî bir iştir. Yoksa dinî veya dünyevî bir iş demek değildir.¹⁷⁶ Nitekim "bir iş için Muhammed'e gelse" ifâdesi de, bunu gösterir. Çünkü Peygamberimiz'e dinî işler için gelirlerdi.

Yani o müşrik, Allah'ın kelâmını dinledikten sonra eğer îman etmezse, onun güven içinde yaşayacağı kavminin yurduna ve özel meskenine ulaştırılması gerekir.

Müşriklerden isteyene eman vermek ve sonra onu güvenli yere ulaştırmak, onların İslâm'ın ne olduğunu bilmez bir kavim olmalarındandır. O halde onlara eman verilmelidir ki, hakkı ve hakikati anlasınlar da hiçbir mazeretleri kalmasin.¹⁷⁷

"Ve eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar (ikame eder) ve zekâtı verirse artık onlar dinde sizin kardeşlerinizdir. Anlayan bir topluluk için âyetlerimizi tafsil ediyoruz." Tevbe 9/11

Ebussuud'a göre kâfirlerin kötü işlerinin teşhiri ve azarlanmaları, onları bu fenalıklardan uzaklaştırmalı ve yaptıklarından pişman olmalarını sağlamalıdır.

Yani eğer onlar; küfür ve günahlardan tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, bunları ifâya azmederlerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir. Sizin lehinizde ve aleyhinizde olan haklar, onlar için de geçerli olur. Bundan dolayı siz, onlara karşı kardeş muamelesi yapın.

Bu kelâm, onların kalbini kazanıp celp etmek için son derece manidardır.

Burada şart cümlesi "*Eğer tevbe ederlerse...*" daha önce 5. âyette geçen şart cümlesiyle aynıdır. Fakat her ikisinin cevapları farklıdır.

Birincisinde şart cümlesi, "*öldürün, yakalayın, hapsedin, v.s..*" emrinden sonra sevk edildiği için cevabı da bunun aksine bir emir olmuştur.

Buradaki şart cümlesi ise onlara düşmanlık etmek ve benzeri hükümlerden sonra sevk edildiği için cevabı da, elbette bunun aksine bir hüküm olarak tezahür eder.

Yani Biz, âyetleri ve bunların içerdikleri hükümleri, bilen ya da bilgi sahibi olan bir kavim için böyle tafsilatla açıklıyoruz. Bu kelâm, âyetlerin içeriğinde bulunan hükümleri iyice düşünüp onları uygulamaya teşviktir.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Yazır, A.g.e., III, 275

¹⁷⁷ Ebussuud, *İrşad*, IV, 44

¹⁷⁸ Ebussuud, A.g.e., 47

7.CİHADIN MÜKAFATI

“İman edip Allah (c.c.) yolunda hicret ve Cihad edenler var ya; işte onlar Allah (c.c.)’in rahmetini umarlar. Allah (c.c.), bağışlaması bol olan, çok esirgeyendir.”

Bakara 2/218

Ebussuud’a göre bu ayet, Bakara 2/217 ayetinde¹⁷⁹ sözü geçen müfreze üyeleri hakkında nazil olmuştur. Zira onlar hakkında “günahtan kurtulsalar, yaptıkları günah sayılmasa bile onlara sevap ta yoktur” şeklinde bir zan vardı. İşte bu ayet, o zannın yanlış olduğunu beyan etti.

Aynı kimseler kastedildiği halde “o kimseler ki” kelimesinin tekrar edilmesi, İslâm yolunda yapılan hicret ve cihadın şanını yüceltmek içindir. Böylece ilahi rahmeti umma konusunda sanki ikisi ayrı şeylermiş gibi ifade edilmiştir. İşte o insanlar Allah (c.c.)’in lütfünü, mükâfatını umabilirler.

Allah (c.c.)’in onlara kurtuluşu değil de kurtuluş umudunu vaat etmesi, o mübarek zatların, amellerinin ilahi mükâfatı zorunlu olarak gerektirmediğini, o mükâfatların ilahi bir lütuf olarak kendilerine ihsan edileceğini bildiklerini ifade etmek içindir; yoksa onların kurtuluşunda bir şüphe olduğu için değildir.

Ebussuud’a göre Allah (c.c.), müfreze olayındaki gibi, kullarından yanlışlıkla sadır olan hataları bağışlar, ecir ve mükâfatını da bol bol verir.¹⁸⁰

“Kim Allah (c.c.)’a güzel bir borç verirse Allah (c.c.), onun verdiği kat kat artırır. Allah (c.c.), darlık ta verir genişlik te. Ve siz, O’na döndürüleceksiniz.” Bakara 2/245

Allah (c.c.)’a ödünç vermek, gelecekteki mükâfata karşılık şimdiden hayırlı işler yapmaya bir misaldir. Ödünç vermekten maksat ya Cihad, yani Allah (c.c.) rızası için

---

¹⁷⁹ *“(Resulüm) senden haram ayda savaşın (kıtal) hükmünü sorarlar. De ki: Haram aylarda savaş büyük vebaldir. Ancak Allah (c.c.) yolundan alıkoymak, O’nu inkâr etmek (küfür), insanları Mescid-i Haram’dan engellemek ve halkını oradan çıkarmak Allah (c.c.) katında ondan daha büyük bir günahtır. Fitne de kıtalden daha büyüktür. Eğer onların gücü yetmiş olsa sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaktan vazgeçmezler. İcinizden kim diniden döner ve kâfir olarak ölürse artık onların bütün amelleri dünyada da ahirette de boşa gitmiştir. İşte onlar cehennem ashabıdır. Onlar orada sürekli olarak kalacaklardır.”* Bakara 2/217

¹⁸⁰ Ebussuud, *İrşad*, I, 218

malını ve canını feda etmektir ya da cihadın da öncelikle dâhil olduğu bütün salih amellerdir.

Ebussuud'a göre "kat kat artırmak, çoğaltmak" tan maksat, miktarını yalnız Allah (c.c.)'ın bildiği çok sayı, bir görüşe göre ise, bir amele karşı yedi yüz sevap demektir.

"Allah (c.c.), darlık ta verir genişlik te." Ebussuud ayetin bu kısmını, Allah (c.c.), hikmetine mebni olarak kiminin rızkını daraltır, kiminin bollaştırır şeklinde tefsir etmiştir. Yahut Allah (c.c.), aynı insanın bazen rızkını daraltır, bazen de genişletir. O halde, Allah (c.c.)'ın bahşettiği rızık bolluğunda cimrilik yapılmasın ki, O da kullarının iyi halini değiştirmesin.

Darlıktan sonra bolluğun zikredilmesi, darlıktan sonra bolluk geleceğini ima ve belki de fakirleri teselli etmek içindir.

"Ve siz, O'na döndürüleceksiniz." O'na döndürüldüğünüzde O, daha önce yaptığınız hayrın karşılığını hayır, ve şerrin karşılığını da şer olarak verecektir.¹⁸¹

"O halde dünya hayatını, ahiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar. Her kim Allah yolunda savaşır (mukatele eder) da öldürülür veya galip gelirse biz de ona yakın bir gelecekte pek büyük bir mükâfat vereceğiz." Nisa 4/74

Yani savaştan geri duran münafıklara karşılık, ihlâslı ve ahiret mükâfatları uğruna canlarını feda eden müminler Allah (c.c.) yolunda savaşsınlar.

Yahut dünya hayatını satın alan, dünyayı ahirete tercih edenler, Allah (c.c.) yolunda savaşsınlar. Yani insanları savaştan alıkoymaya çalışanlar, bu hareketlerini ve nifaklarını terk etsinler ve Allah (c.c.) yolunda savaşmaya başlasınlar.

"Her kim Allah yolunda savaşır (mukatele eder) da öldürülür veya galip gelirse biz de ona yakın bir gelecekte pek büyük bir mükâfat vereceğiz." Ebussuud'a göre burada savaştan sonra bu iki hususun (öldürülmek veya galip gelmek) zikredilmesi şuna işaret eder: Mücahit, kendini bu iki sonuçtan birine şartlandırmalı ve üçüncü bir ihtimali

---

¹⁸¹ Ebussuud, A.g.e., 238

hiç aklına getirmemelidir. O'na göre bu iki sonuçtan öldürülmenin önce zikredilmesi, mükâfat bakımından bunun birinci derecede olduğunu bildirmek içindir.

Ebussuud'un yer verdiği ve Ebu Hüreyre (R.A.) tarafından rivayet edilen bir hadiste Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah (c.c.), kendi yolunda Cihad edenler için şuna kefil olmuştur: Sadece Allah (c.c.) yolunda ve O'nun kelamını tasdik için Cihad eden kimseyi, ya şehid olarak cennete koyar, ya da kazandığı sevap ve ganimetle birlikte onu meskenine döndürür."¹⁸²

Bu Hadis-i Şerif Müslim'in Sahih'inde bazı farklarla şöyle rivayet edilmiştir: Allah (c.c.) kendi yolunda gazaya çıkan kimseye kefil olmuştur. "Onu çıkaran ancak Benim yolumda Cihad etmek, bana inanmak ve Resulümü tasdik etmektir. Şu halde o, kendisini cennete koymama yahut alabildiği kadar ecir ve ganimetle içinden çıktığı evine döndürmeme beni kefil kılmıştır."

Aynı zamanda şöyle bir ziyade de vardır: "Muhammed'in nefsi yed-i kudretinde olan Allah (c.c.)'a yemin ederim ki, şayet bir yara Allah (c.c.) yolunda açılmış ise kıyamet günüde açıldığı zamanki haliyle gelecek, rengi kan rengi, kokusu misk olacaktır. Muhammed'in nefsi yed-i kudretinde olan Allah (c.c.)'a yemin olsun ki eğer Müslümanlara zor gelmeseydi, Allah (c.c.) yolunda gaza eden bir seriyyenin ardından ebediyen oturmazdım. Lakin varlık bulamıyorum ki onları (hayvan üzerinde) taşıyayım. Onlar da varlık bulamıyorlar, kendilerine benden geri kalmak zor geliyor. Muhammed'in nefsi yed-i kudretinde olan Allah (c.c.)'a yemin ederim ki ben Allah (c.c.) yolunda gaza ederek öldürülmeyi, sonra yine gaza ederek öldürülmeyi, sonra yine gaza ederek öldürülmeyi pek arzu ederim."¹⁸³

"Kendi katından dereceler, mağfiret ve rahmet vermiştir. Allah, bağışlaması bol (Gafûr)dur, çok merhamet edici (Rahîm)dır." Nisa 4/96

Ebussuud'a göre buradaki "derecât=dereceler" kelimesi, bundan önce zikredilen pek büyük mükâfatı ve üstün kılmanın kemiyetini açıklar. "Minhü=Kendi katından" ifâdesi de, bu dereceler azametini ve sâınının yüceliğine delâlet eder.

¹⁸² Ebussuud, *İrşad*, II, 201

¹⁸³ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez Neşr., İst.1983, Cilt:9, Sayfa:62-65

İbni Muhayriz (ra) diyor ki: "Bu dereceler yetmiş basamaktır ve her iki derece arasındaki mesafe en yürük atın süratiyle yetmiş senedir." Tâbiînden Süddî'ye göre: "Bu dereceler, yedi yüz basamaktır."¹⁸⁴

Yine müellife göre "derecât=dereceler" kelimesi, fiilin mânâsını pekiştiren masdar olarak da (onları oldukça üstün kılmıştır, anlamında) kabul edilebilir.

Aynı şekilde "mağfiret=bağışlama" kelimesi de bu mükâfatın bedeli veya karşılığı olarak yer alan bir açıklamadır. Ancak Ebussuud'a göre bu, bir kısmın, bütünü (küllün) bedeli olması kabilindedir. Çünkü bu mükâfatın diğer bir kısmı da, mağfiret babından değildir. (Bu itibârla mükâfat, mağfiretten ibâret değildir.) Yâni onların işledikleri öyle günahlar mağfiret olunur ki, bu günahlar, savaşa katılmayanların kazandıkları sevapların kefareti olabildiği günahlar değildir. Zira mücâhidlerin hususiyetlerinden olan mağfiretin böyle olması gerekir.

"Rahmet" kelimesi de, tıpkı anılan "derecât=dereceler" gibi, mükâfata bedel bir açıklamadır. Yine Ebussuud'un kanaatine göre mağfiret ve rahmet kelimelerinin, kendi köklerinden mukadder (gizli) birer fiilin mefûlü (tümleci) olmaları da caizdir. Bunun anlamı şudur: "O, onları mağfiretiyle mağfiret ve onlara rahmetiyle rahmet buyurmuştur."

Ayetin devamında Allah, mücâhidleri, evlerinde oturanlardan, takdiri ve mâhiyetinin kavranması imkânsız bir derece ile üstün kılmıştır. Ebussuud'un tespitine göre iki fırka arasındaki büyük fark, evlerinde oturanların tamamen mahrumiyetlerini vehmettirince, "*Hepsine de cennet va'detmiştir*" cümlesi ilâve edilmiştir.

O'na göre bu iki tafdîl fiili, derece ve derecât kelimeleri, farklı anlamlara da gelebilir. Bu takdirde:

1-Birinci tafdîlden (üstün kılmaktan) murad, Allah Tealâ'nın dünyada mücâhidlere bahşettiği ganimet, zafer ve güzel bir şöhret olur ki bunlar gerçekten bir derece sayılmaya layıktır.

---

¹⁸⁴ Bu tip abartılı ifâdeler, dereceler arasındaki mesafenin büyüklüğünü vurgulamak için olmalıdır.

2- İkinci tafdilden murad da Allah Tealâ'nın âhirette mücâhidlere bahşedeceği sayısız yüksek derecelerdir.

Nitekim birincinin takdimi, ikincinin tehiri ve ikisinin arasında cennet va'dinin zikredilmesi de, bunu zımnen bildirir niteliktedir. Özetle: Allah Tealâ, mücâhidleri, evlerinde oturanlardan dünyada bir derece, âhirette ise sayısız derecelerle üstün kılmıştır. Ve ikisinin arasında da cennet va'dedilmiştir. Böylece her iki fırkanın da hâlleri açıklığa kavuşturulmuş ve üstün kılınmayan fırkaya acele bir teselli getirilmiştir. İşte bu, mücâhidlerle mazeretleri olmadan evlerinde oturup cihada çıkmayanlar arasındaki farktır. ¹⁸⁵ Bu ayetin tefsirinde Ebussuud, dil ve belagat hususundaki incelikleri ve bilgisini ortaya koymuştur.

"Yine size ne oluyor ki, Allah yolunda harcamıyorsunuz? Oysaki bütün göklerin ve yerin mirası yalnız Allah'ındır. Sizden o fetihten önce Allah yolunda harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcıyıp savaşanlara elbette eşit değildir. İşte onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı vaat etmiştir. Zaten Allah, yaptıklarınızdan haberdardır." Hadid 57/10

Ebussuud'a göre bu ayetin öncesinde zikredilen ve îmânı terk etmelerinden dolayı kınanmalarından sonra bu kelâm da, emredilen infakı (harcamayı) terk etmelerinden dolayı kendilerini kınamakta ve bu konuda da hiçbir özre sahip olmadıklarını bildirmektedir. Allah yolunda denilmesi, kınamayı ağırlaştırmak içindir. Yani size ne oluyor ki, Allah'a yaklaşma vesilesi olan hususlarda, hakikatte O'nun mülkiyetinde olup, ancak harcamada izinli olduğunuz malları, O'nun tayin ettiği yerlere harcamıyorsunuz?

"Oysaki bütün göklerin ve yerin mirası yalnız Allah'ındır." Bu kelâm da, kınamayı tekîd etmektedir. Zîrâ sebepsiz olarak infakı terk etmek, reddedilen çirkin bir harekettir. İnfakı kesin olarak gerektiren sebepler mevcut iken onu terk etmek ise, daha çirkindir ve daha şiddetle reddedilmesi gerekir. Zîrâ göklerde ve yerde bulunan bütün malların, sonunda Allah'a kalacağını ve sahiplerinden hiç kimsenin kalmayacağını beyân etmek, infakı gerektirmek konusunda, o malların hakikatte Allah'ın olduğunu ve kendilerinin ancak tasarrufta izinli vekiller durumunda olduklarını beyân etmekten daha

---

¹⁸⁵ Ebussuud, *İrşad*, II, 221-222

kuvvetlidir. Hulasa, size ne oluyor ki, bu mallarınızı Allah yolunda harcamıyorsunuz? Oysaki o mallardan size hiçbir şey kalmayacak; hepsi Allah (C.C.)'a kalacaktır.

"Sizden o fetihten önce Allah yolunda harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcıyıp savaşanlara elbette eşit değildir." Bundan önce, mutlak olarak infakta bulunan herkese büyük mükâfat olduğu beyân edildikten sonra burada da, infak edenleri en faziletli infaka teşvik için, infak edenlerin hallerine göre derecelerinin de farklı olduğu beyan edilmektedir.

Ayette, infaktan sonra savaşmanın zikredilmesi, Ebussuud'a göre savaşın en faziletli ibâdetlerden olmasının yanı sıra aynı zamanda infak yerlerinin en mühimlerinden biri olduğunu ve savaşta mutlaka infak olduğunu bildirmek içindir.

"İşte onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir." Çünkü bunlar, yaptıkları infak ve savaşı, İslam'ın galibiyeti ve müslümanların kuvvetli döneminden önce bedenî ve malî yardıma şiddetle ihtiyaç olduğu zamanda gerçekleştirmişlerdir. Bunlar, muhacir ve ensar'dan ilk müslümanlardır. Diğer Müslümanlar ise, insanlar, bölük, bölük islam'a girdikten sonra ve infak ile savaşa ihtiyaç nispeten azaldıktan sonra yaptıklarını yapmışlardır.

"Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı vaat etmiştir." Yâni Allah, yalnız ilk müslümanlara da değil, fakat her iki fırkaya da, en güzel mükâfat olan Cenneti vaat etmiştir.

"Zaten Allah, yaptıklarınızdan haberdardır." Yâni Allah, açık, gizli, bütün yaptıklarınızdan haberdardır. Onun için yaptıklarınıza göre mükâfatlarınızı verecektir.¹⁸⁶

"Allah yolunda göç ettikten sonra savaşta öldürülen ya da ölenlere hiç şüphesiz Allah, güzel bir rızık verecektir. Hiç kuşkusuz Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."
Hacc 22/58

Yani cihat için göç ettikten sonra göç sırasında öldürülen yahut ölenlere ebedî olarak hiç kesilmeyen cennet nimetleri verilecektir. Ayette, kişinin kastı ve asıl ameli eşit görülerek bu uğurda öldürülen ile ölene eşit vaatte bulunulmuştur. Ancak güzellik

¹⁸⁶ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 205-206

dereceleri farklı olabildiği için, bu rızkın verildiği kimselerin hali de güzel rızıklardaki farklılığa göre farklı olabilir.

Rivayet olunuyor ki, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bazı ashabı dediler ki: “Ey Allah’ın peygamberi! Şu Allah (c.c.) yolunda öldürülenlere, Allah (c.c.)’ın verdiği hayrı biliyoruz. Ama onlar cihat ettikleri gibi biz de seninle beraber cihat ediyoruz. Biz seninle beraber bu cihadı yaparken öldüğümüz takdirde bizim ne mükafatımız olur?” İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu.¹⁸⁷

Diğer bir görüşe göre ise, bazı kabileler hicret için Mekke’den çıkıp Medine’ye yöneldiler. Ancak müşrikler onların peşine düşüp kendilerini öldürdüler. İşte ayet bunlar hakkında nazil olmuştur.

“*Hiç kuşkusuz Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.*” Zira Allah (c.c.), hesapsız olarak rızık verir ve O’nun verdiği rızka, Kendisinden başka hiç kimse muktedir olamaz.¹⁸⁸

“*Hiç şüphe yok ki Allah, onları hoşnut olacakları bir yere sokacaktır. Ve hiç kuşkusuz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, Halîmdir.*” Hacc 22/59 Ebussuud’a göre hoşnut olunacak yerden maksat cennettir. İbn-i Abbas diyor ki: “Ayette, hoşnut olacakları denilmiş, çünkü onlar Cennette gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve hiçbir insanın tasavvur edemediği nimetleri görecekler ve bundan hoşnut olacaklardır.”

“*Ve hiç kuşkusuz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, Halîmdir.*” Yani Allah (c.c.), ezcümle onların ve düşmanlarının hallerini de gayet iyi bilmektedir, fakat düşmanlarının cezasını acilen vermemektedir.¹⁸⁹

“*Muhakkak ki Allah, kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak kendi yolunda savaşanları sever.*” Saff 61/4

Bundan önce, Allah (c.c.)’in sevmediği şey¹⁹⁰ beyan edildikten sonra burada da O’nun hoşnut olduğu şey beyan edilmektedir. Ebussuud’a göre bu cümle de, onların söylediklerinin, savaş vaadinden ibaret olduğu hususunda sarih bir beyandır; yoksa

¹⁸⁷ Beydâvî, *Envar*, IV, 74, Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 207

¹⁸⁸ Ebussuud, *İrşad*, VI, 116

¹⁸⁹ Ebussuud, *A.g.e.*, 116

¹⁹⁰ “*Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.*” Saff 61/3

söylenenler, kendini öven yahut başkasının yaptıklarını sahiplenen kimselerin söyledikleri ya da münafıkların iddia ettikleri şeyler değildir. Ve onların ayıplanmalarının ve kınanmalarının sebebi de işaret edildiği gibi, vaatte bulunmaları değil, fakat vaatlerine bağlı kalmamalarıdır.¹⁹¹

“Ey iman edenler! Sizi acıklı bir azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi? Allah’a ve Resulüne imanda sebat edersiniz; mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. İşte bunlar, eğer bilerseniz sizin için daha hayırlıdır.” Saff 61/10-11

Ebussuud’a göre ihbar tarzında olan bu ifade (sebat edersiniz, cihat edersiniz), aslında emirdir. Nitekim diğer bir kiraate göre “imanda sebat ediniz, cihat ediniz” şeklinde emir kipi ile okunmaktadır.¹⁹² Yani işte bu iman ve cihat, sizin için mutlak olarak daha hayırlıdır. Ya da sizin mallarınızdan ve canlarınızdan daha hayırlıdır. Eğer siz bilerseniz, ilim ehlerinden iseniz, bu böyledir. Zira cahiller, kendi fiillerini hakkıyla değerlendirmezler. Yahut eğer siz, o zaman bunun sizin için daha hayırlı olduğunu bilerseniz... zira siz bunu bilerseniz ve inanırsanız, iman ve cihadi kendi mallarınızdan ve canlarınızdan daha fazla seversiniz. Sonuçta felah ve saadete erersiniz.¹⁹³

"Şüphesiz ki Allah, mü'minlerden, canlarını ve mallarını, karşılığında kendilerine cenneti vermek üzere satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşır (mukatele ederler), öldürürler ve öldürülürler. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da zâtı üzerine hak olarak yazdığı bir va'ddir. Ahdinde Allah'dan daha vefalı kim olabilir? Yaptığınız bu bey' (alım-satım)akdinden dolayı size müjdeler olsun! İşte bu, en büyük kurtuluştur." Tevbe 9/111

Ebussuud’a göre burada cihadın fazileti açıklanıyor ve mü'minler cihada teşvik ediliyor. Bu teşvik de, son derece dikkat çekici bir şekilde yapılıyor. Allah mü'minleri, Kendi yolunda feda ettikleri canları ve malları karşılığında cennetle mükâfatlandırmayı, mecazî olarak satın almak şeklinde ifâde ediyor. Burada akdin konusu olan şey, mü'minlerin canları ve malları; satılan şeyin karşılığı olan bedel de, cennet olarak gösterilmiştir. Dikkati çeken şudur: *"Allah, mü'minlere cenneti canları ve malları*

¹⁹¹ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 243

¹⁹² Zemahşerî, *Keşşâf*, VI, 106

¹⁹³ Ebussuud, *A.g.e.*, 245

karşılığında satmıştır" ifâdesi kullanılmamıştır. Bu da, mü'minlerin canlarının ve mallarının son derece önemsendiğini belirtmek içindir.

"Onlar Allah yolunda savaşır(mukatele ederler), öldürürler ve öldürülürler."

Bu kelâm, makabli için bir izah mahiyetindedir. Fakat bu izah, satın almanın amacını beyân için olmadığı gibi kendisini beyân için de değildir.

Çünkü Ebussuud'a göre mü'minlerin Allah yolunda savaşması, Allah'ın, onların canlarını ve mallarını satın almasından değil, fakat onların kendi canlarını ve mallarını Allah yolunda feda etmelerindedir. Sanki: "Onlar canlarını ve mallarını cennet karşılığında nasıl satıyorlar?" diye sorulmuş da, buna cevap olarak: "Onlar Allah yolunda savaşır..." denilmiştir.

İşte bu, onların, canlarını ve mallarını Allah yolunda feda etmeleri demektir. "Öldürürler ve öldürülürler" ifâdesi de bunu açıklar niteliktedir. Çünkü Allah yolunda savaşan kimse, sağ, salim ve ganimetlerle geri dönmüş olsa bile, Allah yolunda canını feda etmiş sayılır. Âyetteki "öldürürler ve öldürülürler" vasıflandırması, her ikisinin veya birinin şart olduğunu belirtmek için değil, fakat küllün (bütünün), azın (cüz'ün) vasfıyla tavsifi kabilindedir.

İster her iki fiil ikisi birden veya iki fiilden biri hepsinden; ister bazılarında sâdır olsun, hepsi savaşmış olur. Hatta hiç öldürme ve öldürülme olmasa bile savaş yine gerçekleşmiş olabilir. Mesela, çarpışma vuku bulunduğu halde her iki taraftan da ölen olmayabilir veya iki taraf karşı karşıya gelir de vuruşma olmayabilir. Sırf savaşa azimet etmek, seferberliğe katılmak ve mücahidlerin sayısını çoğaltmak bile bazen yeterli sayılır.

"Yaktülüne = öldürürler" kelimesinin "yuktelüne = öldürülürler" kelimesinden önce zikredilmesi, savaşın, canları feda etmek demek olduğu noktasında iki sonuç arasında fark olmadığını bildirmek içindir. Bir kıraate göre "yuktelüne = öldürülürler" fiili, daha önce zikredilmiştir. Çünkü savaşta şehit düşmek esastır. Bir de, mücahidler, Allah yolunda ölmeyi hayatta kalmaya tercih ederler.

Bir görüşe göre "yukatilüne = savaşır" ifâdesinde emir anlamı da vardır. Tıpkı,

"Allah'a ve Resûlüne iman, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz." (Saff 61/11) âyetinde olduğu gibi.

"Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da zâtı üzerine hak olarak yazdığı bir va'ddir." Bu, Kur'an'da tesbit edilmiş bir va'd-i ilâhî olduğu gibi, Tevrat'ta ve İncil'de de tesbit edilmiş ilâhî bir va'ddir.

"*Ahdinde Allah'dan daha vefalı kim olabilir.*" Bu cümle, makablinin mefhûmunu, yâni va'din hak olduğunu, ziyâdesiyle açıklar. Çünkü Allah'ın, ahdine herkesten daha çok bağlı olduğunu bildirir. Çünkü va'di gözetmemek, üstün ahlâk sâhibi insanlardan sâdır olacak bir hareket değil iken bütün kâinatın Yaratıcısı ve âlemlerden müstağni olan Cenab-ı Allah'tan sâdır olması nasıl düşünülebilir?

"*Yaptığımız bu alım- satım akdinden dolayı size müjdeler olsun!*" Bu kelâmı doğrudan doğruya mücahidlere hitap edilmesi, teşrif üstüne teşrif ve sevinçlerine sevinç katmak içindir. "Durum böyle olduğuna göre, bu alış-verişle son derece sevinin ve ferahlayın; çünkü bununla cennet kazandınız."

Rivayete göre Ensar, Akabe'de Resûlullah'a bîat (ettiklerinde Abdullah b. Revaha (öl. 630) şöyle demişti:

"- Ya Resûlallah! Rabbin ve nefsin için dilediğin şartı koşabilirsin!"

Resûlullah da şöyle buyurdu: "Rabbim için şartım şudur: Yalnız O'na kulluk edeceksiniz, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayacaksınız! Kendi nefsim için de şartım şudur: Kendinizi koruduğunuz her şeyden beni de koruyacaksınız!"

Abdullah b. Revaha da sordu: "Peki, bunları yaptığımız takdirde bizim için ne var?"

Resûlullah "Sizin için cennet var!" buyurdu.

Abdullah b. Revaha da: "Alış-veriş pek kârlı oldu; biz bundan caymayız ve sizin de caymanızı arzu etmeyiz!" dedi

Rivayet olunuyor ki, Resûlullah bu âyeti okurken, bir bedevi Arap yanından geçti.

Bedevi: "Bu kimin sözüdür?" diye sordu.

Resûlullah: "Allah'ın kelâmıdır!" buyurdu. Bedevi Arap da: "Vallahi, çok kârlı bir alış-veriş. Biz bundan caymayız ve sâhibinin caymasını da arzu etmeyiz!" dedi. Sonra gazaya çıktı ve şehit oldu.¹⁹⁴

"*İşte bu, en büyük kurtuluştur.*" Mü'minlerin canlarını ve mallarını feda etmek karşılığında cenneti kazanmaları, ya daha büyüğü olmayan bir başarının ta kendisidir, ya da onların kendisiyle sevinmeleri emrolunan alış-veriş, büyük başarının ta kendisidir.

Ebussuud'a göre birinci mânâ ele alınırsa bu cümle, âyetin bütününün, ikinci mânâ alınır, "sevinin" cümlesinin zeyli mahiyetindedir.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 96

¹⁹⁵ Ebussuud, *İrşad*, IV, 104-106

8.SABREDİP, AFFETMEK

İslam'da aslolan savaş değil barıştır. Bu da sabretmekten ve sulh yolunu seçmekten geçer. Yukarıda da belirtildiği gibi, savaş ve cihat kaçınılmaz hale gelirse ancak son çare olarak uygulanır. Bu bölümde eğer imkanlar müsaitse savaştan ziyade sabredip barışı sürdürmenin önemini ve gerekliliğini vurgulayan ayetlere yer verilmiştir.

“Kim sabreder ve affederse, hiç kuşkusuz bu, azmedilmeye değer büyük işlerdendir.” Şura 42/43

Yani kim, kendisine verilen ezaya sabredip kendisine zulmedenden intikam almayıp onu affederse ve onu Allah (c.c.)'a havale ederse, işte bu sabır ve bağışlama, azmedilmeye değer büyük işlerdendir. Ancak Ebussuud'a göre bu af, şerre yol açmayan haller içindir.¹⁹⁶

“Ey iman edenler! Sabır ve salât ile istiane edin, Allah (c.c.)'tan yardım dileyin. Çünkü Allah (c.c.), muhakkak sabredenlerle beraberdir.” Bakara 2/153

Allah (c.c.), imanı gerektiren şeyleri önce saymış sonra da bunlara inananları “iman edenler” olarak vasıflandırmıştır. Ebussuud'a göre bundaki amaç onları gelecek emirlere uymaya teşvik etmek ve gayretlerini arttırmaktır.

Yani ey iman edenler! Yapmanız ve yapmamanız gereken, nefsinize zor gelen bütün işlerde, nihayet kâfirlerin düşmanlığında ve savaşa kadar varan mücadelenizde sabırla Allah (c.c.)'tan yardım dileyin; ibadetlerin anası, mü'minlerin miracı ve Rabbü'l-Âlemin ile münacat sayılan namazla Allah (c.c.)'tan yardım dileyin.

“Allah (c.c.), muhakkak sabredenlerle beraberdir.” Ebussuud'a göre bu cümle, özellikle sabırla Allah (c.c.)'tan yardım dilemenin illetini beyan etmektedir. Çünkü illet ve sebebinin açıklanması gereken, sabırla yardım dilemektir. Namazla Allah (c.c.)'tan yardım dilemeye gelince; namaz, mü'minlerin pek rağbet gösterdiği bir ibadettir. Çünkü Hz. Muhammed (sav); “Namazda gözlerim nurlanır.” buyurmuştur. Bundan dolayı

---

¹⁹⁶ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 35

namazla Allah (c.c.)’tan yardım dilemenin sebebini izaha gerek yoktur. Allah (c.c.)’ın, sabredenlerle beraber olması, dileklerin kabulünü sağlayan ilahi velayet demektir.¹⁹⁷

“De ki: O kâfirler eğer vazgeçerlerse eskiden yaptıkları mağfiret edilir. Ve eğer yeniden savaşa dönerlerse, daha öncekilere uygulanan yasa onlara da uygulanacaktır.”

Enfal 8/38

Resulüm! Ebu Süfyan ve adamlarına söyle ki, eğer sürdürmekte oldukları Peygamber (s.a.v.) düşmanlığına son verip İslama girerlerse, geçmiş günahları bağışlanacaktır.¹⁹⁸ Yok, eğer yine Müslümanlara karşı savaşa dönerlerse, eski peygamberlere karşı savaşanların ve Bedir savaşında arkadaşlarının başlarına gelenler, kesinlikle onların da başlarına gelecektir.¹⁹⁹

Bu ve aşağıdaki ayetlerden de anlaşılacağı üzere sabır göstermek savaş halindeyken de başvurulması gereken önemli bir erdemdir.

“Ey iman edenler! Bir düşman topluluğu ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah’ı da çok zikredin ki felaha eresiniz.” Enfal 8/45

Ebussuud’a göre ayetin başında nida ve tembih harflerinin zikredilmesi, kendilerinden sonra gelecek konulara pek önem verildiğini göstermek içindir. Topluluk, küfür ile vasıflandırılmamıştır. Çünkü mü’minlerin, ancak kâfirlerle savaştıkları bilinen bir gerçektir. Yani, “Ey iman edenler! Düşman bir topluluk ile karşılaştığınız zaman savaş alanında sebat edin ve savaş sırasında Allah (c.c.)’ı anarak O’ndan yardım, inayet dileyin ve zafer bekleyin. Umulur ki, beklediğiniz yardıma, zafere ve sevaba erişirsiniz.”

Müellife göre bu ilahi kelamın açık anlamı şudur: Hiçbir şey, kulu Allah (c.c.)’ın zikrinden alıkoymamalı, zorluk sırasında kul, bütün varlığı ile O’na yönelmeli, kul, her halükarda Allah (c.c.)’ın lütfünün kendisiyle beraber olduğuna güvenmeli.²⁰⁰

¹⁹⁷ Ebussuud, *İrşad*, I, 179

¹⁹⁸ Beydâvî, *Envar*, III, 59, Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 580

¹⁹⁹ Ebussuud, *İrşad*, IV, 21

²⁰⁰ Ebussuud, *A.g.e.*, 25

“Andolsun ki, içinizden mücahidler ile sabredenleri anlayıncaya ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi hiç şüphesiz imtihan edeceğiz.” Muhammed 47/31

Yani andolsun ki, içinizden mücahidler ile cihadın zorluklarına sabredenleri, mükafatın uygun olduğu fiili ilim ile anlayıncaya ve amellerin güzellik ve çirkinliğini açıklayıncaya kadar sizi hiç kuşkusuz imtihan edeceğiz.²⁰¹

“Bir kötülüğün cezası da, ona denk olan bir kötülüktür. Fakat kim affeder ve barışırsa, işte onun mükâfatı Allah (c.c.)’a aittir. Şüphesiz ki Allah (c.c.) bütün zalimleri sevmez.” Şura 42/40

İlginçtir ki Ebussuud bu ayetin, saldırı karşısında intikam almanın her ne kadar başkasına kötülük etmek olsa da güzel hasletlerden olduğunu açıkladığını ve kötülüğü başlatanın, aslında onu kendi nefesine yaptığını işaret ettiğini söylemektedir. O’na göre zorunlu olarak eylemler, hayır ise hayır ve şer ise şer olarak, mutlaka karşılık gerektirmektedir. Bu ayet aynı zamanda tecavüz ve haksızlığın da kesin olarak haram olduğuna dikkat çekmektedir.

Bununla beraber kim, *“O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur.”*²⁰² ayetinde belirtilen fedakarlığı göstererek kötülüğü başlatandan intikam almayı buna göz yumarak affederse, onun mükafatı Allah (c.c.)’a aittir. Ebussuud’a göre burada vaadin müphem olması, vaat edilen mükafatın pek büyük ve bilinen ölçülerin haricinde olduğunu bildirmek içindir.

“Şüphesiz ki Allah (c.c.) bütün zalimleri sevmez.” Yani Allah (c.c.), başta haksızlık yapanı da, intikamda meşru sınırı aşanı da kesinlikle sevmez.²⁰³

9.CİHADDAN KAÇMAK

Ebussuud, cihadın önemini ve cihattan kaçmanın büyük bir vebal oluşunu, Kur’an kıssalarından örnekler vererek açıklamaya çalışır:

---

²⁰¹ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 101

²⁰² Fussilet 41/34

²⁰³ Ebussuud, *A.g.e.*, 34-35

“(Resulum), Musa’dan sonra, israiloğullarından birtakım ileri gelenleri görmedin mi? Hani onlar peygamberlerine şöyle demişlerdi: —Bize bir melik gönder ki Allah (c.c.) yolunda savaşalım. Peygamberleri de: —Ya üzerinize bir savaş yazılır da savaşmazsanız? demişti. Onlar da şöyle dediler: —Allah (c.c.) yolunda ne diye savaşmayalım? Biz hem yurtlarımızdan çıkarıldık hem de oğullarımızdan ayrı düşürüldük. Ne zaman ki onların üzerine savaş yazıldı, onlardan pek azı hariç diğerleri yüz çevirdiler. Allah (c.c.), o zalimleri bilendir.” Bakara 2/246

Ebussuud’a göre bu ayet, kıssayı duyanlara ibret almalarını telkin eder. “İleri gelenler”, o toplumun sözü geçenleri ve eşrafı demektir. Mele’ kelimesi, cemaat ismi olup aynı kökten tekili yoktur. Tıpkı kavim kelimesi gibidir. “Mel” lügatte doldurmak anlamındadır. Kavmin ileri gelenlerine bu isim verilmiştir. Çünkü onlar, mehabet olarak gözleri ve ziynet olarak da meclisleri doldururlar yahut onların evleri arzu edilen nimetlerle doludur.

Mûsa (as)’dan sonra onlara gönderilmiş olan peygamber, Yûşa b. Nûn b. Efraim b. Yusuf (as) idi. Bir rivayete göre Yakup (as)ın oğlu Lavi’nin soyundan Şem’un b. Sube b. Alkame idi. Bir rivayete göre de, Eşmoil b. Bali b. Alkame idi. Eşmoil, İsmail adının İbranicesidir. Mukatil’e göre bu peygamber, Harun (as)’ın soyundan idi. Mücahid’e göre ise, Eşmoil b. Helkaya idi.²⁰⁴

“Hani onlar peygamberlerine şöyle demişlerdi: —Bize bir melik gönder ki Allah (c.c.) yolunda savaşalım. Peygamberleri de: —Ya üzerinize bir savaş yazılır da savaşmazsanız? demişti”. Bize bir kral, kumandan tayin et ki, savaş tedbirlerinde onun görüşlerinden faydalanalım sözlerine karşılık verilen cevap, Ebussuud’a göre bir istinaf cümlesi olup kelamın siyakından akla gelen gizli bir sorunun cevabıdır. Yani “O zaman peygamber, kendilerine ne söyledi?” sorusuna “Ya savaş size farz kılınır da...” cevabı verilmiştir. Yani sizden beklediğim gibi... Bundan murad, o kendilerinden beklenen emre muhalefet olacaktır. Ayette, “-Ya bir kumandan göndersem de siz yine savaşmazsanız?” değil de “-Ya üzerinize bir savaş yazılır da savaşmazsanız?” buyurulması, Müellife göre onların davranışlarının daha mübalağalı olarak ifade edilmesidir. Çünkü onlar, savaş kendilerine farz kılındığı halde savaştan kaçındıklarına göre, farz olmaması halinde kesinlikle savaşmayacaklardı.

²⁰⁴ Beydâvî, *Envar*, I, 149-150, Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 471

Bir de onların savaştan kaçınmalarının sebebi olarak, kendilerine Tâlût'un hükümdar tayin edilmesi de akla gelebilir.

“Onlar da şöyle dediler: —Allah (c.c.) yolunda ne diye savaşmayalım? Biz hem yurtlarımızdan çıkarıldık hem de oğullarımızdan ayrı düşürüldük.” Bu cümle de bundan önceki gibi istinaf cümlesidir. Onlar da şunu demişlerdi: — Biz neden hangi sebeple savaşmayacak mıyız? Yurtlarımızdan çıkarıldık, çoluk çocuğumuzdan mahrum edildik. Şu başımıza gelenler elbette savaşmamızı gerektiriyor.”

“Çocuklarımızdan ayrı düşürüldük” ifadesinin ayrıca zikredilmesi, Ebussuud'a göre savaşma sebeplerini daha da güçlendirmek içindir.

Rivayetlere göre, Amalika halkı Amalîk b. Âd'ın soyundan gelen Câlût adındaki zorbanın idaresinde Mısır ile Filistin arasında Akdeniz sahilinde yaşıyorlardı. Bunlar İsrailoğullarına saldırıp yurtlarını işgal edip dört yüz kırk çocuğu da esir ettiler. İsrailoğullarını vergiye bağladılar, Tevrat'ı da ellerinden aldılar.

“Ne zaman ki onların üzerine savaş yazıldı, onlardan pek azı hariç diğerleri yüz çevirdiler.” Ebussuud'un ifadesine göre kendilerine savaş farz kılındı ve emri altında savaşmaları için kendilerine bir de kumandan tayin edildi, önce savaşmak üzere harekete geçtiler fakat düşmanın çokluğunu ve gücünü görünce yüz çevirdiler. Nitekim ileride ayrıntısı gelecektir. Burada sonucun mücmel olarak zikredilmesi, onların sözleri ile fiilleri arasındaki çelişkiyi göstermek içindir.

Belki burada bu davranış İsrailoğullarına has bir özellik olarak karşımıza çıkmış olabilir ama bu tür davranışlar, yeterli iman terbiyesi almamış tüm kişi ve topluluklarda görülmesi muhtemel davranışlardır. Bu yüzden Müslümanlık iddiasında bulunan bir topluluğa önderlik, kumandanlık edecek kişilerin insanoğlunun bu özelliğini göz ardı etmemesi gerekir.²⁰⁵ Yüz çevirmeyenler o ırmağın suyundan bir avuç alıp geçenlerdi ki, sayıları Bedir mücahitlerinin sayısı kadar, yani üç yüz on üç idi.

“Allah (c.c.), o zalimleri bilendir.” Bu cümle, makabli için bir ilave mahiyetindedir. Aynı zamanda savaştan yüz çeviren, cihadı terk eden ve sözleri ile

---

²⁰⁵ Seyyid Kutub, *Fi Zilâl-il Kur'an*, Tercüme Kurulu, Hikmet Yayınevi, İstanbul, 1972, c. I, s. 546

fiilleri birbirini tutmayanlara karşı işledikleri zulüm sebebiyle ceza vaadini içermektedir.²⁰⁶

Cihattan kaçmanın yasak oluşu ve sonuçları Enfal suresinin aşağıdaki ayetlerinde bize bildirilmiştir:

“Ey iman edenler! O kâfirlerle topluca karşılaştığınız zaman sakın onlara arkanızı dönmeyin.” Enfal 8/15

Ebussuud bu ayeti, ileride vuku bulacak Huneyn savaşında, Müslümanların on iki bin kişilik pek büyük bir topluluk oldukları halde arkalarını dönüp kaçmalarını haber vermeye hamletmenin²⁰⁷, uzak bir yorum olduğunu söyler. O’na göre ayetin anlatmak istediği; “Siz ey mü’minler, azlık da olsanız savaşmak üzere büyük bir kâfir topluluğu ile karşılaştığınızda kaçmak şöyle dursun, onlara arkanızı bile dönmeyin. Değil sayıca onlara yakın ya da eşit olduğunuz zaman, sayıca az olsanız bile onların karşısında sebatla savaşın.”²⁰⁸ demektir.

“Kim böyle bir günde arkasını dönerse, tekrar savaşmak için geri çekilmek (taharrüf) ya da başka bir birliğe katılmak için uzaklaşmak (tahayyüz) halleri müstesna, muhakkak Allah (c.c.)’ın büyük bir gazabına uğrar ve onun varacağı yer cehennemdir.” Enfal 8/16

Tekrar savaşmak için geri çekilmek yani taharrüf; ya karşısındaki düşmandan daha önemli bir düşmanla savaşmak, ya da geri çekilip tekrar saldırmak için olur. Başka bir deyişle geri çekilmek, ya düşmanı aldatmak için yenilmiş gibi görünerek onu yandaşları arasından çıkardıktan sonra tek başına yahut da pusuda bekleyen diğer arkadaşlarıyla birlikte ona saldırmak amacıyla olur.

Rivayete göre Abdullah b. Ömer (R.A.) diyor ki:

“Bir müfreze kaçmıştı. Ben de o müfreze içindeydim. Nihayet müfreze Medine’ye dönünce, müfrezedekiler çok utandılar ve evlerine kapandılar. Ben de Resulullah (s.a.v.)’a: —Ya Resulullah, biz kaçanlarız, dedim.

²⁰⁶ Ebussuud, *İrşad*, I, 239–240

²⁰⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 564

²⁰⁸ Ebussuud, *İrşad*, IV, 12

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: —Hayır, siz tekrar düşmanla savaşmak üzere geri çekilensiniz. Ben sizin katıldığınız birliğinizim.”²⁰⁹

Yine rivayet olunur ki, Kadisiye savaşında yenilgiye uğrayan bir birlikte bulunan bir zat geri çekilmişti. Nihayet Medine’ye gelince Ömer (R.A.)’ın yanına gitti ve: —Ey mü’minlerin emiri, ben helak oldum; çünkü biz, toplu halde düşmanla savaşırken ben kaçtım, dedi. Ömer(R.A.): —Senin katılmak için geri çekildiğin birlik benim, dedi.²¹⁰

Rivayete göre İbn-i Abbas (R.A.) da diyor ki: —Toplu halde düşmanla savaşırken kaçmak, en büyük günahlardan biridir. Ancak bu düşmanın, Müslümanların iki katından fazla olmadığı hal için geçerlidir. Çünkü Allah (c.c.) buyuruyor ki:

*“Şimdi Allah (c.c.), yükünüzü hafıfletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. Eğer sizden sabırlı yüz mücahid bulunursa, onlardan iki yüz kişiye galip gelir.”*²¹¹

Diğer bir görüşe göre ise bu ayet, Resulullah (s.a.v.)’ın Ehl-i Beytine ve onunla beraber savaşta bulunanlara mahsustur.²¹²

“And olsun ki onlar daha önce, arkalarını dönüp kaçmayacaklarına dair Allah’a söz vermişlerdi. Allah’a verilen söz ise, her zaman sorumluluk gerektirmektedir.”
Ahzab 33/15

Ebussuud’un naklettiğine göre Harise oğulları, Uhud Savaşında dağılmışlardı; sonra bunun bir daha tekerrür etmeyeceğine dair Peygamberimize söz vermişlerdi.²¹³

Yine O’nun yer verdiği bir başka görüşe göre ise, bu sözü verenler Bedir Savaşında bulunmayıp da, sonra Allah (c.c.)’ın Bedir mücahitlerine verdiği keramet ve fazileti duyunca: “Bundan böyle Allah (c.c.), önümüze bir savaş çıkarırsa, hiç şüphesiz savaşaacağız!” diye söz veren bir kavim idi.²¹⁴

“Allah’a verilen söz ise, her zaman sorumluluk gerektirmektedir.” Yani Allah (c.c.)’a verilen söz, yerine getirilinceye kadar talep edilen bir gerekliliktir. Diğer bir görüşe göre ise, sahibi bu sözüne vefa göstermekten sorumludur ve bundan dolayı mükâfat veya ceza gerekmektedir.²¹⁵

²⁰⁹ Beydâvî, *Envar*, III, 53

²¹⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 564-565

²¹¹ Enfal 8/66

²¹² Ebussuud, *İrşad*, IV, 12-13

²¹³ Beydâvî, *Envar*, IV, 225

²¹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, V, 56

²¹⁵ Ebussuud, *İrşad*, VII, 95

“(Resulüm!) Onlara de ki: Eğer ölmekten veya öldürülmekten kaçırıyorsanız, bu kaçış size asla fayda vermez. O takdirde de, ancak az bir süre yaşatılırsınız.” Ahzab 33/16

Zira her şahıs, takdir kaleminin yazdığı muayyen bir vakitte eceliyle, yahut kılıç darbesiyle ölmesi mukadderdir. Farz edelim bu kaçış size fayda verip de ölümünüzün gecikmesinden faydalansanız da, bu az bir faydalanma veya az bir zaman olur.²¹⁶

“De ki: Allah, size bir kötülük dilerse, O’na karşı sizi kim korur; yahut size rahmet dilerse, O’na kim engel olabilir? Onlar, kendilerine Allah’tan başka hiçbir dost ve hiçbir yardımcı bulamazlar.” Ahzab 33/17

Yani onlar, kendilerine fayda temin edecek bir dost ve kendilerinden zararı def edecek bir yardımcı bulamazlar.²¹⁷

“Allah, sizden insanları Resulullah’ı dinlemekten alıkoymaya çalışanları ve kardeşlerine: “Haydin bize katılın” diyenleri gerçekten biliyor. Zaten bunlar, ancak pek az savaşa gelir.” Ahzab 33/18

Ebussuud’un yorumuyla, Allah (c.c.), sizin içinizden insanları Resulullah (s.a.v.)’ı dinlemekten alıkoymaya çalışan münafıkların kimler olduklarını ve Medine münafıklarından: “Haydin bize katılın” diyenleri gayet iyi biliyor. Bu ayet delalet ediyor ki, o münafıklar bunu söylerken, Resulullah (s.a.v.)’ın ordugahını terk etmişler ve Medine’ye doğru yönelmişlerdi.

“Zaten bunlar, ancak pek az savaşa gelir.” Yani bu münafıklar, zaten pek az zamanda veya pek az savaşa gelir. Zira bu münafıklar, savaşa katılmamak için mazeret beyan ediyorlardı. Başkalarını da savaştan alıkoymak için bütün imkanlarını kullanıyorlardı ve zaman zaman mü’minlerle beraber olduklarını vehmettirmek için mü’minlerle beraber savaşa çıkıyorlardı. Fakat bu durumda da ya hiç çarpışmaya katılmıyorlardı yahut mecbur kaldıklarında da pek aza savaşıyorlardı. Nitekim ilerde gelecek olan ayette *“Onlar, ancak pek az savaştılar.”*²¹⁸ denilmektedir.²¹⁹

---

²¹⁶ Ebussuud, *İrşad*, VII, 95

²¹⁷ Ebussuud, *A.g.e.*, 95

²¹⁸ Ahzab 33/20

²¹⁹ Ebussuud, *A.g.e.*, 95-96

“Size karşı gayet cimri davranırlar. Korku gelip çatınca da, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince ise, mala düşkünlük göstererek sivri dilleri ile sizi incitirler. İşte onlar iman etmemişlerdir. Bundan dolayı Allah, onların amellerini boşa çıkarmıştır. Zaten bu iş, Allah’a göre pek kolaydır.” Ahzab 33/19

Yani size yardım etmekte yahut Allah (c.c.) yolunda harcamakta, ya da zafer ve ganimette size karşı gayet cimri davranırlar.

Ebussuud’un yorumuyla; “Savaş korkusu ve dehşeti gelip çatınca da, can çekişip de üzerine ölüm baygınlığı çökmüş olan kimse gibi korkudan, panikten perişan olmuş bir halde, gözbekleri dönerek, sığınmak için sana baktıklarını görürsün. Savaşın korkusu geçince ve ganimetler elde edilince ise o münafıklar, ganimet mallarına düşkünlük göstererek: -Ganimetlerden bizim hisselerimizi tam olarak verin, zira biz de sizinle beraberdik. Sizinle birlikte savaştık. Bizim sayemizde galip geldiniz ve size yardımımız oldu, diyerek sivri dilleri ile sizi incitirler. İşte o kötü vasıfları taşıyanlar, muhlis olarak iman etmemişlerdir. Bundan dolayı Allah (c.c.), onların amellerinin batıl ve geçersiz olduğunu açığa çıkarmıştır. Zira onların sabit olan bir ameli yoktur ki, boşa çıkarılsın (iptal edilsin).” denmektedir. Ya da zikrettiği diğer ihtimale göre Allah (c.c.), onların riyakarlığını ve nifakını iptal etmiştir. Böylece bu halleri artık, dünyevi menfaat sağlamamaktadır.

“Zaten bu iş, Allah’a göre pek kolaydır.” Yani o münafıkların yaptıkları göstermelik amellerin faydasız olduğunu açığa çıkarmıştır. Bütün işler Allah (c.c.)’a göre kolay olduğu halde Ebussuud’a göre özellikle bunun zikre tahsis edilmesi, onların amellerinin batıl olduğunun açığa çıkarılmaya müstahak olduğunu beyan etmek içindir. Zira bunun, pek kuvvetli sebepleri vardır ve hiçbir mani hal de mevcut değildir.²²⁰

“Onlar, müttefik orduları gitmemiş sanırlar. Müttefik ordular yine gelecek olsa, isterler ki bedevi Araplar arasında bulunsunlar da, sizin haberlerinizi oradan sorsunlar. Zaten aranızda bulunsalar da, ancak pek az savaşırlardı.” Ahzab 33/20

Yani o münafıklar, son derece korkak olduklarından dolayı, Medine üzerine gelen müttefik orduların hezimete uğramadıklarını, fakat Medine’nin içine kaçtıklarını

---

²²⁰ Ebussuud, A.g.e., 96

sanırlar. Eğer o müttefik ordular ikinci kez gelecek olsalar, bedevi Araplar içine çıkıp ta onlar arasına karışmayı ve sizinle ilgili olup bitenleri oradan birbirlerine yahut bedevi Araplara sormayı temenni ederler. Zaten bu kez Medine'ye dönmeyip aranızda olsalar ve savaş olsa, ancak riya ve ayıplanmak korkusundan az savaşlılardı.²²¹

“Şüphesiz sizden öyleleri var ki pek ağırdan alıyorlar. Sonra sizden birine bir musibet erişirse: Allah, bana lütfetti, (iyi ki) onlarla beraber değildim, der.” Nisa 4/72

Ebussuud'un naklettiğine göre bu hitap, mümin veya münafık olsun, Resulullah (s.a.v.)'ın bütün askerleri içindir. Cihad konusunda ağırdan alanlar, cihaddan geri duran münafıklardır. Yahut öyle kimseler vardır ki, andolsun insanları savaştan alıkoyarlar. Nitekim münafıkların başı Abdullah ibni Ubey, Uhud savaşı günü bazı insanları savaştan geri çevirmişti.²²² Ancak birinci görüş, ayetin devamına daha uygundur.

“Sonra sizden birine bir musibet erişirse: Allah, bana lütfetti, (iyi ki) onlarla beraber değildim, der.”

Sonra girmiş olduğunuz savaşta size, ölüm ve hezimet gibi bir musibet dokunursa o zaman, savaştan geri duruşuna sevinerek ve kendi kararını överek: “Gerçekten, evimde oturarak savaşa katılmamakla Allah bana lütfetmiş, çünkü savaşa katılsaydım, onların başına gelenler, benim de başıma gelecekti” der.²²³

“Kendilerine: Ellerinizi savaştan çekin, dosdoğru namazı kılın, zekâtı verin! denen kimseleri görmüyor musun? Onlara savaş farz kılınca, hemen içlerinden bir kısmı Allah'tan korkar gibi veya daha fazla insanlardan korkmaya başladılar ve: Ey Rabb'ımız! Savaşı bize niçin farz kıldın? Bizi yakın bir zamana erteleydin, olmaz mıydı? dediler. Sen onlara de ki: Dünya menfaati kısa sürelidir; Allah'tan korkanlar için ahiret daha hayırlıdır. Ve size iplik kadar haksızlık edilmeyecektir.” Nisa 4/77

Ebussuud'a göre ayetin birinci bölümü, önce savaşa ihtiras derecesinde istekli iken bir süre sonra savaştan kaçınanları yadırgatma amacına yöneliktir. Nitekim ayetteki “ellerinizi çekin” ifadesi de, onların önceleri neredeyse bilfiil savaşa girmek üzere

²²¹ Ebussuud, A.g.e., 96–97

²²² Beydâvî, Envar, II, 83

²²³ Ebussuud, İrşad, II, 200

olduklarını bildirir. Zira el çekmek ifadesi, onların düşmana el uzatma durumunda olduklarını belirtir.

Müslümanlar, Mekke’de ikamet ettikleri müddetçe bu hal üzere devam ettiler. Nihayet Hicretin 2. yılı Ramazan ayında (M. Mart 624) Bedir’de savaş emredilince, bazı Müslümanlar bundan hoşlanmadı ve bu onlara ağır geldi. Fakat Ebussuud’a göre onların bu tavırları, dinde şüpheleri olduğu veya dinden soğumak anlamında değil, yalnız insan yaratılışının gereği olarak, canlarını tehlikeye atmaktan nefret ettikleri ve ölümden korktukları içindir.

Savaş korkusu, Müslümanların yalnız bir kısmında olduğu halde yadırgamanın hepsine tevcihi, bu davranışın onlardan hiçbirine yakışmadığını vurgulamak içindir.

“Veya” kelimesi Ebussuud’un yorumuna göre; ya nevilendirme, gruplandırma anlamındadır; başka bir deyişle bazılarının savaştan korkusu, Allah (c.c.) korkusu gibidir, bazılarının korkusu ise ondan da fazladır. Ya da dinleyene göre belirsizlik (ipham) içindir. Bu ipham, “*Biz onu (Yunus’u) yüz bin veya daha da çok kişiye Peygamber olarak gönderdik.*”²²⁴ mealindeki ayetin iphamına yakındır. Yani Yunus’un (as) kavmini görenler, onların yüz bin kişi veya daha fazla olduğunu söylerler.

“*Ey Rabb ’ımız! Savaşı bize niçin farz kıldın? Bizi yakın bir zamana erteleyeydin, olmaz mıydı? dediler.*” Kendilerine savaş farz kılınan Müslümanlardan bir kısmı, insanlardan korkularından Allah (c.c.)’ın hükmüne itiraz ve onun vucubunu inkâr için değil, Ebussuud’a göre bu hükmün hafifletilmesi temennisiyle bunu söylediler. Onlar, ölüm korkusuyla söyledikleri bu sözleriyle, savaştan uzak kalmanın süresinin uzatılmasını, başka bir zamana kadar kendilerine mühlet verilmesini istiyorlardı. Onlar bunu açıkça söylemeyip kendi halleriyle de ifade etmiş olabilirler.

“*Sen onlara de ki: Dünya menfaati kısa sürelidir; Allah ’tan korkanlar için ahiret daha hayırlıdır. Ve size iplik kadar haksızlık edilmeyecektir.*” Yani Ey Resulüm! Onları savaşmakla elde edecekleri ebedi nimetlere teşvik için kendilerine de ki: “Dünya nimetlerinden yararlanmak için ölümünüz tehir edilse bile, dünya nimetleri çok kısa sürelidir ve geçicidir. Allah (c.c.)’tan korkanlar için, ahiret mükâfatları ve ezcümle Allah (c.c.) yolunda savaşmakla elde edilen mükâfatlar ise, o kısa süreli dünya

---

²²⁴ Sâffât 37/147

menfaatlerinden daha hayırlıdır. Çünkü ahiret nimetleri daha çoktur, kesintisiz ve üzüntüsüzdür.”

“Allah’tan korkanlar için” ifadesi, Allah (c.c.)’a isyandan ve mükellefiyet gereklerini ihlal etmekten sakınmaya teşvik içindir.

“Ve size iplik kadar haksızlık edilmeyecektir” cümlesi kelamın seyrinden anlaşılacak mukadder bir cümleye atıftır. Yani ahirette mükâfatlarınız verilecek ve amellerinizin, bütün savaş mesailerinizin mükâfatlarından en ufak bir şey eksiltilmeyecektir. O halde savaştan kaçınmayın. Ayetteki “fetil”, hurma çekirdeğinin yarığındaki ince bir ipliktir; azlık ve önemsizlik için misal verilmiştir.²²⁵

“Her nerede olursanız olun; isterse yüksek ve sağlam burçlar içinde olun, ölüm sizi gelip bulur. Onlara bir iyilik dokunsa: Bu Allah katındandır, derler. Başlarına bir kötülük gelince de: Bu senin yüzündendir, derler. Sen onlara de ki: Hepsi de Allah’tandır. Bu güruha ne oluyor ki söz anlamaya yanaşmıyorlar?” Nisa 4/78

Ebussuud’a göre bu kelam, başkasının sözleri değil, doğrudan doğruya Allah (c.c.) katından gelmekte ve muhataplara yöneltilmektedir. Bundan önce Resulullah (s.a.v.) vasıtasıyla dünyanın önemsizliği ve ahiret hayatının yüceliği belirtilmişti. Şimdi bu ifade ile muhataplar, cevap veremez duruma düşürülüyor.

Yani hizada ve seferde her nerede olursanız olun, ölüm sizi mutlaka bulur. Oysa siz; ölüm sebebidir, ölüm sahasıdır diye savaşı sevmiyor ve kurtuluş yoludur, diye de savaşa gitmeyip evlerinizde oturmak istiyorsunuz.

“İdrak=erişmek, varmak, ulaşmak” kelimesinin de işaret ettiği gibi onlar ölümden kaçıyor, ölüm de onları kovalıyor. Netice olarak, ister savaş meydanlarında, ister büyük olaylar ortasında olun size yazılan ömürden hiçbir şey eksiltilmeyecek ve her nerede olursanız olun; ister yüksek kalelerin burçlarında, ister içi su dolu hendeklerle çevrili saraylarda olun ölüm sizi bir gün mutlaka yakalayacaktır.

“(Ey Müslümanlar!) Size ne oluyor da o münafıklar hakkında iki fırkaya ayrılıyorsunuz? Allah, onları kazandıklarından dolayı baş aşağı etmiştir. Allah’ın

---

²²⁵ Ebussuud, *İrşad*, II, 203–204

saptırđını siz hidayete erdirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırılmış ise sen onun için hiçbir yol bulamazsın.” Nisa 4/88

Ebussuud’a göre bu istifham inkâr ve red içindir. Bu hitap bütün müminleredir; fakat içeriğindeki kınama, müminlerden bazılarına yöneliktir.

Bu istifham, münafıklar hakkında ihtilafa düşmeyi mazur gösterecek bir sebep bulunmadığını, münafıkların kâfir ve onların küfrünü ifade etmenin kesinlikle zorunlu olduğunu, küfrünü açığa vuranlar hakkındaki hükümlerin münafıklar için de geçerli olduğunu açıklar.

Bu ayette onların kafir olarak değil de münafık olarak zikredilmesi ise, Ebussuud’a göre eski vasıfları itibariyledir. Bu konuda değişik görüşler vardır:

1. Bu ayette söz konusu edilenler, münafıklardan bir topluluk idi. Bunlar, Medine hastalığını bahane ederek sahraya çıkmak için Resulullah (s.a.v.)’tan izin istediler ve sahraya çıktıktan sonra da merhale merhale uzaklaşıp nihayet müşriklere iltihak ettiler. Bu hadiseden sonra Müslümanlar, o münafıklar hakkında ihtilafa düştüler.

2. Bunlar, Mekke’den Medine’ye hicret eden bir cemaat idi. Sonra hatalarını anlayıp geri döndüler ve Resulullah (s.a.v.)’a, “Biz, senin dinindeyiz, Medine’den ayrılmamızın sebebi yalnız, Medine’nin hastalığı ve memleket hasretimiz idi” diye mektup yazdılar.

3. Bunlar, Müslüman oldukları hâlde hicret etmeyen bazı kimselerdi.

4. Bunlar, Resulullah (sav) ile beraber Uhud savaşına çıkan sonra geri dönen bir gruptu.²²⁶ Ancak bundan sonraki âyette gelecek "Onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan dost edinmeyin." ifâdesi, bu görüşün sıhhatine engeldir.

5. Bunlar, deve sürüsüne saldırıp Resulullah (sav)’ın çobanını öldüren Urenlilerdir.²²⁷ Ancak bundan sonraki âyetlerde, onlarla yapılan barış ve savaş muamelesinin keyfiyetiyle ilgili zikredilecek hususlar, bu görüşü reddeder. Zira bu Urenliler, yakalanıp öldürülmüş ve onlar hakkında hiçbir ihtilaf da nakledilmemiştir.

²²⁶ Beydâvî, *Envar*, II, 86

²²⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 122

"Allah, kazandıklarından dolayı onları baş aşağı etmiştir." Bundan önce mü'minleri münafıklar hakkında ihtilafa düşmelerini gerektirecek herhangi bir sebep olmadığı beyân edilmişti. Şimdi burada bundan önceki inkâr tekid edilmekte ve inkâr konusu şeyin vukuu garipsenmektedir. Yâni Müslümanlara soruluyor: "Onların küfründe ihtilafa düşmenizi gerektiren şey nedir? Oysa onların küfründe ittifakınızı gerektiren şartlar gerçekleşmiştir. Şöyle ki: Onlar irtıdâ ve müşriklere iltihak etmiş, Resulullah (sav)'ın aleyhine dönmüşlerdir. Allah Tealâ da onları eskisi gibi küfre döndürmüştür.

Diğer bir görüşe göre ise, Allah (c.c.), o münafıkları baş aşağı cehenneme göndermiştir, demektir.

"Allah'ın saptırdığını (idlâl ettiğini) siz hidâyete erdirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırmış ise sen onun için hiçbir yol bulamazsın."

Burada hitab, münafıkların mü'min olduklarını söyleyenleredir. Ebussuud'a göre onlar bu iddialarından dolayı kınanıyor ve imkânsız bir şey için çalışmakla suçlanıyorlar. Daha açık bir deyişle onlar, Allah Tealâ'nın saptırdığını hidâyette göstermeye gayret etmekle itham ediliyorlar. Çünkü o münafıklar, îmân ve hidâyetten uzak oldukları hâlde onların îmânına hükmetmek ve onların hidâyetini iddiâ etmek, onları hidâyette göstermeye çalışmak demektir.

"Allah'ın saptırdığına siz mi hidâyet ediyorsunuz?" değil de "Allah'ın saptırdığına siz mi hidâyet etmek istiyorsunuz?" buyrulmak suretiyle inkârın irâdeye tevcih edilmesi, Ebussuud'a göre inkârda mübalâğa içindir. Zira bu ifâde ile, bunun kendisinin mümkün olması şöyle dursun, isteği (irâdesi)nin bile mümkün olmadığı açığa kavuşturulmuş oluyor.

Ebussuud'un iddiasına göre burada hidâyeti ve idlâli, onlara hükmetmek mânâsında anlamaya imkân yoktur. Çünkü, *"Ey Resulüm! Allah'ın saptırdığı kimse için artık sen hiçbir yol bulamazsın."* ifâdesi buna engeldir. Allah Tealâ, bir kimsede dalâlet yaratmışsa, onu doğru yola getirmek asla mümkün değildir.

"Allah kimi saptırmış ise sen onun için hiçbir yol bulamazsın." cümlesindeki imkânsızlık; *"Allah kimi saptırırsa, artık onu doğru yola iletcek yoktur."* (Ra'd 13/33, Zümer 39/23, 36, Mü'min 40/33) mealindeki âyetlerde de dile getirilir.

Buradaki hitabın muhatabların her ferdine tevcih edilmesi, bunu bulma imkânsızlığının, tek tek bütün insanlar için geçerli olduğunu zımnen bildirmek içindir.²²⁸

"Onlar, inkâr ettikleri gibi, sizin de inkâr etmenizi istediler ki kendilerine eşit olasınız. O hâlde onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan dostlar edinmeyin. Eğer yine de yüz çevirirlerse, artık onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün ve onlardan ne bir dost ne de bir yardımcı edinmeyin." Nisa 4/89

Bu ayetin öncesinde Ebussuud'un tefsiriyle onların küfür ve dalâletleri beyân edilmişti. Bu istinafi kelâm da, onların azgınlığını, küfürdeki ısrarlarını ve başkalarını da saptırma gayreti içinde olduklarını açıklar

"O hâlde onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan dost edinmeyin." Onlar, sizin de küfre düşmenizi istediklerine göre, siz de, onlar îmân edip herhangi bir dünyevî gaye için değil, sadece Allah rızâsı için ve Resulullah (sav) ile beraber olmak için hicret etmek suretiyle îmânlarını hakikat mertebesine çıkarıncaya kadar onları dost edinmeyin

"Eğer yine de yüz çevirirlerse, artık onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün ve onlardan ne bir dost ne de bir yardımcı edinmeyin." Eğer yine de onlar, samimî ve istikamet üzere yapılan bir hicretle teyid edilen îmândan yüz çevirirlerse, gücünüz yettiği zaman onları yakalayın ve Hill bölgelerinde olsun, Harem bölgesinde (Mekke'nin, sınırları 6 ile 16 km. arasında bulunan yakın çevresinde) olsun, onları bulduğunuz yerde öldürün.²²⁹ Ebussuud'a göre ister esir almakta, ister öldürmekte olsun, onlar hakkında uygulanacak hükümler diğer müşrikler hakkındaki hükümlerin aynıdır. Ayrıca onlardan uzak durulması ve hiçbir zaman onlardan dostluk ve yardım kabul edilmemesi hususunda da Müslümanlar uyarılmaktadır.²³⁰

"İman etmiş olanlar; -Keşke cihat hakkında bir sure indirilmiş olsaydı! Derler. Fakat kesin hüküm ifade eden bir sure indirilip de onda savaştan söz edilince, kalplerinde bir çeşit hastalık bulunanların, ölüm baygınlığı geçiren kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün. Onlara yazıklar olsun!" Muhammed 47/20

²²⁸ Ebussuud, *İrşad*, II, 212–213

²²⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 123

²³⁰ Ebussuud, *A.g.e.*, 213

Ebussuud'a göre bu insanlar önce, cihada olan ihtiraslarından dolayı bunu istemişler; fakat savaşın vücubunu ifade etmekten başka bir manaya ihtimali olmayan bir sure nazil olup da onda savaştan söz edilince, kalplerindeki din zaafiyetinden dolayı, ya da nifak hastalığından dolayı –ki ayetin siyakına en uygun ve en açık olan da budur– pek şiddetle bir korku ve paniğe düşerler.

Katade'den rivayet olunduğuna göre²³¹, savaştan bahseden her sure; muhkemdir ve hükmü neshedilmemiştir.²³²

“Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?” Saff 61/2

Ebussuud rivayetlerden yola çıkarak Müslümanların: “Biz, Allah (c.c.)’ın en çok sevdiği amelleri bilseydik, o zaman gerçekten mallarımızı ve canlarımızı onlar için verirdik” dediklerini, sonra cihat emri nazil olunca, ondan hoşlanmadıklarını ifade eder ve bunun üzerine bu ayetin nazil olduğunu söyler.

Ebussuud’un bildirdiği bir görüşe göre, bu konuda nazil olan ayet *“Muhakkak ki Allah, kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak kendi yolunda savaşanları sever”*²³³ ayetidir. Ancak O, bu görüşün karışık olduğunu ifade eder.

Yine Ebussuud’un kaynak vermeden aktardığı diğer bir rivayete göre, bazı Müslümanlar “Ya Resulallah! Biz Allah (c.c.)’ın en çok sevdiği amelleri bilseydik, şüphesiz ona koşardık” dediler. İşte bunun üzerine, bu surenin 10. ve 11. ayetleri²³⁴ nazil oldu. Bundan sonra Uhud savaşında o Müslümanlar, arkalarını dönüp kaçmışlardı. Bu görüş de, Ebussuud tarafından ayetlerin tertibinin, nüzul sırasına göre olmamasını gerektirdiğinden kabul görmemiştir.

Başka bir görüşe göre ise, Allah (c.c.), Bedir şehitlerinin mükafatlarını haber verince, sahabe “Allah’ım! Sen şahit ol ki, eğer biz, bir savaşa girsek, bütün gücümüzü ortaya koyacağız!” dediler. Bundan sonra da Uhud savaşında kaçtılar. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu.

²³¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, V, 524

²³² Ebussuud, *İrşad*, VIII, 97-98

²³³ Saff 61/4

²³⁴ “Allah'a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. (Bunu yapınız ki) Allah, günahlarınızı bağışlasın, sizi içinden ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koysun. İşte bu büyük başarıdır.” Saff 61/10-11

Bir başka görüşe göre ise, bu ayet yalan yere övünen kimseler hakkında nazil oldu. Şöyle ki; bazı kimseler, kimseyi öldürmediği halde “Ben filanı öldürdüm” ve kimseye mızrak atmadığı halde “Ben falana mızrak atam” derlerdi, vs.

Bir görüşe göre de, Bedir günü bir adam, Müslümanlara eza ve zayıat veriyordu. Sonunda Suheyb, onu öldürdü; fakat başkası onun katlini üstlendi, ben öldürdüm dedi. İşte bu ayet, o intihali hakkında nazil oldu.

Bir görüşe göre de bu ayet, münafıklar hakkında nazil oldu. Onlara “ey iman edenler!” diye seslenilmesi ise, kendileri ve imanları ile istihzadır. Ancak bu görüş doğru değildir. Nitekim bundan sonra gelecek açıklamadan da durum anlaşılacaktır.²³⁵

Görüldüğü gibi, Ebussuud Efendi bu kısa ayette bile altı tane değişik görüş içeren rivayete yer vermiş, kabul edilebilirliklerini ifade ettikten sonra tercihi okuyucuya bırakmıştır.

“Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir gazabı gerektirmektedir.” Saff 61/3

Ebussuud’a göre bu kelam, onların yaptıklarının ne denli yakışsız ve çirkin olduğunu göstergesidir.

“Bedevilerden savaştan geri kalmış olanlar sana diyecekler ki: “mallarımız ve ailelerimiz bizi alıkoydu. Allah’tan bağışlanmamızı dile!” Onlar, kalplerinde olmayanı dilleri ile söylüyorlar. De ki: Allah, size bir zarar dilerse, veya size bir fayda isterse, artık O’na karşı kimin bir şeye gücü yetebilir! Hayır! Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.” Fetih 48/11

Ebussuud’un naklettiğine göre bu bedevilerden kastedilen, Gıfar, Muzeyne, Cüheyne, Eşca’, Eslem ve Deyl kabileleridir. Hudeybiye yılında Resulullah (sav), umre için Mekke yolculuğuna çıkacağı günlerde Medine çevresindeki ve çöldeki bedevi arap kabilelerine haber salıp kendisiyle beraber bu yolculuğa çıkmalarını istedi. Zira Resulullah (sav), Kureyş’in kendisiyle savaşmalarından veya O’nu Beytullah’ı ziyaretinden alıkoymalarından endişe ediyordu. Resulullah (sav), amacının savaşmak olmadığını göstermek için de kurbanlık hayvanları yola çıkardı. Fakat anılan kabileler,

²³⁵ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 242

bu sefere çıkmadılar ve: “Biz, Muhammed’in yurdunun ortasında, Medine’de kendisiyle savaşmış ve Ashabını öldürmüş bir kavmin üstüne gideceğiz de onlarla savaşacağız öyle mi?” dediler.²³⁶ İşte bunun üzerine Allah, Peygamberimize vahiy indirip bildirdi ki; onlar ayette belirtildiği gibi mazeret beyan edecekler.

Onlar kalplerinde olmayanı dilleri ile söylüyorlar. Ey Resulüm! Onlar böyle mazeret beyan ettiklerinde sen de onu çürütmek için de ki; Allah, ailelerinizin ve mallarınızın helaki ve zayi olması gibi size bir zarar dilerse, artık Allah’ın iradesine ve hükmüne karşı kimin bir fayda sağlamaya gücü yetebilir ki, siz kendi aklınız sıra, onları korumak ve onlara gelecek zararları önlemek için bu seferden geri kaldınız! Veya Allah, sizin mallarınızı ve ailelerinizi korumak suretiyle size bir fayda dilerse, onları korumak için geri kalmanıza ne gerek vardır!

Ebussuud’a göre bu kelam, onların yalan sözlerinin, zahirine göre de hakkı tahkik ve iddialarının reddi anlamındadır.

“Hayır! Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.” Bundan önceki cümle, söylediklerinin doğru olması halinde de onun geçersiz olduğunu açıkladıktan sonra bu cümle de, onların gerekçelerinin de yalan olduğunu beyan etmektedir. Yani durum, sizin söylediğiniz gibi değildir. Allah, sizin bütün yaptıklarınızdan ve bu seferden geri kalmanızdaki gerçek sebeplerden haberdardır.²³⁷

“Hayır! Siz, Peygamberin ve mücahid müminlerin, artık ailelerine bir daha dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu sizin kalplerinize hoş göründü de kötü zanda bulundunuz ve helake mahkum bir topluluk oldunuz.” Fetih 48/12

Yani hayır! Sizin bu seferden geri kalmanız, açıkladığınız yalan mazeretlerden dolayı değildir. Aslında siz, müşriklerin onları tamamen imha edeceklerini ve kendileriyle beraber olduğunuz takdirde aynı akıbete uğrayacağınızı sanmıştınız ve böyle kabul edip, müminlerin akıbetine aldırmayarak kendi nefsinizle meşgul oldunuz ve kötü zanda bulundunuz; Resulullah (sav)’in hakiki peygamber olmadığını zannettiniz. Zira O’nun gerçekten peygamber olduğuna inanan kimse, sizin

---

²³⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, V, 538

²³⁷ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 106-107

düşündüğünüz kötü şeyleri aklından bile geçirmez. Ve siz Allah katında O'nun gazabına ve azabına mahkum oldunuz.²³⁸

“Bedevilerden seferden geri kalmış olanlara de ki: “Siz yakında çetin kuvvet sahibi bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız. Onlarla ya hep savaşacaksınız, yahut müslüman olacaklar.” Artık emre itaat ederseniz, Allah da size güzel bir mükafat verir. Ama eğer önceden yüz çevirdiğiniz gibi yine yüz çevirirseniz, size dayanılmaz bir azapla azab eder.” Fetih 48/16

Savaşmaya gidileceği söylenen kavim, yalancı peygamber Müseylemet'ül-Kezzab'ın kavmi Hanife oğullarıdır; yahut Resulullah (sav)'in vefatından sonra İslam'dan dönen diğer kavimlerdir veyahut müşriklerdir.²³⁹ Yani siz yakında çetin savaşçılar olan bir kavimle savaşmaya çağrılacaksınız. O kavim, ya müslüman olacak, yahut siz, onların şerrini bertaraf edinceye kadar onlarla savaşmaya devam edeceksiniz. Diğer kavimler ise, müslüman olmalarıyla savaş sona erdiği gibi, cizye vermeyi kabul etmeleriyle de, onlarla yapılan savaş sona erdirilir.

Bu ayet Hz. Ebubekir'in imametine (halifeliğine) delildir.²⁴⁰ Çünkü sözü edilen bu çağrı sadece onun tarafından yapılmıştır. Ancak eğer bu kavim, Sakif ve Hevazın kabileleri olarak kabul edilirse, o takdirde onun hilafetine delil olmaz. Çünkü onlarla yapılan savaş, Peygamberimizin hayatında olmuştu. Buna göre de anılan seferden geri kalanların Peygamberimizle beraber savaşa çıkmaları yasağı, Hayber gazasına mahsus olur.

Diğer bir görüşe göre ise, anılan çetin kavim, Farslar ve Rumlardır. Bu görüşe göre, müslüman olmaları, teslimiyet gösterip boyun eğmeleridir. Zira Rumlar Hristiyandır ve Farslar da Mecusidir ve bunlardan cizye kabul edilmektedir.²⁴¹

“Savaştan geri kalmada köre vebal yoktur; topala da vebal yoktur; hastaya da vebal yoktur. Kim Allah'a ve Resülü'ne itaat ederse, Allah onu altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Kim de yüz çevirirse, onu dayanılmaz bir azaba uğratacaktır.” Fetih 48/17

²³⁸ Ebussuud, *Age*, 107

²³⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, V, 541

²⁴⁰ Zemahşerî, *A.g.e.*, 541, Beydâvî, *Envar*, V, 129

²⁴¹ Ebussuud, *Age*, 109

Ebussuud'a göre bunların geçerli özürleri vardır. Çünkü mükellefiyetler kişinin gücüne göre olur. O'na göre bu üç sınıf insandan savaşa katılmak yükümlülüğünün kaldırılması, bu gibi meşru mazeretlerin mutlaka gözetilmesini ve malullerin ruhsatının genişletilmesinin zorunluluğunu açıkça bildirmektedir.²⁴²

"Allah'a ve âhiret gününe iman eden, malları ve canları ile mücadele edenler zâten senden izin istemezler. Allah, müttakîleri hakkıyla bilendir." Tevbe 9/44

Bu cümle, münâfikların izin istemelerinin, onların gerçek hallerine karine sayılması ve onlara izin verilmemesi gerektiğine dikkat çeker.

Ebussuud'a göre burada kastedilen anlam şudur: "Malları ve canlarıyla cihaddan geri kalmak için senden izin istemek, mü'minlerin âdeti değildir. Hâlis mü'minler, geri kalmak şöyle dursun, izin almadan cihada koşarlar."

Şu halde münâfiklar, cihaddan geri kalmak için senden izin istediklerinde bu, onların isteklerine teenni ile yaklaşmaya işaret ve hatta nifaklarına delil sayılmıyordu.

Bir kavle göre, izne ilişkin konu mahzûftur. Eğer bu, cihaddan geri kalmak idiyse; mü'minler, cihadı sevmediklerinden dolayı ondan geri kalmak için senden izin istemezler. Bu takdirde nefiy(olumsuzluk), sevmeme kaydına yöneliktir, ve bu kayıda mü'min, münafıktan ayrılır. Bu kayıt, her ne kadar gizli ve başlangıçta bilinmiyorsa da, münâfikların genel halleri bilindiği için, zahir ve belli bir husus olarak kabul edilmiştir.

Bir diğer görüşe göre, izin konusu cihaddır. Bu takdirde anlam:

"- Mü'minler, cihadı sevmedikleri için senden cihad izni istemezler." demek olur. Ancak cihad için izin istemek, cihadı sevmemekten ileri gelebilir mi?

Ebussuud'a göre kişinin sevmediği bir işi yapmak için izin istemesi, halin icablarına pek uygun değildir. Böyle olduğu kabul edilse bile zahire göre, sevmediği için izin istemekle sevdiği için izin istemeyi birbirinden ayırmak mümkün değildir. Eğer tefrik edilebileceği ileri sürülüyorsa, mü'minler hakkında nefyedilen şey, münafıklar için isbat edilmelidir. Ve açık bir hakikattir ki, münâfiklar, cihad için değil fakat cihaddan geri kalmak için izin istemişlerdi.

"Allah, müttakîleri hakkıyla bilendir." Bu cümle, mücahidlerin, takvâ sâhibleri zümresine dahil olduğuna şahadet ve onlara büyük mükâfat va'detmekle beraber önceki cümlenin de anlamına önemli bir açıklama getirir. Sanki, "Allah Tealâ, mücahidlerin, takvâ sahibi olduğunu gayet iyi bilir" denir.

²⁴² Ebussuud, *Age*, 109

Yine bu kelâm, mücahidlerin cihadlarının sebebinin, takvâ olduğunu da belirtmiş bulunur.²⁴³

"Resûlüllah'a muhalefet ederek arkada kalanlar evlerinde oturmaktan dolayı ferahlandılar. Allah yolunda malları ve canları ile savaşmaktan hoşlanmadılar ve şöyle dediler: "- Bu sıcakta sefere çıkmayın!"

(Resülüm) de ki: "- Cehennem ateşinin sıcaklığı daha şiddetlidir." Keşke anlayabilselerdi!" Tevbe 9/81

Ebussuud'un yorumuna göre Resûlüllâh'ın istekleri üzerine kendilerine izin vererek, ya da Allah'ın, gizli bir hikmete mebni onlara tembellik vererek geride bıraktığı, ya da kendi tembellik ve nifakları sebebiyle seferden geride kalan o kimseler, evlerinde oturduklarına sevindiler.

Diğer bir görüşe göre, Allah'ın Resulüne muhalefetle sefere çıkmayıp geride kalanlar, evlerinde oturup kalmalarına sevindiler. Her iki mânâyı da destekleyen ayrı ayrı kıraetler vardır.

Ve onlar, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekten nefret ettiler. Bunu da, sırf kalblerindeki küfür ve nifaktan dolayı yaptılar.

"...Ve şöyle dediler:

"- Bu sıcakta sefere çıkmayın!"

Ebussuud'a göre münafıklar, ya birbirlerini seferden geri kaçmakta kararlı kılmak, şer ve fesadı tavsiye etmek, ya da mü'minleri cihaddan, iyilikten alıkoyma ve evlerinde oturmanın sebeplerini bildirmek için,

"- Bu sıcakta sefere çıkmayın; çünkü bu şiddetli sığağa dayanılmaz!" dediler.

Böylece onlar, Ebussuud'un bildirdiği küfür ve dalâletin üç hasletini kendi nefislerinde toplamış oldular. Şöyle ki: Evlerinde oturup kalmalarına sevinmek, cihaddan nefret etmek ve başkalarını da cihaddan alıkoymak.

"(Resülüm) de ki: "-Cehennem ateşinin sıcaklığı daha şiddetlidir."

Resülüm! Sen de, onların sözlerini reddetmek ve cehaletlerini ortaya koymak üzere kendilerine de ki: "- Yaptıklarınız sebebi ile gireceğiniz cehennem ateşi, sizin sakındığınız ve insanları da sakındırdığınız çöl sığağından daha şiddetlidir."

---

²⁴³ Ebussuud, *İrşad*, IV, 69-70

"Keşke anlayabilselerdi!" Ebussuud'a göre bu cümle, söylenmesi emredilen konuya dahil olmamakla beraber onun anlamını açıklayan ve doğrudan doğruya Allah tarafından sevk edilmiş bulunan bir zeyl mahiyetindedir.

O'na göre bu cümle, ya bir şart cümlesidir, cevabı mukadderdir. Yani: "Eğer onlar, varacakları yerin cehennem olduğunu idrak etselerdi böyle yapmazlardı veya bundan etkilenirlerdi." demektir; ya da gerçekleşmesi imkânsız bir şeyi dilemektir; yâni: "Keşke anlasalardı!" demektir.²⁴⁴

"(Resülüm) Allah, seni onlardan bir topluluğun yanına döndürür de, savaşa seninle beraber çıkmak için izin isterlerse de ki: "-Benimle hiçbir zaman (ebeden sefere) çıkamayacaksınız ve düşmana karşı benimle asla savaşamayacaksınız. Çünkü siz evvel emirde evinizde oturmayı tercih ettiniz. Artık arkada kalan (kadın ve çocuk)larla beraber oturun." Tevbe 9/83

"Onlardan bir topluluğun" denilmiş olması, Ebussuud'a göre ya bazı münafıkların seferden geri kalmalarının, İslâm'da geçerli olmayan mazeretlere dayanması, ya da sefere katılmayan münafıklardan kalanlar demektir. Çünkü Resülullah seferden geri döndüğünde bazıları ölmüş ve bazıları da ülkesinden ayrılmış olabilirlerdi.

Yâhut bunlar, izin almadan seferden geri kalan münafıklardır. Katâde'den rivayet olunduğuna göre, bunlar, on iki kişi idi.²⁴⁵ İşte söylenenler, bunlar hakkındadır.

O halde anlam Ebussuud'a göre şöyle olmaktadır:

"Resulüm, Allah, seni o münâfiklardan bir topluluğun yanına döndürür de, bundan başka bir gazaya seninle beraber çıkmak için senden izin isterlerse sen de, onları gazilerin defterinden silerek ve sohbet meclisinden uzaklaştırarak kendilerine de ki: -Artık benimle beraber asla gazaya çıkamayacaksınız ve düşmana karşı benimle beraber hiçbir zaman savaşamayacaksınız! Çünkü siz evvel emirde evinizde oturmayı tercih ettiniz. Artık arkada kalan (kadın ve çocuklarla beraber oturun." Çünkü siz birinci defa Tebük gazasında seferden geri kalıp evinizde oturmayı benimsediniz ve buna sevindiniz. Artık her zaman evlerinde oturanlarla beraber oturun!²⁴⁶

²⁴⁴ Ebussuud, *İrşad*, IV, 88

²⁴⁵ Beydâvî, *Envar*, III, 92

²⁴⁶ Ebussuud, *A.g.e.*, 89

"O münafıkların, kitap ehlinden kâfir olan kardeşlerine: "And olsun ki, eğer siz yurdunuzdan çıkarılırsanız, mutlak ve muhakkak biz de sizinle beraber çıkarız; sizin aleyhinizde hiçbir kimseye asla uymayacağız. Eğer size karşı savaşılırsa, hiç kuşkusuz size yardım ederiz" dediklerini görmedin mi? Allah, onların hiç şüphesiz yalancı olduklarına şahitlik eder." Haşr 59/11

Ebussuud'a göre burada, kâfirler ile münafıklar arasında cereyan eden yalan sözler ve kötü haller hikâye edilmektedir. Bu hitap, Resûlullah içindir; yahut bu hitaptan nasibi olan herkes içindir. O'na göre onların kardeşliğinden murat, ya küfürde muvafakat etmeleridir; yâhut dostlukları ve ahbablıklarıdır. Yâni o münafıklar, kâfir dostlarına şöyle demişlerdi: Allah'a and olsun ki, eğer siz, yurdunuzdan zorla çıkarılırsanız, hiç şüphesiz biz de sizinle beraber çıkacağız, siz nereye gitseniz, biz de size arkadaşlık edeceğiz ve sizinle beraber çıkmamızı engellemek isteyecek hiçbir kimseye, ne kadar uzun zaman uğraşsalar da asla uymayacağız ve eğer size karşı savaşılırsa, hiç şüphesiz size yardım edeceğiz. Diğer bir görüşe göre ise, yâni size karşı savaşmak, yâhut sizi çaresiz bırakmak hususunda hiçbir kimseye asla uymayacağız, demektir. Ancak bu görüşü Ebussuud isabetli bulmamıştır.

"Allah, onların hiç şüphesiz yalancı olduklarına şahitlik eder." Yâni Allah, onların, yalan yeminle tekit ettikleri vaatlerinde yalancı olduklarına şahitlik eder.²⁴⁷

"Andolsun ki, eğer onlar yurtlarından çıkarılırsalar, bunlar onlarla beraber çıkmazlar. Yine andolsun ki, onlara karşı savaşılırsa, bunlar onlara yardım etmezler. Yine andolsun ki, yardıma kalkışsalar bile, hiç şüphesiz arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine de yardım edilmez." Haşr 59/12

Bundan önce bütün söyledikleri genel olarak yalanlandıktan sonra burada da, söyledikleri teker teker yalanlanmaktadır. Ebussuud'a göre bu ayetin önceden haber verdiği sonuçlar, İslam tarihinde aynen gerçekleşti. Nitekim münafık Abdullah b. Übeyy ile adamları, Nadiroğullarına gizlice haber gönderip onlara bu taahhütlerde bulunmuşlardır. Sonra da onlara verdikleri sözlerinde durmadılar. Müellife göre bu hadise, Peygamberimizin peygamberliğinin doğruluğuna ve Kur'an'ın icazına apaçık bir delildir.

---

²⁴⁷ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 230

“*Sonra kendilerine de yardım edilmez.*” Yani ondan sonra münafıklara yardım edilmez. Allah (c.c.), onları helak eder ve onların münafıklığı (küfürlerini gizlemeleri) kendilerine fayda vermez. Çünkü küfürleri ortaya çıkmış olur. Yahut; Yahudiler, hezimete uğrayacaklar, sonra münafıkların yardımını da onlara fayda vermeyecek.²⁴⁸

10.CİHADIN SONUÇLARI

“*(Resulüm), onları savaşta yakalarsan arkalarındakilere ibret olacak şekilde onları cezalandır. Belki ders alırlar.*” Enfal 8/57

Ebussuud bu ayeti “Resulüm, sen savaşta onlara karşı zafer kazandığın zaman onları ızdırap içinde bırakacak şekilde şiddet uygula ve onları cezalandır ki, bu ağır muamele, arkadan gelenleri, haleflerini de etkilesin.” şeklinde tefsir ediyor. O’na göre müşriklerin halefleri, gördüklerinden akıllarını başlarını toplarlar, anlaşmayı bozanların başına neler geldiğini görüp ibret alırlar ve ondan sonra antlaşmayı bozmaktan geri dururlar. Yahut küfürden dönerler.²⁴⁹

“*Eğer (antlaşma yaptığın) bir kavmin hıyanetinden korkarsan sen de aynı şekilde antlaşmayı bozduğunu kendilerine bildir. Çünkü Allah (c.c.), hainleri sevmez.*” Enfal 8/58

Ey Resulüm! Antlaşma yaptığın bir kavmin hıyanetini, onlarda gördüğün delil ve şer emareleriyle kesin olarak tespit edersen sen de, onlarla alakayı kestiğini, antlaşmayı fesih ve iptal ettiğini açıkça onlara bildir. Bu suretle onların ahdini üzerlerine at. Ahdin devam ettiği sanılırken doğrudan doğruya savaşı başlatan sen olma ki senin tarafında bir hıyanet şaibesi bulunmasın. Ebussuud’un yukarıdaki yorumundan farklı olarak bildirdiği diğer bir görüşe göre ise, Resulüm, sen de ahdi üzerlerine at ki, yakın ve uzak olanlar ahdin kaldırıldığını, feshedildiğini anlamakta eşit olsunlar. Yahut ahdin feshi konusunda sen de, onlar da eşit olmanız için ahdi onların üzerine at.

Ebussuud’a göre Allah (c.c.)’ın hainleri sevmediği cümlesi, ahdi atma emrinin sebebini açıklar. Burada iki anlam söz konusu olabilir: Ahdi atmakla beraber, savaşı

²⁴⁸ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 230-231

²⁴⁹ Ebussuud, *İrşad*, IV, 30-31

başlatmamak gerekir. Bu takdirde kelamın amacı, Resulullah (s.a.v.)'i hıyanet sayılan savaşı başlatmaktan sakındırmaktır. Ahdi atmakla beraber hemen arkasından savaşı başlatmak gerekir. Buna göre ise kelamın amacı Hz. Peygamber (s.a.v.)'i önce ahdi atmaya ve sonra da onlarla savaşmaya teşvik etmektir. Bu takdirde sanki şöyle denilmiş olur:

Resulüm, eğer bir kavmin ahde hıyanetini kesin olarak tespit edersen ahdi onların üzerine at, sonra da onlarla savaş. Çünkü Allah (c.c.), hainleri asla sevmez ve onlar da hainlerdir. Sen onların halinden hain olduklarını anlarsın.²⁵⁰

11.BARIŞ

Daha önce sabretmek ve affetmek başlığı altında da değindiğimiz gibi, İslam'da aslolan barıştır. Genelde insanların özelde müslümanların birbirleriyle iyi ilişkiler içerisinde olmalarıdır. Bu ilke savaş halindeyken de barış ortamında da geçerliliğini korumaktadır. Bu konudaki ayetler aşağıda sıralanmıştır:

“Ve eğer onlar barıştan yana olurlarsa sen de barıştan yana ol ve Allah'a tevekkül et. Çünkü Allah, her şeyi kemaliyle işiten, her şeyi hakkıyla bilendir.” Enfal 8/61

Resulüm; kâfirler, sizde gördükleri savaş kabiliyet ve hazırlıklarından korkuya kapılıp barışa meylederlerse, sen de barıştan yana ol. Allah (c.c.)'a tevekkül et, onların zahiren barış isteyip de, içlerinden sana tuzak kurmalarından korkma. Çünkü Allah (c.c.), gerçekten her şeyi kemaliyle işitir.

O, onların kendi aralarında konuştuklarını da işitir ve her şeyi hakkıyla bilir. O, onların niyetlerini de bilir ve onları müstahak oldukları azab ile yakalar. Onların kurdukları tuzakları kendi boyunlarına dolandırır.

Ebussuud'a göre bu ayetin hükmü Yahudilere mahsustur. Yine O'nun naklettiği diğer bir görüşe göre ise²⁵¹, ayetin hükmü umumidir, fakat savaşı emreden kılıç ayetiyle²⁵² nesholunmuştur.²⁵³

²⁵⁰ Ebussuud, *İrşad*, IV, 31

²⁵¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 595

“Allah, din uğrunda sizinle vuruşmayan ve sizi yurdunuzdan çıkarmamış olan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara adil davranmanızı men etmiyor. Çünkü Allah, bütün adaletli olanları sever.” Mümtehine 60/8

Ebussuud’un bize naklettiği rivayete göre, Kuteylete binti Abdul’uzza, müşrik olarak kızı Esmâ binti Ebubekir’e birtakım hediyelerle geldi. Kızı ise, hediyeleri kabul etmedi ve evine girmesine de izin vermedi. İşte o zaman bu ayet nazil oldu.²⁵⁴ Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.), Esmâ’ya annesini evine almayı, hediyelerini kabul etmeyi, ona ikram ve ihsanda bulunmayı emir buyurdu.

Yine Ebussuud’un yer verdiği diğer bir görüşe göre ise, ayette anlatılandan kasıt Huzaa kabilesidir.²⁵⁵ Bu kabile, Peygamberimize karşı savaşmamak ve aleyhinde yardımda bulunmamak üzere sulh yapmışlardı.²⁵⁶

“Ancak sizinle kendileri arasında bir anlaşma bulunan bir topluma sığınanlarla sizinle veya kendi toplumlarıyla çarpışmaktan bunalıp size sığınanlar müstesna. Eğer Allah, dileyseydi, onları başınıza belâ ederdi de sizinle muhakkak savaşmışlardı. Artık eğer onlar, sizden uzak durup da sizinle savaşmazlar ve size boyun eğmeyi teklif ederlerse, bu durumda Allah size onların aleyhinde bir yol tutma hakkını vermemiştir.” Nisa 4/90

Buradaki istisna, bundan önceki ayette geçen geçen: “Onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün!” emriyle bağlantılıdır. Ebussuud’a göre Müslümanlarla kendileri arasında antlaşma olup da Müslümanlarla savaşmayanlar müstesna kılınmıştır. Bunların kimler olduğu hususunda değişik görüşler vardır:

1. Bunlar Eslemlilerdir.

Resulullah (sav) , Mekke'den çıkarken Hilâl b. Uveymir el-Eslemî ile, hem kendisine, hem de düşmanlarına yardım etmemek, ancak Hilâl'e sığınan kimseler de aynı hakka sâhib olmak esası üzerine bir antlaşma yapmıştı.

²⁵² *“Kendilerine Kitap verilmiş olanlardan Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Resûlünün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini din edinmeyenlerle boyun eğerek ve elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.”* Tevbe 9/29

²⁵³ Ebussuud, *İrşad*, IV, 32–33

²⁵⁴ Beydâvî, *Envar*, V, 206

²⁵⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, VI, 94

²⁵⁶ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 238

2.Kendileriyle antlaşma yapılanlar Benî Bekir b. Zeyd-i Menat kabilesi idi.

3.Bunlar Huzaalılar idi.²⁵⁷

Netice itibariyle, Ebussuud'a göre yakalanmaları ve öldürülmeleri emredilenlerden iki grup istisna edilmiştir: Biri, Müslümanlara karşı savaşan bir topluluğu terkedip Peygamber ile antlaşması olanlara iltihak edenler; diğeri de, kendi toplumlarıyla da, Müslümanlarla da savaşmak istemeyip Müslümanlara sığınanlardır. Bunlar da Müdlec Oğulları idi.²⁵⁸

"Eğer Allah dileseydi, onları başınıza belâ ederdi de sizinle muhakkak savaşırlardı." Ebussuud'a göre bu cümle, birinci grup gibi, ne Müslümanlarla, ne de Müslümanlarla antlaşması olanlarla bağlantısı bulunmayan ikinci grubun da, Müslümanlarla anlaşmalı birinci grubun hükmüne dahil edilerek yakalanmak ve öldürülmek hükümlerinden istisna edilmesinin illeti gibidir. Allah dileseydi, onların yüreğini kuvvetlendirir, korkusunu giderirdi ve bunun neticesinde onlar, ellerini sizden çekmeyip sizinle muhakkak savaşırlardı.

"Artık eğer onlar, sizden uzak durup da sizinle savaşmazlar ve size boyun eğmeyi teklif ederlerse, bu durumda Allah size, onların aleyhinde bir yol tutma hakkı vermemiştir." Yine barışı ön plana çıkaran bir ayet ve Ebussuud'a göre eğer onlar, müslümanlardan uzak durup ilişmezlerse ve imkânları olduğu hâlde Allah Tealâ'nın dilemesiyle müslümanlarla savaşmazlarsa ve üstelik teslimiyet ve itaati teklif ederlerse, bu durumda Allah (C.C.), müslümanlara, onları esir almak veya öldürmek gibi aleyhde bir yol tutma hakkı vermemiştir. Çünkü antlaşmaları olmasa da, ne müslümanlarla, ne de kendi toplumlarıyla savaşmak istememeleri ve üstelik teslimiyet ve itâati teklif etmeleri, dokunulmazlık hakkına sahip olmaları için yeterlidir.²⁵⁹

"Artık siz üstün durumda iken gevşeyip barışa çağırmayın. Zaten Allah, sizinle beraberdir. O, amellerinizi de asla zayi etmeyecektir." Muhammed 47/35

Ebussuud'a göre üstün ve galip durumda iken zaafiyet gösterip silah bırakarak düşmanı barışa çağırarak zillettir. Müslümanların üstün olması ve Allah (C.C.)'in onlarla beraber olması, yine Allah (C.C.)'in, amellerini zayi etmemesi, zillet ve yakarışı andıracak davranışlardan sakınmayı gerektiren en kuvvetli sebeplerdendir.

²⁵⁷ Beydâvî, *Envar*, II, 89, Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 123

²⁵⁸ Beydâvî, *Envar*, II, 89

²⁵⁹ Ebussuud, *İrşad*, II, 213–214

Ehl-i Sünnet itikadına göre, ameller mükafat gerektirmediği halde, burada mükafatın verilmemesinin hakkın zayi edilmesi olarak ifade edilmesi; Ebussuud’a göre mükafatın kazanılmış bir hak olarak ve mükafatın verilmemesinin de büyük hakların zayi ve yok edilmesi olarak tasviri suretiyle Allah (C.C.)’ın son derece lütfekar olduğunu ifade etmek içindir.²⁶⁰

12.CİHADDA DÜŞMANLA İLİŞKİLER

“Ey iman edenler! Siz eğer benim yolumda cihat etmek ve rızamı kazanmak için çıktınız ise, benim de düşmanım sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek dost edinmeyin. Oysaki onlar, size gelmiş olan o gerçeği inkâr etmişlerdir. Rabbiniz olan Allah’a inanıyorsunuz diye peygamberi de sizi de yurdunuzdan –yani Mekke’den- çıkarıyorlardı. Zaten ben sizin gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da en iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa, artık o gerçekten doğru yoldan sapmış olur.” Mümtetine 60/1

Ebussuud’un bildirdiğine göre bu ayet, Hatıb b. Ebi Beltea hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki: Resulullah (s.a.v.), Mekke fethi için hazırlık yaparken anılan zat, Mekkelilere: “Resulullah, sizin üzerinize gelmek istiyor, ona göre tedbirinizi alın!” diye bir mektup yazdı ve bu mektubu, Abdulmuttalib oğullarının azadlı bir cariyesi olan Sare ile gönderdi. Bunun üzerine Cebrail, Peygamberimize gelip bunu haber verdi. Resulullah (s.a.v.) da, Hz. Ali, Ammar, Talha, Zübeyr, Mikdad ve Ebu Mersed’i arkasından gönderdi ve onlara şöyle buyurdu: “Haydin yola çıkın ve hiç durmadan Hah Bostanına kadar gidin. Orada devenin sırtındaki mahfe içinde bir kadın bulacaksınız. Hatıb’ın Mekkelilere gönderdiği mektup ondadır. Mektubu ondan alın ve kadını serbest bırakın. Ama kadın mektubu çıkarıp vermezse boynunu vurun.” Nihayet anılan sahabe, o yere varıp kadını buldular. Kadın ise mektubu inkâr etti. Bunun üzerine Hz. Ali kılıcını çekti. Bunu gören kadın, mektubu saçlarının örgüleri arasından çıkarıp verdi. Sonra Resulullah (s.a.v.), Hatıb’ı çağırdı ve kendisine: “Seni buna sevk eden nedir?” diye sordu. O da dedi ki: “Ya Resulallah! Ben Müslüman olduğumdan beri hiçbir zaman küfre düşmedim ve senin iyiliğini istediğimden beri seni asla aldatmadım. Fakat ben, Kureyş içinde nesebi töhmetli bir insan idim. Onların içinde ailemi koruyacak kimsem yoktur. İşte bundan dolayı ben onlardan bir destek edinmek istedim. Ve zaten ben

²⁶⁰ Ebussuud, *İrşad*, VIII, 102

biliyordum ki, bu mektubum onlara hiçbir fayda sağlamaz.” Resulullah (s.a.v.) da, onu tasdik buyurdu ve özrünü kabul etti.²⁶¹

Diğer bir görüşe göre ise ayetteki “onlara sevgi göstererek” tefsiri yerine, “sizinle onlar arasındaki sevgi sebebiyle siz, Peygamberin haberlerini onlara aktarıyorsunuz” şeklinde tefsir yapılmıştır. Netice itibariyle, eğer siz, benim dostlarım iseniz, düşmanlarımı dost edinmeyin anlamı çıkmaktadır.

“Zaten ben sizin gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da en iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa, artık o gerçekten doğru yoldan sapmış olur.”

Ebussuud’un ifadesine göre Allah (c.c.), Peygamberini, onların gizlediklerine de bir şekilde muttali kılar. O halde o sırları saklamanın hiçbir faydası kalmaz.²⁶²

“Onlar sizi ellerine geçirirlerse, size düşmanca davranırlar; fenalık için ellerini ve dillerini size uzatırlar. Zaten onlar, kâfir olmanızı isterler.” Mümtehine 60/2

Yani şayet onlar, size karşı zafer kazanırlarsa, içlerindeki düşmanlığı açığa vururlar; düşmanlıklarını fiilen gerçekleştirirler ve hakaret etmek, esir almak ve öldürmek gibi fenalıklar için ellerini ve dillerini size uzatırlar. Zaten onlar, bu hak dininizden dönmenizi isterler.²⁶³

“Allah, ancak din uğrunda sizinle savaşanları, sizi yurdunuzdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlara dost olursa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.” Mümtehine 60/9

Ebussuud’a göre din uğrunda Müslümanlarla savaşanlar ve onları yurtları Mekke’den çıkaranlardan kastedilenler, Mekke’nin azgın müşrikleridir. Bu konuda onlara yardım edenler de Mekke’nin diğer sakinleridir. İşte anılan müşrikleri dost edinenler, zalimlerin ta kendileridir; çünkü onlar, dostluğu düşmanlık yerine koymuşlardır. Yahut onlar, kendi nefislerini azaba maruz bırakmakla, kendi nefislerine zulmetmişlerdir.²⁶⁴

---

²⁶¹ Beydâvî, *Envar*, V, 204

²⁶² Ebussuud, *İrşad*, VIII, 235

²⁶³ Ebussuud, *A.g.e.*, 236

²⁶⁴ Ebussuud, *A.g.e.*, 238–239

Ebussuud bu ayetin tefsirinde de öncekilerde olduğu gibi yaşadığı dönemle hiç bir irtibat kurmamıştır. Kimlerin dost edinileceği sadece ilk muhatapların değil, her dönemdeki müslümanların da sorunudur aslında.

13.CİHAD VE İBADET

"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir vebâl yoktur; eğer kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz. Şüphesiz ki kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır." Nisa 4/101

Ebussuud'a göre buradan; sefer, düşmanla karşılaşma, hastalık, yağmur gibi zaruret hâllerinde kılınan namazın keyfiyeti anlaşılır. O'na göre bu âyet, aynı zamanda hicret azmini kuvvetlendirir ve seferde edâ edilecek ibâdetleri tahfif eder.

Burada sefer mutlak olarak zikredilmiştir. Nasıl bir sefer olursa olsun hüküm aynıdır. Özellikle Allah ve Resulü uğruna sefer veya hicret kaydı yoktur. Namazlarda kısaltma ruhsatını veren seferin asgari mesafesi, İmam Ebû Hanife'ye göre, vasat deve ve yaya yürüyüşü ile üç gün ve üç gecelik mesafedir. İmam Şâfi'ye göre ise iki günlük mesafedir. Bunlar bugünkü ölçümlerle 89-90 km. ye tekabül eder.

Ebussuud'a göre ayetin zahirine göre, seferde namazları kısaltma hükmü zorunlu değil fakat seçimliktir ve en faziletli olan, namazları kısaltmadan tam olarak kılmaktır. Tam kılmayı savunan İmam Şâfi'nin delili hem bu âyetin zâhiri hem de Peygamber'in, seferde namazları tam kıldığı rivâyetidir. Aişe (ra)'den rivâyet olduğuna göre, kendisi, seferde namazları bazen tam olarak kılmış ve bazen de kısaltmıştır. Osman'dan rivâyet olduğuna göre, kendisi de, seferde bazen namazları tam kılar ve bazen kısaltırdı.²⁶⁵

Biz Hanefilere göre seferde namazları kısaltmak kesin olarak vâcibtir. Yalnız bu vâcibi, âlimlerimizden bazıları, "azimet" başka bir deyişle "asıl hüküm", bazıları ise, "iskat ruhsatı" yâni rahatlık ve ferahlık sağlayan bir ruhsat değil, fakat namazların tam edâsının câiz olmadığı bir ruhsat kabul etmişlerdir. Zira hafif (ehaf) edâ ile ağır (eşkal) edâ arasında muhayyerlik tanınmanın bir anlamı olmaz. (Yani bu durumda herkesin hafifi tercih edeceği açıktır.)

²⁶⁵ Fahreddin İbn Ziyaeddin Ömer Râzî, *Mefatih 'ül-Gayb*, Dar'ül-Fikr, 1. Bsk., Beyrut, 1981, c. XI, s. 19

Rivayete göre Ömer şöyle demiştir: "Sefer namazı, Peygamberiniz (sav)'in lisanıyla, kısaltılmış değil, fakat tam olarak iki rekattır."²⁶⁶

Enes b. Mâlik (ra)şöyle rivayet etmiştir: "Biz, Peygamberimiz (sav) ile beraber Medîneden Mekke'ye gitmek üzere yola çıktık. Medine'ye dönünceye kadar Peygamber namazları hep ikişer rekat olarak kıldı"²⁶⁷

Seferde namazların kısaltılması vacip olduğu halde ayette, "*Namazı kısaltmanızda size bir vebal yoktur*" buyrulmuştur. Çünkü Ebussuud'a göre onlar, namazları tam olarak kılmaya alıştıklarından kısaltmanın kendileri için bir nakısa olabileceğini düşüneceklerdi. İşte bundan dolayı onların gönlünün hoş ve mutmain olması için, bunda kendilerine vebal olmadığı sarahatle bildirildi.

"Eğer kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz." Ebussuud'a göre ayetinbu kısmındaki şart cümlesinin cevabı açık olarak zikredilmeyip hafzedilmiştir. Çünkü mâkablî ona delâlet eder. O'na göre bunun anlamı şudur: Eğer kâfirlerin size saldırmalarından veya başka türlü bir kötülük yapmalarından korkar veya endişe ederseniz namazı kısaltmanızda size bir vebâl yoktur.

Bu şartın (kâfirlerin kötülüklerinden endişe etmek) geçerliliği Ebussuud'a göre, cemaatle kılınan korku namazı için muteberdir. Mutlak olarak namazın kısaltılması hakkında ise bu şart ittifakla muteber değildir. Çünkü bundan önce tafsilatıyla açıklandığı gibi, Sünnet, bu şart olmaksızın da onun geçerliliği şeklinde tezâhür etmiştir.

Ahmet Tahavî (Ö.933), "Şerh'ul- Âsâr" adlı eserinde Ya'lâ b. Ümeyye'ye (ö.656) dayanarak şu sözleri nakletmektedir; "Ben, Ömer b. el-Hattab a dedim ki; Allah Tealâ,

²⁶⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 140-141

²⁶⁷ Enes b. Mâlik 4a tarafından rivayet edilen bu hadis, Sahih-i Buhârî'de "Namazların Kısaltılması = Taksîr -i Salât" Babında bir ziyâde dışında aynen zikredilir. O ziyâde şudur:

"- Ona (Enes soruldu (Kiflê lehu) :

"- Mekke'de ikamet ettiniz mi (Ekamtüm bimekkete) ?"

Cevap verdi (Kale) :

"- Orada on gün kaldık (Ekamna biha a'sran)." (Bkz: Zebidî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi Ve Şerhi*, III, 369, Hadis No: 561)

Sahih-i Müslim'de de Yahya b. Ebî İshak «ite yolu ile gelen rivâyette ikinci bir ziyâde daha vardır. O da Enes -çtin şu sözüdür:

"- Biz Medine'den hacc için yola çıktık (Haracna mine'l-medineti ile'l-hacc)."

Sonra yukardaki hadisin mislini söyledi (Sümme zekera mislehu) . (Bkz: Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi Ve Şerhi*, IV, 98, Hadis No:15)

"- Namazı kısaltmanızda size bir vebâl yoktur; eğer kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz." buyuruyor. Şimdi ise insanlar, kâfirlerin kötülüğünden emniyetteler. Bunun üzerine Ömer (ra) bana, "- Senin taaccüb ettiğin şeye ben de taaccüb ettim ve nihayet Resulullah (sav)'e sordum; o da şöyle buyurdu: "- Bu, Allah'ın size bahşettiği bir sadakadır; siz de O'nun sadakasını kabul edin!" dedi.²⁶⁸

Ebussuud'a göre bu hadis de, seferde namazı tam olarak kılmanın câiz olmadığına delildir. O'na göre, temliki kabil olmayan hususlardaki (yâni namazın kısaltılması gibi maddî olmayan) tasadduk, mahza iskat (kaldırmak) olup reddedilmesi mümkün değildir.

Ebussuud bu hadisin, âyete muhalif olduğunun vehmedilebileceğini zikretmiş ve bunun yanlış olduğunu açıklamıştır. Şöyle ki Hanefilere göre, bir şart ile yapılan takyid; (burada seferilik) yalnız, şartın vücudu hâlinde hükmün sübûtuna delâlet eder. Şart mevcut değilse, hükmün de mevcut olmayacağı belirtilmemiş, o husus meskût bırakılmıştır.

Eğer şart mevcut değilse, hükmün sübûtü için bir delil varsa, hüküm yine sabit olur; eğer delil yoksa, kendi hâli üzere gayri sâbit olarak kalır. Bu durumda hükmün sâbit olmaması, yokluğunun delili tahakkuk ettiği için değil, fakat delili tahakkuk etmediği içindir.

Yukarıda Ebussuud'un ifadeleriyle kâfirlerin kötülüğünden endişe edilmediği seferlerde de namazın kısaltılmasına dair dile getirilen vazıh deliller, bunu (delilin tahakkuk etmediğini) söyleyenleri nehyeder.

Ebussuud'un bize aktardığı ve mefhûm-u muhalif ile hükmedenlere göre de izahı şöyledir: Mefhûm-u muhalif, ancak şart bulunmadığı zaman hükmün olmayacağına delâlet eder. Buradaki şart, genel olarak zikredilmiştir.

Hattâ Ebussuud der ki; bu âyet-i kerîme, kısaltmanın miktarı ile keyfiyeti, hangi namazlar için olduğu, seferin süresi ve mesafenin miktarı hakkında mücmeldir. Bu itibârla emniyet hâlindeki kısaltmanın, dört rek'atli namazları yarıya indirme ve belli bir

---

²⁶⁸ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, IV, 88, Hadis No: 4

sefer müddetine tahsisi konularında Peygamber'den gelen bütün hadisler, âyetin icmâlini beyân eder.

Ebussuud'un naklettiği bir görüşe göre ise, âyetin, *"Eğer kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz."* bölümü, makablinden tamamen ayrı olup mâba'dindeki (kendisinden sonraki) korku namazı ile bağlantılıdır. Hattâ rivayete göre Ebû Eyyûb Halid b. Zeyd el-Ensârî şöyle demiştir: *"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir vebal yoktur"* mealindeki âyet indikten bir yıl sonra Resulullah (sav)'a, sorulan bir soru üzerine: *"Eğer kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir vebâl yoktur"* meâlindeki bölüm nâzil oldu.

Bir kiraete göre, "in hiftüm = eğer korkar, endişe ederseniz" kısmı anılan âyette yoktur. Buna göre anlam, *"Kâfirlerin size kötülük etmelerini istemediğimiz için, namazın kısaltılması size meşru kılındı."* olur. Zira devâmlı namazla meşgul olmak, kâfirlerin kötülük yapmaya muktedir olacaklarını akla getirebilir.

"Şüphesiz ki kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır." Ebussuud'a göre bu ifâde, kâfirlerin kötülük yapmalarından endişe edilmesinin sebebi ve illetidir. Onların mü'minlere olan sonsuz düşmanlığı, müminlere kötülük yapmalarını gerektirir.²⁶⁹

"Ey Resûlüm! Sen aralarında bulunup da onlara namaz kıldırдыңın zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar, silâhlarını da üzerlerine alsınlar, nihayet secde ettikleri zaman arkanıza geçsinler. Namaz kılmamış olan diğer kısım gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve onlar da tedbirlerini ve silâhlarını alsınlar. O kâfirler isterler ki siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gaafil olasınız da, birden bire üzerinize baskın yapsınlar. Eğer size yağmurdan bir eziyet dokunur veya hasta olursanız, silâhlarınızı bırakmanızda sizin için bir engel yoktur. Yine de tedbirlerinizi alın. Şüphesiz Allah, kâfirler için alçaltıcı bir azab hazırlamıştır." Nisa 4/102

Ebussuud'a göre bu âyet, tam zaruret bulunduğu zaman, namazın kısaltılmasının meşruiyetine ilişkin olarak makablinde bulunan icmâli tafsil ve o namazın keyfiyetini tasvir eder. Seferi namazda Sünnetin beyânı ile iktifa edildiği hâlde korku namazı için

²⁶⁹ Ebussuud, *İrşad*, II, 224-226

bu açıklamalara yer verilmesi, buna fazlasıyla ihtiyaç olduğu içindir. Çünkü korku namazında, namazın aslî şeklinde çok değişiklikler vardır.

Ebussuud'un ifade ettiğine göre ayetin konusu, kısaltılmış olarak kılınan korku namazıdır; diğer korku namazının hükmü de, bunun hükmünden anlaşılır. Bu âyetin hitabı tecrid yoluyla yalnız Resulullah (sav)'a mahsustur. Peygamberin vefatından sonra korku namazı olmadığını söyleyenler, bu âyetin zahirini delil gösterirler. Ancak Ebussuud'a göre açık bir gerçektir ki Peygamber'den sonra gelen imamlar (Müslümanlar tarafından seçilen halifeler) de Peygamberimizin vekilleridir ve onun vazifelerini ifa ederler. Bu itibarla Peygamber (sav)'e yapılan hitapların hükmü onları da kapsar. Nitekim: "*Onların mallarından sadaka al*"²⁷⁰ âyetindeki hitab da böyledir.

Rivayet olunuyor ki, Said b. As (öl. 678), Taberistan'da korku namazını kıldırmak isteyince, Sahabîlere seslenerek: "İçinizden Resulullah (sav) ile beraber korku namazını kılan var mı?" diye sormuş; bunun üzerine Huzeyfe b. Yeman ayağa kalkıp korku namazının keyfiyetini ona anlatmış ve Said b. As da, onun târif ettiği gibi korku namazını kıldırmış. Ebussuud'un naklettiğine göre bu hâdise, Sahabenin huzurunda cereyan etmiş, hiç kimse buna karşı çıkmamış olduğundan icmâ niteliğindedir.

Ebussuud'a göre bu âyetin tertib ve tafsili şöyledir: "Ey Resulüm! Sen, düşman karşısında, mücâhidler arasında bulunduğun ve onlara namaz kıldırmak istediğin zaman, mücâhidleri iki gruba ayır; onlardan birinci grup, seninle beraber namaza dursun; ikinci grup da sizi korumak için düşman karşısında nöbet beklesin; seninle beraber namaza duracak olanlar silâhlarını yere koymasınlar, üzerlerinde bulundursunlar; nihâyet secde edip birinci rek'ati tamamladıkları zaman da arkanıza çekilip nöbet için düşman karşısına geçsinler. Henüz namaz kılmamış olan ve düşman karşısında bekleyen ikinci grup seninle beraber, kalan ikinci rek'ati kılınsın."

Ayet-i kerîmede, her iki grubun kalan ikinci rekatlerinin keyfiyeti beyân edilmemiştir; fakat o rekatlerin keyfiyeti Resulullah (sav)'ın uygulaması, başka bir deyişle, Sünnetle açıklığa kavuşturulmuştur. Nitekim İbni Ömer (ra) ve İbni Mes'ûd'dan rivayet olduğuna göre, Peygamber (sav) korku namazını kıldırırken, âyette belirtildiği gibi: Birinci ve ikinci gruba birer rek'at kıldırmış, sonra birinci grup gelmiş ve ikinci

---

²⁷⁰ Tevbe 9/103

grup düşman karşısına geçmiş; birinci grup, ikinci rek'atlerini kıraetsiz olarak kılıp selam vermişler; bunlar düşman karşısına geçtikten sonra onların yerine gelen ikinci grup ilk rek'atlerini kıraetle kılmışlardır. Böylece her iki grup da iki rekat namazı bu suretle tamamlamışlardır.

Ayette, ikinci grup için, hem silahlarını almaları hem de birinci gruptan fazla olarak gerekli tedbirleri almaları emredilmiştir. Çünkü o sırada kâfirlerin, Peygamber (sav) ile beraber namaza duran birinci grubun meşguliyetini öğrenebilecekleri düşünülmüştür.

Her iki grup da namazda silahlarını almakla mükellef kılınmışlardır. Ebussuud'a göre bunun belirtilmesinin sebebi namazla meşgul olmanın, silahları ve her türlü tedbiri bırakmayı akla getirebilmesidir.

"O kâfirler isterler ki siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gaafil olasınız da birden bire üzerinize baskın yapsınlar. Eğer size yağmurdan bir eziyet dokunur veya hasta olursanız, silâhlarınızı bırakmanızda sizin için bir engel." Bu ilâhî kelâm, korku namazlarında silah taşıma zaruretinin, düşman saldırısının beklendiği anlar olmasından kaynaklandığını belirtir.

Ebussuud'a göre bu hitab her iki fırkayı da kapsar. Bu bir önemli uyarıdır. Şöyle ki: "- Düşmanlarınız, size karşı âni bir saldırıya geçmek için sizin gaflet ve hazırlıksız zamanınızı kollarlar." Buradaki "Eşyâ = emtia"dan maksad, Ebussuud'a göre mutlak eşyâ değil savaşta gerekli olan eşyadır. Silahları ve tedbirleri alma emri, vücûb içindir. Nitekim, O'na göre *"Eğer size yağmurdan bir eziyet dokunur veya hasta olursanız..."* ifâdesinden de bu anlaşılır. Zira yağmur veya hastalık sebebiyle silahları taşımaları kendilerine ağır geldiği zaman, onları bırakmak için kendilerine ruhsat verilmiştir.

"Yine de tedbirlerinizi alın." Söz konusu hâllerde silahlarınızı bıraktığımız takdirde de düşmanın ani saldırısına mâruz kalmamak için tedbirlerinizi alın.

Kelbî'nin Ebû Salih'ten rivâyetine göre, Resulullah (sav), Ashâbı ile Benî Muharib ile Benî Emmar kabilelerine karşı sefere çıkmış. Nihayet düşman yurduna varmışlar fakat onlardan kimseyi görememişler. O zaman mücâhidler, silahlarını çıkarmışlar; Resulullah (sav) de, silahını çıkardıktan sonra haceti için oradan uzaklaşmış

ve vadinin karşı tarafına geçmiş; bu sırada hava da serpiştiriyormuş. Sonra vadi taşmış ve Resulullah (sav) ile Ashabı arasında bir engel oluşturmuş. Resulullah (sav) oturup beklemeye başlamış. Bu sırada Gavres b. Hâris el-Muharibî, Peygamberimiz'i görmüş ve hemen karar vermiş: " Ben de seni öldürmezsem, Allah benim canımı alsın!" ve kılıçlı olarak dağdan inmiş.

Resulullah (sav), hiç farkında olmamış ve ancak, kınından çekilmiş kılıcıyla tepesine dikildikten sonra onu görmüş. Gavres sormuş: "Ya Muhammed! Şimdi seni benden kim koruyacak ?"

Resulullah (sav): "Allah a'zze ve celle.." dedikten sonra şöyle duâ etmiş: "Allahım! Gavres b. Hâris'e dilediğin şekilde müstahakkını ver!"

Gavres, Resulullah (sav)'ı vurmak için kılıcını kaldırmış, fakat o anda yüzükoyun yere kapaklanmış, kılıcı da elinden fırlayıp düşmüş.

Resulullah (sav), kalkıp kılıcı eline almış ve sonra: "Ya Gavres! Şimdi seni benim elimden kim kurtaracak?" demiş; o hemen cevap vermiş: "Hiç kimse!.."

Peygamber (sav) şöyle devâm etmiş: "Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve Resûlü olduğuna şahadet edersen kurtulursun ve kılıcını da sana veririm!"

Ğavres: "Hayır, onu söylemem; fakat sana karşı savaşmamaya ve senin düşmanına yardım etmemeye söz veririm."

Bunun üzerine Resulullah (sav), kılıcını kendisine vermiş. O zaman Gavres: "Vallahi, sen gerçekten benden hayırlısın!" demiş.

Resulullah (sav) de: "Hayırlı olmak, senden önce benim hakkım!" sözleriyle ona mukabele etmiş. Sonra Gavres, arkadaşlarının yanına dönmüş ve olanları kendilerine anlatmış. Bunun üzerine onların bir kısmı îmân etmiş.

Kelbî diyor ki; vadinin seli indikten sonra Resûlullah da Ashabının yanına dönüp olanları onlara anlatmış.²⁷¹

"Şüphesiz Allah, kâfirler için alçaltıcı bir azab hazırlamıştır." Ebussuud'a göre bu cümle, tedbirleri alma emrinin illetidir. Yâni Allah Tealâ, onları rezil ve size nusret etmek sûretiyle onlara alçaltıcı bir azab hazırlamıştır. O hâlde siz, işlerinize önem verin, sebeblere sarılın; ihmalkâr davranmayın ki, Allah Tealâ'nın azabı sizin ellerinizle onlara ulaşsın.

Bir diğer görüşe göre ise, düşmana karşı savunma tedbirlerini alma emri, onların galibiyetinin ve üstünlüklerinin beklendiğini vehmettirdiği için, Allah Tealâ, Müslümanların kalblerini kuvvetlendirmek ve cesaretlerini artırmak için, onlara nusret edeceğini ve düşmanlarını alçaltacağını²⁷² beyân buyurmak suretiyle o vehmi gidermiştir.²⁷³

"Namazı bitirince, ayakta dururken, otururken ve yanlarınız üzerine yatarken Allah'ı anın! Güvene kavuşunca da namazı gereğince kılın. Şüphesiz namaz, mü'minlere vakitleri belli bir farzdır." Nisa 4/103

Ebussuud'un yorumuyla; korku namazını edâ edince, artık ayakta, otururken ve yanlarınız üzerinde yatarken, her halükârda ve hattâ savaş sırasında, kılıçlarla vuruşurken Allah'ı anmaya, O'nu tefekkür etmeye, O'na yakarıшта bulunmaya ve O'ndan yardım dilemeye devam edin. Nitekim yer verilen diğer bir âyet-i kerimede de meâlen şöyle buyrulur: *"Ey îmân edenler! (Düşman) bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çokça anın; umulur ki, felâha erersiniz."*²⁷⁴

"Güvene kavuşunca da namazı gereğince kılın." Ebussuud'a göre bu ayette, savaş sona erdikten sonra müslümanların gönlü korkudan sükûnet bulup güven veya itmi'nan duygusu hâsıl olunca, artık vakti gelen namazı gereği gibi ta'dil-i erkân ile ve şartlarına uygun olarak kılmaları emredilmektedir.

---

²⁷¹Olay, İbn-ı İshak'a göre Hicretin 4. yılında Benî Nadîr gazasından sonra vukubulan Zâtü'r- Rikaa' Gazası sırasında cereyan etmiştir ve Gavres, bilâhare Müslüman olmuştur. (Bkz: Zebidî, *Sahih-i Buhâri Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, X, 233 - 235, Hadis No: 1595

²⁷²Râzî, *Mefatih 'ül-Gayb*, XI, 28

²⁷³Ebussuud, *İrşad*, II, 226-228

²⁷⁴Enfal 8/45

Yine O'nun naklettiği başka bir görüŖe göre de üç hâldeki (ayakta, otururken, yatarken) zikirten (Allah'ı anmaktan) maksad, o hâllerdeki namazdır. Yani demek isteniyor ki namaz kılmak istediğiniz zaman: SavaŖta kılıçla vuruŖurken ayakta, ok atarken dizleriniz üzerinde, yaralarınız sebebiyle yanlarınız üzerinde yatarken namaz kılın. Sonra kısmen huzura kavuŖtuđunuz zaman da, o sıkıntılı hâllerde kılmuŖ olduğunuz namazları kaza edin. İmam Ŗafi'nin görüŖü budur.²⁷⁵ Ancak Ebussuud'a göre bu tefsir hakikatten uzaktır.

"Ŗüphesiz namaz, mü'minlere vakitleri belli bir farzdır." Namaz, muvakkat (vakte bağlı) bir farzdır. Ebussuud'un Tâbi'nden Mücâhide dayandırdığı görüŖe göre: "Allah Tealâ, namazı mü'minler için vakitlendirmiŖtir. Bundan dolayı korku hâlinde bile beyan edilen Ŗekilde namazı kılmak lazımdır."

Yine O'nun naklettiği bir diğer görüŖe göre de namaz, hizada bazıları dört rek'at olarak, seferde ise iki rek'at olarak takdir edilmiŖ bir farzdır. Binâenaleyh namaz, her vakitte rek'at sayısı takdir edildiği miktarda kılınmalıdır.²⁷⁶

---

²⁷⁵ ZemahŖerî, *KeŖŖâf*, II, 144

²⁷⁶ Ebussuud, *İrŖad*, II, 228

SONUÇ

Bu çalışmamız sırasında gördük ki Ebussuud'un tefsiri ile fetvaları arasında kayda değer bir ilişki yok. Tefsirinin tamamını gözden geçirip, sadece cihatla ilgili ayetleri incelediğimiz halde bu tespiti yapabilmekteyiz. Şöyle ki;

Müfessir, tefsirinde tamamen tarihi arka plana sadık kalmış, güncel değerlendirmelere yönelmemiş, kendi zamanında gerçekleşen veya ileride olabilecek olaylar açısından herhangi açıklayıcı bir yorumda bulunmamıştır. Fetvalarında yer verdiği problemlerle alakalı bile olsa, tefsirini yaparken kendi zamanındaki olaylara tamamen uzak kalmış, hatta çeliştiği olmuştur. Nitekim Nisa 4/94 ayetinin tefsirinde²⁷⁷ savaşta araştırmadan rakibin mü'min olmamakla itham edilmemesini, bundan yola çıkarak ta onların mallarının ganimet olarak alınmamasını belirtmişse de, kızılbaşların mallarının ve canlarının helal olduğunu bildiren fetvasıyla²⁷⁸ kendisiyle çelişmiştir.

Bir hukuk adamı olarak başta da belirttiğimiz gibi fikhi bir tefsir yazmasını beklediğimiz Ebussuud Efendi, rivayetlerle ve -bir ayette belki de onlarca olmak üzere- bize aktardığı değişik görüşlerle ayetleri açıklamış; elden geldiğince kendi yorumunu katmamaya çalışmıştır. Bu davranışın arkasında zamanın konjonktürel durumuna göre hareket etme düşüncesi olabilir diye düşünüyoruz ve bu da kendisi hakkında çıkan "padişahın emirleri doğrultusunda fetva verdiği"ne" dair söylentilere zemin hazırlamıştır.

Buradan hareketle, gerek mezhep çatışmaları olsun gerekse yapılan fetihlerle ilgili olsun, tefsirde herhangi bir yoruma rastlamadık. Biraz iddialı olacak ama; öyle görülüyor ki müfessir, dinî ve siyasî hayatı birbirinden ayırarak din ve devlet işlerini birbiriyle ilişkilendirmeyen bir anlayış içerisinde konulara yaklaşmıştır.

Müfessirin zamanında gerçekleşmiş olan mezhep çatışmaları ve yapılan savaşlarla ilgili olmasa da tefsirin konumuzla ilgili kısmı hakkında diyebileceğimiz tek şey; sadece cihad nasıl yapılır, olması gerekenler nedir, kurallar nasıl belirlenir gibi soruların yanıtlarına yer vermesi ve bu konularda uzun rivayetler kullanmış olmasıdır. Ki bu konuları izah ederken de hep nüzul sürecinden örnekler vermiş, sonraki dönemlere ve özellikle de yaşadığı dönemdeki hadiselerle hiç değinmemiştir. Hucurat 49/9²⁷⁹ ayetinin tefsirinde; olayı Evs ve Hazreç'in hurma çubuklarıyla yaptıkları

²⁷⁷ Bkz. s. 45

²⁷⁸ Düzdağ, A.g.e., 109-112

²⁷⁹ "Mü'minlerden iki topluluk vuruşmaya kalkıştırlarsa, aralarını bulup düzeltin. Onlardan biri diğerine karşı yine de saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye dek saldıran tarafla savaşın. Nihayet dönerse,

kavgalara kadar indirgemiş²⁸⁰, daha sonra Müslümanlar arasında gerek kendi döneminde gerekse o zamana kadar gerçekleşmiş olan mücadelelerle bağlantılı hiç bir yorum yapmamıştır.

Bunların yanında; barış, cihada teşvik, sabredip-affetmek, düşmanla ilişkilerin çerçevesi ve cihadın mükafatı gibi konuları gerektiği şekilde izah etmiş ve okuyucunun istifadesine sunmuştur.

Ayrıca ele aldığımız kavram üzerine çalışırken tespit ettiğimiz bir nokta da; Ebussuud'un, daha önce de belirttiğimiz gibi Beydâvî ve Zemahşerî'den büyük ölçüde faydalandığı gerçeğidir. Karşılaştırmalı olarak yaptığımız incelemelerde İrşad'ın bir çok bölümünün neredeyse bire bir olarak bu iki tefsirden alındığını müşahade ettik. Ancak Ebussuud tefsirini yazarken önsözde bu iki kaynağını bizzat belirtmesine rağmen, tefsirinin içerisinde eserlerin adını veya iki yerin dışında yazarlarını anmamıştır.²⁸¹ Aynı şekilde yararlanıp ta adını anmadığı bir üçüncü eser de Râzî'nin tefsiridir. Bu tefsirlerde, yer verilen rivayetlerin kaynakları gösterilmesine rağmen, Ebussuud sadece metin kısmını alıp kaynaklara genellikle değinmemiştir.

Sonuç olarak; Ebussuud Efendi, tefsirini kendi zamanında gerçekleşmiş güncel olayların etkisi altında kalmadan ve bunlardan tamamen soyutlayarak yazmıştır. Kanaatimizce Ebussuud; konunun geniş bir çerçevesini çizmiş, sınırları belirlemiş ve tarihsel süreçte gerçekleşen olaylarla ilgili eşleştirmeyi ve yorumu ümmetin kendisine bırakmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi sayısı binlerle ifade edilen fetvalarına tefsirinde değinmeyip, Kur'an'ın yorumlanması işini devlet yönetiminden ayrı olarak düşündüğü kanaati kuvvetli görünmektedir.

---

artık aralarını adaletle bulun ve her işte adaleti uygulayın. Çünkü şüphesiz Allah, adil davrananları sever.” Hucurat 49/9

²⁸⁰ Bkz. s. 79

²⁸¹ Abdullah Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, Kültür Bakanlığı Yay., 1. Bsk., Ankara, 1989, s. 24

KAYNAKÇA

- Abdulkaki, M.Fuad, *Mu'cemü'l-Müfehres li'l-Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim*, “chd” md., Dar'ül-Hadis, Kahire 1988
- Akgündüz, Ahmed, “Ebussuûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994
- Altınsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ayyıldız matbaası, Ankara 1972
- Aydemir, Abdullah, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, ts
- Aydemir, Abdullah, *Ebussuûd Efendi*, Kültür Bakanlığı Yay., 1. Bsk., Ankara, 1989
- Azzam, Abdullah, *Tevbe Suresinin Gölgesinde Cihad Dersleri*, Buruc Yay., 1. Bsk., İstanbul, 1996
- Beydâvî, El-Kâdı Nasıruddîn, *Envar'üt-Tenzîl ve Esrar'üt-Te'vîl*, Darü İhya'üt-Turas'il-Arabî, Beyrut, 2000
- Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınevi, İstanbul 1972
- Büyük Larousse*, “I. Süleyman”, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986
- Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez Neşr., İst.1983
- Demir, Abdullah, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Yeni Şafak Yay., 15. Bsk., İstanbul ts
- Düzdağ, M.Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Yay., İstanbul, 1983
- Düzenli, Pehlül, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007
- Ebussuud Efendi, *İrşadü'l-Akl-ı Selim ila Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*, Darü İhya'üt-Turas'il-Arabî, Beyrut, 1994, 4. Bsm
- <http://www.osmanli.org.tr/osmanlisultanlari-5-220.html>
- İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi, el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, çev:M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul,1985

İldeş, Mehmet Fatih, *Kur'an-ı Kerim'in Cihad ve Teröre Bakışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008

İmam Malik, *Muvatta*, Komisyon Tercümesi, I. Bsk., Beyan Yayınları, İstanbul, 1994

el-İsfahani, Rağıp, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Pınar Yay., İstanbul 2010

Kutub, Seyyid, *Fi Zilâl-il Kur'an*, Tercüme Kurulu, Hikmet Yayınevi, İstanbul, 1972

Mevdudi, Ebu'l A'la, *Tefhim 'ül-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, Ter:Kurul, İnsan Yay. İstanbul, 1996

Osmanlı Ansiklopedisi Tarih, Medeniyet, Kültür, (Ed. Bekir ŞAHİN), İz Yay., İstanbul 1996

Özel, Ahmet, "Cihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993

Râzî, Fahreddin İbn Ziyaeddin Ömer, *Mefatih 'ül-Gayb*, Dar'ül-Fikr, 1. Bsk., Beyrut, 1981

Tektaş, Nazım, *Çadırdan Saraya Saraydan Sürgüne Osmanlı*, Yeni Şafak Yay., İstanbul ts.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1982

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yay., Ankara, 1995

ez-Zebîdî, Zeynüdü'n Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi Ve Şerhi*, Ter. Ahmed Naim, Diyanet İşleri Başk. Yay., Ankara, 1987

ez-Zemahşerî, Cârullah Mahmud İbn Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîli fî Vucuhi't-Te'vîl*, Tahkik: Abdurrahman Ahmed Hicazî, Riyad, 1998

